

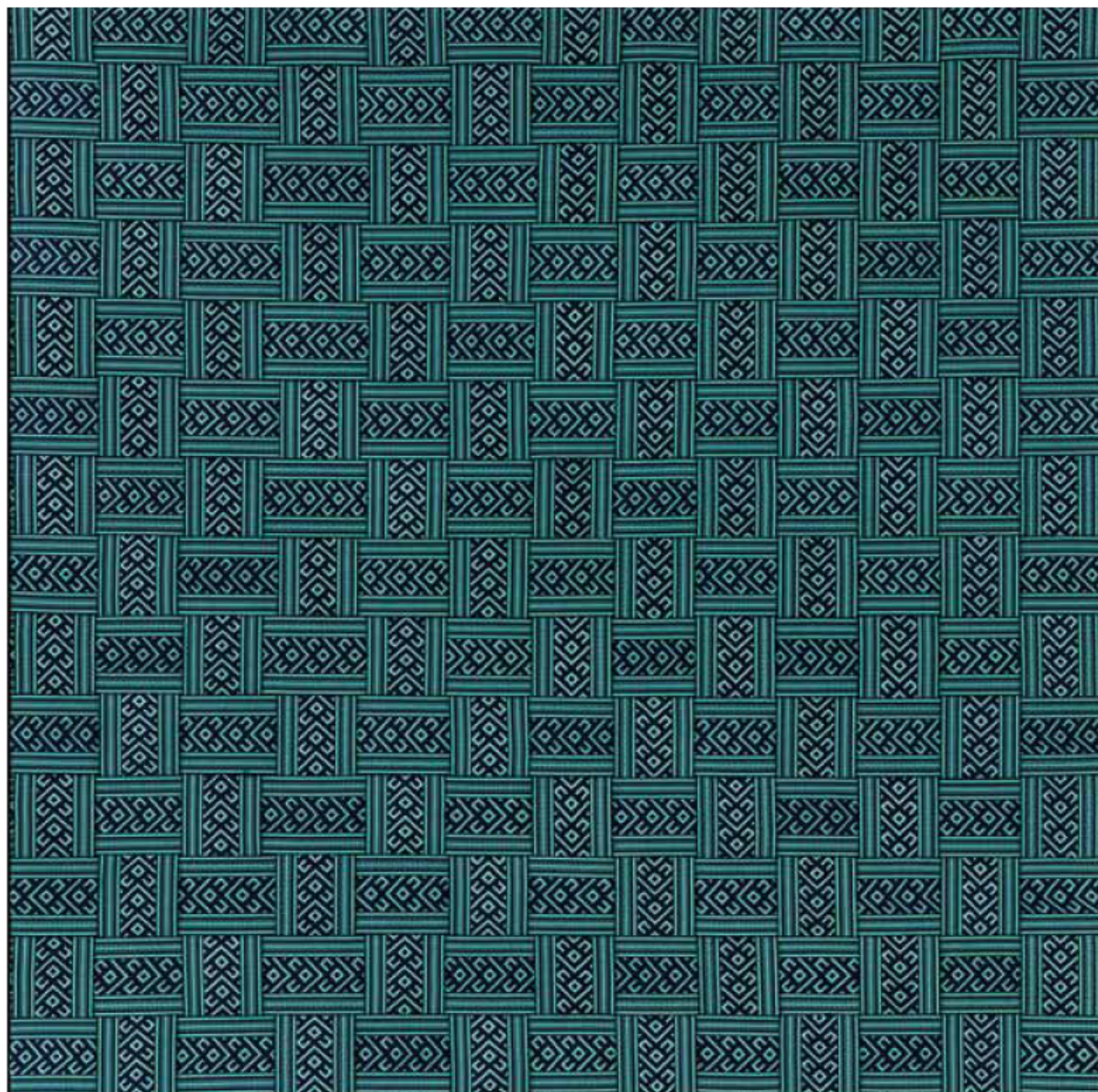
KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2019

6

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Indrės Šerpytytės parodos „Vartų“ galerijoje fragmentas. 2019

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

*Indrė ŠERPITYTĖ. Variantas. Iš ciklo „Iš. Tarp. Į“
2018. Medvilnė, linas; 31 x 49*

*INDRĖ ŠERPITYTĖ. Uodegos. Iš ciklo „Iš. Tarp. Į“
2016. Medvilnė, linas; 31 x 49*

Apie parodą skaitykite p. 28

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIEŅĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Kultūros barai 2019 · 6

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Aukštojo mokslo reforma, suklupusi ties neoliberalios politikos slenkščiu (2) / 2

Aldona PAULAUŠKIENĖ. Apie gimtąją kalbą kultūringai turbūt jau nebeprisikalbėsime / 8

Zita ALAUNIENĖ. Paukščių kalba švietimo padangėje / 15

Problemos ir idėjos

Samuel ABRAHĀM. Intelektualų keliai ir kryžkelės Vidurio Europoje. *Idealistas Havelas, cinikas Orbánas ir užuojautos kupinas Walteris* / 18

Nuomonės apie nuomones

Vladas KANČIAUSKAS. Ar išliks Petro Cvirkos paminklas Vilniuje? / 24

Kūryba ir kūrėjai

Eglė KIRILAUSKAITĖ. Eilėraščiai / 25

nelė DVLINSKAITĖ. Šaknys. *Indrės Šerpytės paroda „Vartuose“* / 28

Agota BRIČKUTĖ. Dvasinės kaitos reprezentacija. *Justinos Kiuršinitės kūryba* / 29

Artūras MITINAS. Kriauklės lukštenimas. *Apmąstant Henriko Čerapo Aftermath, Antonino Artaud ir Henri Michaux jutimiškumą* / 31

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Mano Japonija, arba Žvaigždė, poema ir lizdas / 34

Goda DAPŠYTĖ. Lietuviškoji Baltijos šokio platforma / 39

Šliogerškai mėstantis dirigentas. *Su Karoliu VARIAKOJU kalbasi Elvina BAUŽAITĖ* / 42

Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. Grožio gaudytoja Gražina / 48

Meno ir mokslo jungtys. *Su teatro festivalio vi sa ta prodiuserė Rusne KREGŽDAITE, režisieriumi Pauliumi MARKEVIČIUMI kalbasi Laura ŠIMKUTĖ* / 50

Tarp disciplinų. *Su šokėja Greta GRINEVIČIŪTE kalbasi Rima JŪRAITĖ* / 53

Dovana Lenkijos mokykloms / 57

Gediminas JANKAUSKAS. Charlie's Chaplinas – tragikomedijos genijus / 59

Airidas VAINORAS. Gyvenimas adatos smaigalyje. *Eseistinė novelė* / 64

Paveldas ir paminklai

Rimantas GUČAS. Vargondirbys Juozapas, bet ne Radavičius, o Rudavičius / 68

Iš rankraščių ir archyvų

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Jono Vileišio miestas-sodas Girsteitiškyje / 76

Praeities dabartis

Vytautas NAVAITIS. Apgaulingas Mindaugo karūnavimas ir oficialus jo atpagoninimas / 82

Laikai ir žmonės

Vladas KANČIAUSKAS. Disidentų lemtys (1). *Atsiminimai apie Viktorą Petkų* / 87

Apie knygas

Julius KELERAS. Žmogus, nemėgstantis laikrodžių / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Ne piknikas, o piknolepsija per vasaros solsticiją / 93

Viršelio 1 p.: Indrė ŠERPITYTĖ. *Empyrean*. Iš ciklo „Iš. Tarp. Į“. 2019 Medvilnė ant medinių porėmių; 143,5 x 143,5

4 p.: Indrė ŠERPITYTĖ. Iš ciklo „Iš. Tarp. Į“. 2018. Medvilnė, linas; 31 x 49
Iš parodos „Vartų“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcijos

AUKŠTOJO MOKSLO REFORMA, SUKLUPUSI TIES NEOLIBERALIOS POLITIKOS SLENKSČIU (2)

Visai nenuostabu, kad Rytų Europai, išsivadavusiai iš sovietinio režimo pančių, atmetusiai bet kokias idėjas, susijusias su komunizmu, socializmu ar jų atmainomis, patraukli ideologinė alternatyva atrodė neoliberalizmas. Nors menkai teoriškai artikuliuotas ir, veikiausiai, ne iki galo perprastas, jis buvo laikomas neabejotina panacėja, o jo siūloma plataus masto ekonominių ir finansinių pertvarkų vizija įvairiose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, užbūrė tiek dešiniąsias, tiek kairiąsias politines jėgas. Nesugebėjusios ryžtingai susidoroti su persekiojančiomis praeities šmėklomis ir atsikratyti sovietinio paveldo, neadekvačiai reaguodamos į drastiškus pakitusios realybės iššūkius, vietinės įvairių pakraipų politinės partijos sukubo Rytų Europai piršti Vakaruose atrastus ir per keletą dešimtmečių nugludintus neoliberaliosios politikos principus. Vakarų supervalstybės, suinteresuotos daryti įtaką „pilkajai“ ekonomikos zonai, savo ruožtu siūlėsi teikti tiek intelektualinę, tiek politinę pagalbą. Šioje srityje mielai pasidarbavo ir įvairių įtakingų tarptautinių organizacijų, pavyzdžiui, Tarptautinio valiutos fondo, pareigūnai, ekspertai, patarėjai, savo tikslams pasiekti taikydami nuo seno gerai žinomą rimbo ir riestainio principą. Klusnūs, ankstesnio režimo įpratinti neprieštarauti didesnei galiai, įvaldę su tuo susijusią socialinę mimikriją, be to, neretai įsipainiojantys į klaninės priklausomybės voratinklius, Rytų Europos politikai, labiausiai rūpindamiesi asmeninėmis perspektyvomis, stropiai taikė šiuos receptus, operuodami naujosios politikos instrumentais, kurie buvo

mandagiai, tačiau ryžtingai ir primygtinai jiems įbrukti.

Tiesa, skirtingai nuo Vakarų valstybių, pavyzdžiui, Didžiąją Britaniją valdant Margaretai Thatcher, o Jungtines Valstijas – Ronaldui Reaganui, nes būtent tada buvo išsirtas išganingas „vaistas“ kapitalizmo ekonomikai „gydyti“, Rytų Europa (taigi ir Lietuva) neoliberalių pertvarkų programą įgyvendino ne tokiu plačiu mastu. Viena vertus, pirmuoju postkomunizmo dešimtmečiu čia vis dar egzistavo šokios tokios, nors gležnos ir nedrąsios viltys, susijusios su šiam regionui patraukliu švedų, apskritai skandinavų ekonomikos modeliu, tačiau tas susižavėjimas dėl įvairių priežasčių netrukus atvėso. Europoje senas tradicijas turinčia socialdemokratija kai kurios šalys (pavyzdžiui, Lietuva) irgi netikėjo, nes šį pavadinimą perėmė gerai žinomos ir nesunkiai atpažįstamos politinės jėgos, anksčiau diegusios sovietinio komunizmo idėją. Kita vertus, nors neoliberalizmo teorija, o ypač praktika, Rytų Europoje netapo vienintelėmis visuotinių pokyčių gairėmis, nueita ne mažiau pavojingu keliu – neoliberalios politikos principai į atskirus visuomenės sektorius buvo diegiami netolygiai, be to, laipsniškai, tad visuomenė, nuvarginta įvairių pertvarkų, vykdytų pastaraisiais dešimtmečiais, pasiklydo tarp keleto ideologinių pušelių – susižavėjusi Vakarų ekonominės plėtros modeliu, neištengė susigaudyti, kokios pinklės jai rezgamos.

Pasak analitikės Stephanie Lee Mudge, galima šalia kitų aspektų išskirti mažų mažiausiai tris neoliberalizmo „veidus“ – intelektualinį, politinį ir biurokratinį, nors visi

jie glaudžiai susiję tarpusavyje. Trečiasis (biurokratinis) diktuoja valstybės politikai, remdamasis „*liberalizacija, dereguliacija, privatizacija, depolitizacija ir monetarizmu. Ši reformų grupė diegia nevaržomą konkurenciją, kai valstybė išstumama iš verslo, o politikai – iš ekonomikos valdymo komandiniu stiliumi*“, kitaip tariant, valstybė praranda kontrolės teisę. Be to, neoliberali politika siekia „desakralizuoti“ tas institucijas, kurios anksčiau buvo apsaugotos nuo varžybų, įprastų laisvajai rinkai, pirmiausia tokias sritis kaip švietimas ir sveikatos apsauga. Remdamasi trijų „veidų“ sąryšingumo principu, autorė pagrįstai daro išvadą, kad „*visos neoliberalizmo formos remiasi vienu vienu fundamentaliu principu – tai individualizuota, į rinką nukreipta konkurencija, iškeliamą virš kitų organizacijos formų.*“¹

Vakarų intelektualiniams sluoksniams idėjos, vėliau tapusios neginčytinomis dogmomis, neatšaukiamais politinių sprendimų priėmimo principais, buvo žinomos gana seniai, dar iki Antrojo pasaulinio karo. Tačiau ilgą laiką jos laikytos tik saujelei akademikų patraukliu intelektualiniu žaidimu, kurį kultivuoja bendraminčiai, užsiimantys iš pažiūros nekenksminga proto mankšta, – savotiškas šachmatų variantas. Su didžiąja pasauline ekonomikos depresija, vėliau Antrojo pasaulinio karo padariniais pavyko susidoroti, pasitelkus visai kitą ekonominio mąstymo perspektyvą, parentą Johno Maynardo Keyneso ir jo mokyklos puoselėtais makroekonomikos principais. Būtent jie buvo plačiu mastu taikomi tiek Europoje, tiek Jungtinėse Valstijose, po karo įgyvendinant didžiules rekonstrukcijos programas. Priešnuodį nuo didžiosios depresijos pasiūlęs Keynesas ir jo šalininkai skelbė, kad subalansuota fiskalinė politika turėtų būti įgyvendinama, pasitelkiant palūkanų mažinimą (per centrinius bankus) bei didinant valstybės investicijas į infrastruktūrą. 1973 m. pasaulį supurčiusi energetikos krizė ir staigus naftos kainų šuolis padarė savo – daug privalumų turėjusį Keyneso ekonomikos modelį išstūmė kitų mokyklų puoselėjami klasikinės bei neoklasikinės ekonomikos principai. Galiausiai į paviršių iškilo neoliberalizmas, be kita ko, siejamas su garsiąja Čikagos ekonomikos mokykla ir su jos atstovų talka, išbandyta Čilėje, kur po kruvino perversmo valstybės

valdžią perėmė generolas Augustas Pinochetas. Jungtinę Karalystę 1975–1990 m. valdant premjerei Margaretai Thatcher, intelektualinis žaidimas, patrauklus anglų ir amerikiečių akademikams, persikėlė ne tik į Didžiosios Britanijos, bet ir į kitų šalių ekonominės politikos ir finansų sferą, padarė nemenką poveikį Jungtinių Valstijų ekonomikos politikai, nors prezidentas Ronaldas Reaganas, įgyvendinęs kai kuriuos pokyčius, nebuvo beato-dairiškai ištikimas šiam modeliui, išsaugojo kai kuriuos keynsiškos ekonomikos principus.

Subyrėjus Sovietų Sąjungai, išganingos neoliberalizmo idėjos, pajėgios išlaisvinti iš tarptautiniu mastu susikompromitavusių ir iki gyvo kaulo įgirusių marksizmo dogmų, veikia rado kelią į Vidurio Rytų, Rytų Europos ir Šiaurės Afrikos regionus.² Ypač palanki dirva šių idėjų plėtrai buvo Europos rytuose. Čia laisvoji rinka, kaip savaiminė, absoliuti, kone šventa vertybė, atrodė patraukli tiek verslininkams, tiek žurnalistams, tiek ir kai kuriems intelektualams, pavyzdžiui, asmenims, susibūrusiems į efemeriškas, neilgai gyvavusias, bet spėjusias padaryti nemenką įtaką bendrijas, tokias kaip *Žurnalistų kapitalistų klubas* arba skandalingai pagarsėjęsio verslininko Arvydo Stašaičio įkurtas ir finansuotas institutas *Katalaxis*, kuriam vadovavo filosofas Algirdas Degutis, vėliau tapęs nuožmiu liberalių ir neoliberalių doktrinų kritiku. Prie neoliberalizmo propagandos, žinoma, daug prisidėjo iki šiol veikiantis Laisvosios rinkos institutas, be kita ko, išugdęs būrelį politikų, sėkmingai kopiančių karjeros laiptais, pavyzdžiui, buvęs jo vadovas Remigijus Šimašius jau antrą kadenciją yra sostinės meras. Jie su religiniu įkarščiu garbina įvairių atmainų ekonomines doktrinas, siejamas su pamatine liberalizmo ideologija. Šios ideologijos plėtrai anuomet tiesė kelius ir ALF'o leidybos programa, dosniai finansavusi Friedricho Hayeko ir kitų neoklasikinės pakraipos ekonomikos teoretikų veikalų vertimus. Vis dėlto Laisvosios rinkos institutas, skleisdamas neoliberalias idėjas ir įtvirtindamas jų poveikį įvairioms politikų grupėms, pasidarbavo neginčijamai daugiausia. Intelektualinis neoliberalizmo ruporas ypač didelę įtaką padarė žiniasklaidai, o per ją ir visuomenei, kimšdamas į galvas dažnai abejotinas, ginčytinas, ne tokias jau ir nekaltas, retsykiais net pavojingas ekonominių ir finansinių reformų idėjas.

Kai kurių sferų liberalizavimo labai anuomet nemažai nuveikė ir tam tikros profesionalų, savotiškų lobistų grupės, sugebėjusios politikams įdiegti mintį, kad, pavyzdžiui, odontologai, notarai, antstoliai ir kt. teikia ne ką kita, o privačias mokamas paslaugas. Suprantama, toks statuso pakeitimas šiems profesionalų grupėms padėjo įgyti finansinį pranašumą prieš to neišsikovojuusias kitas profesines bendruomenes.

Lietuvos aukštojo mokslo sistema, nors pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais susidūrė su gausybe iššūkių ir problemų, vis dėlto neoliberalizacijos žabangų kurią laiką išvengė. Tačiau tai truko neilgai.

Neoliberalioji pertvarka ir Lietuvos universitetai

Jau ne kartą minėta, kad neoliberalius Lietuvos aukštojo mokslo sistemos pokyčius formaliai pradėta įgyvendinti 2009 m., kai Švietimo ir mokslo ministerijai ėmė vadovauti Gintaras Steponavičius. Po jo atėjęs „darbietis“ Dainius Pavalkis nieko dora nenuveikė ir galiausiai buvo išprašytas, o ministrė Audronė Pitrenienė (žiniasklaidos vainota ir niekinta itin kandžiai) reformų atžvilgiu laikėsi palyginti neutraliai. Neoliberalizavimo vėją vėl sukėlė Jurgitos Petrauskienės komanda. Kadangi reformatorių indėlis išsamiai aptartas pirmojoje šio straipsnio dalyje (KB nr. 5), čia aptarsiu esmingesnius išties dešimtmetį vykdomos „reformistinės“ aukštojo mokslo politikos bruožus, atskleidžiančius, kaip pasikeitė Lietuvos universitetų akademinė kultūra ir kaip su šiais pokyčiais susijusi neoliberali politika.

Po nepriklausomybės atkūrimo universitetų vidaus klausimus keliolika metų sprendė senatas ir jo renkami rektoriai su savo komandomis. Pirmąjį posovietinį dešimtmetį veikė universitetų savivalda, tiesą sakant, turėjusi rimtų vidinių prieštarų. Buvo daug ir įkvėptai kalbama apie akademinę laisvę, institucinę autonomiją. Visuomenę ir politikus bandyta įtikinti, kad universitetai patys susidoros su visais iššūkiais, jei tik valstybė nesikiš į jų veiklą, kurią finansuos dosniau. Nepaisant paveikios retorikos perviršio (šioje srityje bene daugiausia nusipelnė Vilniaus universiteto rektorius Rolandas Pavilionis, visiems ir kiekvienam dėstęs universitetinės autonomijos

abėcėlę, po Prezidentūros langais rengęs viešus ritualinius autonomijos įtvirtinimo ir politikų atgrasymo spektaklius), darėsi akivaizdu, kad tiek dėl menko finansavimo, tiek dėl sovietinio įpročio mintį atsieti nuo veiksmo, tiek dėl įsisenėjusios administracinės hierarchijos (jau nekalbant apie kitas ydas) universitetai yra apimti gilios, ne kartą kritikuotos, tačiau niekaip neįveikiamos stagnacijos. Nenuostabu, kad ši valdymo struktūra ilgainiui ėmė atrodyti neefektyvi (neretai ne be pagrindo). Viešai teigta, esą rektoriai tapo senatų įkaitais (apie tai ne kartą rašė profesorius Vytautas Daujotis ir kiti), todėl galiausiai nutarta įdiegti neva pažangesnį valdymo modelį, pasitellus aukštųjų mokyklų tarybas. Iš pradžių joms, sudarytoms tiek iš ŠMM deleguotų, tiek iš ministerijos ir aukštųjų mokyklų sutarimu paskirtų asmenų, buvo suteikta tik simbolinė galia. Vaizdžiai tariant, tų tarybų nariai mažai kuo skyrėsi nuo „vestuvių generolų“ – geriausiu atveju jie galėjo žarstyti išmintingus ar ne itin įžvalgius patarimus universitetų administratoriams, tačiau šie patys sprendavo, ar verta patarėjų paisyti. Rimtesnis lūžis įvyko, kai tarybų teisės buvo įstatymiškai išplėstos – dabar jos galėjo jau ne tik skirti universitetų rektorius, tvirtinti jų komandas, bet ir pareikalauti ataskaitos, kurios pagrindu darytų sprendimus, susijusius su konkrečios administracijos ateitimi. Nors tuo metu, kai tokių kolektyvinių valdymo organų vizija buvo dar tik aptariama, niekas neabejojo, kad būsimos institucijos pagrindą sudarys šalyje plačiai žinomi, nesavanaudiški, aukštojo mokslo vaidmenį suprantantys visuomenės ir kultūros atstovai, aukštųjų mokyklų tarybose didžioji kėdžių dalis atiteko stambiojo verslo rykliams, kurie, regis, tik ir laukė valandos, kada galės daryti spaudimą, keldami universitetams savus reikalavimus. Kartu su šiais pokyčiais įsigalėjo ir nauja retorika – tiek politikai, tiek verslo struktūrų atstovai ėmė reikalauti iš universitetų vis aiškesnių, kiekybiškai vis labiau pasveriamų ir įrodomų rezultatų, burtazodžiais tapo studijų tarptautiškumas, aukšti mokslo tyrimų rezultatai ir jų sklaida, didėjantis tarptautinis pripažinimas ir, žinoma, efektyvi vadyba. Netrukus universitetai susidūrė ne tik su nauja retorika, bet ir su naujais reiškiniais. Gana greitai ir be didesnio pasipriešinimo buvo demontuotos senosios kolegialaus valdymo struktūros. Imta skirti,

užuot rinkus iš bendruomenės narių tarpo (kaip buvo anksčiau), ne tik rektorius su prorektorais, bet ir fakultetų dekanus, centrų, katedrų vedėjus. Įteisinti ženklūs atlygio skirtumai – bet kurio rango administratoriams dabar mokama keliskart daugiau negu jų pavaldiniams. Kai ėmė mažėti studentų skaičius, o kartu su juo ir studijų krepšelių, „atkeliaujančių“ į aukštąsias mokyklas, kiekis, dėstytojams teko dairytis kitų, pašalinių darbų. Kaip ir Vakarų universitetuose, kurie su dideliu entuziazmu kopijuojami, padaugėjo akademikų, dirbančių ne visu krūviu. Tuos, kurie įsigudrindavo dėstyti keturiose ar penkiose aukštosiose mokyklose, supančiojo primestas reikalavimas apsiriboti pusantrą etato. Kita vertus, skatinant įnirtingą konkurenciją, būdingą laisvajai rinkai, numestas ir jaukas – universitetų dėstytojams pasiūlyta varžytis dėl lėšų mokslo projektams (jas skirsto ir administruoja Lietuvos mokslo taryba). Vakarų šalyse mokslo grantai skiriami tęstiniais, išskirtinės svarbos mokslo tyrimams, o didžiuma dėstytojų vykdo tyrimus iš pusėtinai padoraus tarnybinio atlygio. Tačiau Lietuvoje varžybos dėl paramos mokslo projektams greitai įgavo darviniškų bruožų. Aukštojoje mokykloje dirbančiam asmeniui užsitikrinti bent minimaliai orų atlygį tapo įmanoma, tik nuolatos atliekant keletą mokslo tyrimų. Priminsiu, kad vos prieš metus aukščiausios kvalifikacijos akademiko (profesoriaus) atlygis didžiausiam Lietuvos universitete už dėstymą ir mokslinę veiklą nesiekdavo 800 eurų per mėnesį „į rankas“. Nepaisant to, kalbos apie didelį mokslo tyrimų konkurencingumą, privalomą aukštųjų mokyklų tarptautiškumą liejasi laisvai. Bendrą absurdo atmosferą atspindi įdomi detalė – vienoje TV laidoje dalyvavęs tuometis švietimo ir mokslo viceministras Giedrius Viliūnas nusistebėjo, nejaugi dėstytojai prašo daugiau pinigų? Komentarai turbūt nereikalingi.

Empirinį tyrimą, atskleidžiantį neoliberalizavimo padarinius Lietuvos aukštajam mokslui, prieš keletą metų atlikę profesorai Sigitas Vaitkevičius ir Gediminas Merkys pateikė duomenis, kaip visa tai vertina Lietuvos universitetų darbuotojai. Iš beveik 1000 asmenų, dalyvavusių apklausoje, nepatenkinti savo padėtimi buvo 80 proc., nepatenkinti atlyginimais – 90 proc. Kad dėstymo ir mokslinio darbo sąlygos labai prastos, nuro-

dė 70 proc. respondentų Vilniaus universitete, o Šiaulių universitete – net 93 proc. Nuolatinę grėsmę, kad praras darbą šiose institucijose, atitinkamai jautė 62 ir 93 proc. apklaustųjų. Įdomūs ir kiti šio tyrimo aspektai – į klausimą, ar Lietuvos aukštasis mokslas patiria krizę, teigiamai atsakė 72 proc. apklaustųjų Vilniaus universitete ir net 92 proc. Vytauto Didžiojo universitete.³ Deja, neoliberalizmo adeptams, tuo metu valdžiusiems ŠMM, šie duomenys didelio įspūdžio nepadarė, abejotinų reformų ir optimizacijos pagreitis nė kiek nesumažėjo.

Pajutęs ore tvyrančią neoliberalių pokyčių dvasią, sujudo ir stambusis verslas. Lietuvos verslo konfederacijos prezidentas Valdas Sutkus prieš keletą metų viešumoje postringavo: „*Tiems, kurie sako, kad visuomenė neturi kištis į universitetų reikalus, nes esą tų reikalų niekas geriau nežino už jų žmones „iš vidaus“, derėtų priminti, kad pernelyg užsižiūrėjus į vieną medį nustojama matyti visą mišką. Dar yra legenda apie save įsimylėjusį vaikiną Narcizą, kuris tol žvelgė į savo nuostabų atvaizdą vandenyje, kol įkrito į upę ir nuskendo.*“ Rūsčiai priminęs chrestomatinių antikinį nelaimėlį, ponas Sutkus savo pamokslą nenuovokiems skaitytojams baigė Jehovos liudytojo tonu: „*Nepamirškime, kad būtinos reformos dažnai būna „nepatogios“, bet būtinos, o socialiai strateginiai sprendimai bei siūlymai dažnai kyla ne iš vidaus, bet iš išorės. Tad būtent aukštojo mokslo įstaigos turi tapti atvirumo ir skaidrumo valstybėje lyderiais, o ne uždaromis valstybėmis valstybėje.*“⁴

Nors radikalių aukštojo mokslo valdymo permainų kontekste šie teiginiai gali nuskambėti lyg piktas pokštas, akivaizdu, kad tokią retoriką pavertus politika, siekiama gerokai daugiau – panaikinti universitetų, kitų aukštųjų mokyklų savivaldos likučius, galutinai suardant pagrindą plėtoti demokratijos mechanizmus, be kurių šiuolaikiniame pasaulyje neišsivaizduojama nei mokslo, nei kultūros, nei pilietinės visuomenės raida. Įdomu ir kitkas – nors šis verslo atstovas savo moralą pridengia tariamais visuomenės poreikiais, tačiau tą visuomenę iš esmės redukuoja iki verslo struktūrų su jų interesais. Beje, prieš keletą metų viename straipsnyje, skirtame aukštojo mokslo problemoms, niūriai pajuokavau – jei svarbiausiu ir kone vieninteliu sėkmingos aukštųjų mokyklų veiklos kriterijumi laikomas verslumas (garsioji „mokslo ir verslo sinergija“),

netrukus universitetams vadovaus *Maxima* vadybininkai. Keičiantis aukštojo mokslo politikai, tai darosi vis labiau tikėtina. Šiomet vadovauti ISM Vadybos ir ekonomikos universitetui paskirtas šio prekybos tinklo generalinis direktorius, tiesa, jis turi užsienyje įgytą daktaro diplomą. Jokiu būdu netvirtinu, kad kokiai nors aukštajai vadybos mokyklai negalėtų vadovauti šios sferos atstovas, tačiau universitetų transformacija į pelno siekiančias įmones jau yra akivaizdi mūsų laikų tendencija, o vadybininkų tapimas aukščiausio rango administratoriais tą tik patvirtina. Šios tendencijos įsitvirtinimas Lietuvoje, be kita ko, reikėtų Viduramžiais subrandintos, senas tradicijas turinčios institucijos galutinę ir veikliausiai negrįžtamą perturbaciją.

Tolesnė universitetų raida neabejotinai bus grindžiama tam tikro pobūdžio ideologija, kurią vis atkakliau platina žiniasklaida, siekdama įtikinti visuomenę, kad ateityje liks vienui vienas aukštosios mokyklos tipas – verslus universitetas (*antrepreneurial university*). Kad šitai taptų dar akivaizdžiau, išklauskime kitą Verslo konfederacijos vadovo Sutkaus pamokslą: „*Keturiolikos šiuo metu veikiančių universitetų kokybė netenkina nei visuomenės, nei verslo poreikių. Lietuvos jaunimas vis dažniau renkasi studijas užsienio aukštosiose mokyklose. Šalies universitetai neturi būti tiesiog vieno ar kito miesto savivertę keliančiais infrastruktūros elementais. Universitetai turi kurti realią pridėtinę vertę visai Lietuvai. Taigi pirmiausia turime kalbėti apie universitetų veiklos kokybę: kiek rengiama faktiškai reikalingų specialistų, kiek jų baigę studijas įsidarbina pagal tame universitete įgytą specialybę, kiek gebame pritraukti užsienio studentų mokytis į Lietuvą, kiek universitetai yra konkurencingi tarptautiniame lygmenyje.*“⁵

Jei taip mąstantys pamokslininkai atsidurs prie valstybės vairo, Lietuvos universitetų laukia neabejotinai liūdna, nors tikrai nepelnyta lemtis. Kai kurias artimiausias „neoliberalaus posūkio“ pasekmes jau galima drąsiai prognozuoti, remiantis dabartiniais kitų šalių pavyzdžiais. Pirmiausia, jau vyksta akivaizdi akademiškų marginalizacija. Anglų analitikas Craigas Brandistas šią tendenciją labai taikliai pavadino aukštojo mokslo suproletarinimu, kuris pasireiškia tuo, kad universitetų dėstytojai ir mokslininkai praranda vis daugiau teisių, tampa laikinai samdomais darbuotojais, kurių procentas

įspūdingai didėja, palyginti su asmenimis, turinčiais ilgalaikes darbo garantijas.⁶ Nagrinėdamas tolesnį Jungtinės Karalystės akademinio sektoriaus neoliberalizavimą, tyrinėtojas išvelgia stulbinančių paralelių tarp sovietinės *perestroikos*, prasidėjusios, anot jo, dar Stalino epochoje, ir to, kas šiandien vyksta ne tik Anglijoje, bet ir kitur. Neoliberalizmo įsigalėjimas, iš pirmo žvilgsnio primenantis nevaržomą ir natūralų procesą, kurį skatina rinkos ekonomikos santykiai, iš tikrųjų yra labai glaudžiai susijęs su planinga valstybės politika. Filosofijos tyrinėtojas Jamie's Peckas teigia, kad tokią politikos kryptį didžiąja dalimi lemia „*nuolatinė valstybės intervencija*“.⁷

Naikindami akademinės laisvės ir institucinio savarankiškumo likučius (tą rodo ir vadinamoji aukštojo mokslo tinklo optimizacija), išstumdami demokratiją, neoliberalai įnirtingai diegia jos pakaitalus – vertinti aukštąjį mokslą, dėstytojus ir mokslininkus leidžiama visiems, kas netingi. Jau esu rašęs, kad MOSTA ir kai kuriose kitose vertinimo agentūrose dirbantys analitikai yra tik magistro išsilavinimą įgiję asmenys, neturintys nei dėstyimo, nei mokslinio darbo patirties. Vertinimus lengva ranka žarsto ir žiniasklaida – kaip ir anksčiau išsijuosusi vainoja universitetus už tai, kad jauni žmonės veržiasi studijuoti svetur, kad nubyra studentai ir uždaromos studijų programos. Universitetai savo ruožtu įnirtingai varžosi tarpusavyje, kuris pasistūmės aukščiau globaliose reitingų varžybose. Praradę aukštesnes vietas kuriame nors viename reitinge, skuba atsigrębti, apeliuodami į kitus, neva objektyvesnius, labiau prestižinius. Beje, Lietuvos pasiekimai pagal šiuos reitingus anaipol nėra tokie jau prasti – vis daugiau studijų programų patenka tarp pirmųjų 3 ar 2 šimtų, keletui yra pavykę sėkmingai įveikti ir šimtuko ribą. Apgailestauti galima nebent dėl to, kad įprotis matuoti save reitingais ir nuolat nepaliaujamai konkuruoti tarpusavyje sunaikina bendradarbiavimo dvasią, prarandamas net ir pats jo poreikis.

Apgaulingas verslo retorikos spindesys

Kadangi neoliberali politika verslo vadybos principus perkelia ir į tas sferas, kurioms jie niekada nebuvo būdingi – universitetinį mokslą ir studijas, – kartu įsigali

ir verslo žodynas. Aukštojo mokslo sektorių pastaruoju metu tiesiog užtvindė įmantrus, bet nieko nereiškančius verslo vadybos žargonas, pamėgtas administratorių, vadybininkų, politikų, viešųjų ryšių „specialistų“, tačiau neturintis nieko bendra su akademinės sferos realybe.

Šis masiškai paplitęs socialinis reiškinys, beje, jau tapo rimtų tyrimų objektu. Plačiai nuskambėjusios knygos „Verslo nesąmonės“ (*Business Bullshit*)⁸ autorius, Londono universiteto Verslo mokyklos profesorius André Spiceris teigia, kad didžioji dalis viešumą užplūdusių sąvokų iš esmės maskuoja gilią retorikos tuštumą. Skambios, tačiau beprasmės sąvokos, trumpiau tariant, visiškos nesąmonės pastaruoju metu tapo integralia verslo ir jo aplinkos dalimi. Pasak Spicerio, nesąmonės nėra tas pats, kas melas, nes meluojant bent šiek tiek gerbiama tiesa, be to, melagiai dažnai baiminasi, kad bus viešai demaskuoti. Nesąmonių skleidėjai (šūdmaliai) nemeluoja, jie tiesiog užtvindo viešąją erdvę beprasmybėmis, siekdami vienintelio tikslo – kad jų būtų be perstojo klausomasi. Šis reiškinys įleido gilius šaknis ir politikoje, kuri žongliruoja tokiais iš esmės ničnieko nereiškančiais žodžiais kaip „verslo kultūra“, „trečiasis kelias“, „valdžios jungtys“, „atviroji demokratija“ ir pan.⁹ Pasak „Verslo nesąmonių“ autoriaus, beprasmiškos verslo naujakalbės ir ne mažiau beprasmiškos veiklos išgalėjimas versle jau tapo mūsų laikų konstanta. Šią tendenciją Spiceris vadina postindustrinės visuomenės padariniu – visos ankstesnės organizacijos užtikrindavo sąveiką tarp to, kas sakoma ir kas daroma, ji buvo akivaizdi. Žmonės, glaudžiai susiję su gamybos procesu, išsyk pastebėdavo, kad žodžiai ima neatitikti realybės, tačiau moderniaisiais laikais biurokratinis aparatas smarkiai išaugo ir perėmė inžinerijos ekspertų žargoną, atsietą nuo tikrųjų. Įsigalėjus automatizavimo procesams, daug milžiniško gamyklų tinklo darbuotojų neteko darbo. Užimti juos bandyta, plečiant įvairiausių paslaugų sferą, nemaža jas teikiančių žmonių dalis tapo aktyviais nesąmonių gamintojais, skleidėjais ir, beje, vartotojais. Šis beprasmis žodynas paplito todėl, kad padeda susikurti patrauklesnį įvaizdį, – organizacijos, kurios vartoja daugiau tuščių, tačiau madingų frazių, atrodo gerokai solidžiau, negu tos, kurios jų vengia, šias

įsigudrinama net bausti (*sic!*) už tokį sabotažą. Negana to, įmonė, be saiko vartojanti madingą techninį žodyną, laikoma inovatyvia, o ta, kuri vartoja jį saikingiau, neretai priskiriama prie nepažangių, nes paskleidžia daug mažesnę nesąmonių kiekį.

Šios įžvalgos paaiškina, kodėl ir Lietuvos universitetuose sparčiai plečiasi įvairių rūšių administraciniai, vadybiniai, viešųjų ryšių sektoriai, o aukštojo mokslo sektorių aplimpa gausybė „ekspertinių“, tokių kaip, pavyzdžiui, MOSTA, organizacijų, kodėl viešoji erdvė užtvindyta beprasmybėmis, tauškalais apie „tyrimų konkurencingumą“, „studijų tarptautiškumą“, „aukštojo mokslo ir verslo sinergiją“... Pavojingai didėjantis verbalinių fantomų srautas vis mažiau ką bendra turi su tikrąja aukštojo mokslo situacija, su realiomis problemomis. Kad įsigali būtent tokio pobūdžio diskursas, yra dar vienas šalutinis neoliberalių pertvarkų padarinys, trukdantis tinkamai plėtoti Lietuvos aukštąjį mokslą. ■

¹ Stephanie Lee Mudge. The State of the Art. What is Neo-liberalism? *Socio-Economic Review*. 2008. No 6, p. 706–707.

² Ten pat, p. 719.

³ Sigitas Vaitkevičius, Gediminas Merkys. Neoliberalism and Its Effects on Higher Education in Lithuania. *Lituanus*. Vol 63: 4, 2017, p. 15–17.

⁴ Valdas Sutkus. Ar universitetai taps valstybėmis valstybėje? <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/ar-universitetai-taps-valstybemis-valstybeje-18-807600>

⁵ <https://www.alfa.lt/straipsnis/50128571/verslas-pritaria-ketinimams-mazinti-universitetu-skaiciu>

⁶ Craig Brandist. The Perestroika of Academic Labour: the Neoliberal Transformation of Higher Education and the Resurrection of the „Command Economy“. *Ephemera: Theory and Politics in Organization*. Vol 17 (3), 2017, p. 583.

⁷ Išsamesnę filosofinę šios iš pirmo žvilgsnio keistos sąveikos argumentaciją žr. Jamie Peck. Construction of Neoliberal Reason. Oxford: *Oxford University Press*. 2010.

⁸ Galimi ir kitokie, galbūt net labiau adekvatūs, Lietuvos žiniasklaidoje vis dažniau pasitaikantys, gerokai riebescni šios sąvokos vertiniai, pavyzdžiui, „verslo šūdmala“, „verslo mėšlas“ ir kt.

⁹ André Spicer. Business Bullshit, <https://www.eurozine.com/business-bullshit-2/>

APIE GIMTAJĄ KALBĄ KULTŪRINGAI TURBŪT JAU NEBEPASIKALBĖSIME

Ne pirmus metus nuo Vasario 16-osios iki Kovo 11-osios VLKK skelbia lietuvių kalbos dienas. Rengiamos konferencijos, teikiami apdovanojimai, rašomas *nacionalinis* diktantas. Kodėl *nacionalinis*, o ne *Lietuvių kalbos diktantas*? Lotyniškai *natio* reiškia „tauta“, tad *nacionalinis* pirmiausia būtų *tautinis*, bet šį diktantą gali rašyti kas tik panorėjęs, ne vien lietuviai. Aiškindamiesi būdvardžių *nacionalinis* ir *valstybinis* vartojimo motyvus ir ribas, nutoltume nuo temos, nes yra *Nacionalinė filharmonija*, o greta – *Lietuvos valstybinis simfoninis orkestras*. Galėtų būti *valstybinis radijas ir televizija*, bet dažniau girdime *nacionalinis transliuotojas*, nors kalbos mokslo požiūriu abejotina, ar žodis *transliuotojas* yra tinkamas, nes daiktavardžiai, padaryti iš veiksmazodžių su priesaga *-ojas*, paprastai reiškia asmenį: *mokytojas, rašytojas, skaitytojas* ir kt.

Nelengva įrodyti ir tai, kad negali būti tikslųjų ir netikslųjų mokslų. Tačiau tema reikalauja, nes kalbos norminimas – tai mokslu ir taisyklingos kalbos jausmu pagrįsta kalbos savitumo apsauga, o ne koks nors nereikalingas kalbininkų nurodinėjimas visuomenei. Mokslai klasifikuotini į *gamtos* ir *žmogaus mokslus* (plačiausia prasme). Žmogaus kūnas taip pat priklauso gamtos mokslams, o *siela* – mąstymas

ir kalba su įvairiomis pasaulio kodavimo formomis, su žodinės kūrybos galiomis, – visuomenės gyvenimas, jos raida priklauso *žmogaus mokslui*. Iš žmogaus mokslų geriausiai pažįstu kalbotyrą. Taigi lyginsiu ją su gamtos mokslais ir matematika.

Gamtininkai savo tyrimų rezultatus aprašo kalba (aprašymo priemonė atskira nuo tiriamojo objekto). Mąstymo ir kalbos ryšys, kūrybinė žodžio potencialija išreiškiama pirmiausia kalba. Todėl tiriamojo objekto ir jo aprašo priemonės sutapimas padaro kalbotyrą per daug sudėtingą ir sukuria iliuziją, kad ji – netikslus mokslas arba net visai ne mokslas. Tačiau dešimt logikos kategorijų Aristotelis atrado tirdamas kalbą, todėl tradicinė sinchroninė gramatika tobulai sutinka su universaliosiomis mąstymo kategorijomis, o sakinytis – su loginiu sprendimu. Visomis pasaulio kalbomis galima pasakyti, *kas yra kas, kas ką padarė, kas kam atsitiko, kas yra ir ko nėra, kas apskritai vyksta, vyko arba vyks* ir kt., nes visomis kalbomis reiškiamas universalus žmogaus santykis su pasauliu. Jei šio universalumo nebūtų, negalėtume išmokti svetimų kalbų ir versti iš vienos kalbos į kitą. Kalbų specifika yra tai, kas tiesiogiai neišverčiama, kam reikia ieškoti artimiausių atiti-

kmenų, remiantis savo kultūra ir patirtimi. Jei neįmanoma jų rasti, tada aprašoma, paaiškinama (mačiau Donelaičio „Metų“ vertimą į japonų kalbą – ten išnašų beveik tiek pat, kiek ir teksto).

Sudėtinga aprašyti kalbą pačia kalba, bet dar sunkiau parodyti praktinę jos pažinimo ir lingvistinio mąstymo reikšmę. Pavyzdžiui, matematinis mąstymas labai abstraktus ir ne kiekvienam protui prieinamas, bet žmonės pirmiausia ėmė skaičiuoti daiktus, juos sverti ir matuoti buityje, naudodamiesi tuo, ką turi arčiausiai, – pirštais. Tą rodo visų mums pažįstamų kalbų skaitvardžių dešimtainė sistema. Matematikoje skaičius yra atsietas nuo daikto ir mąstomas kaip savarankiškas, o skaičių reiškiantis žodis virtęs daiktavardžiu (pavyzdžiui, *Du obuoliai* – buitinis skaičiavimas; *Du* ir *du* bus *keturi* – matematinis). Kai imama operuoti dideliais skaičiais, neužtenka jokios kalbos žodžių, todėl matematika pereina prie universaliosios skaičių, simbolių ir formulių kalbos. Kad nieko nepadarysi neskaičiuodamas, visiems aišku, bet kodėl būtinas lingvistinis mąstymas, retas galėtų pasakyti, čia bejėgiai net ir kalbininkai, jeigu jie menkai susipažinę su bendrąja kalbotyra.

Paprasčiausia suvokti, kad be kalbos nebūtų ir kitų mokslų, nes bekalbiai žmonės (kaip ir gyvūnai) bendrijas sudarytų ne teritorijos ir kalbos, o instinktų ir išlikimo pagrindu. Jie dar nebūtų žmonės, nes žmogus neišsivaizduojamas be kalbos ar dar tik kuriantis sau kalbą. Žmonių bendrijai, vadinamai visuomene, kalba yra svarbiausias dalykas, tačiau „net ir būdama sąmoningesnė nei yra, visuomenė nesugebėtų diskutuoti apie kalbą [...]. Kalba sudaro sistemą. O [...] ši sistema – sudėtingas mechanizmas. Net ir tie, kurie kasdien ją vartoja, ničnieko apie ją neišmano“ (Ferdinand de Saussure. „Bendrosios kalbotyros kursas“. Vilniaus universitetas. 2014, p. 107). Todėl ir bergždžios kalbininkų profesionalų diskusijos su žmonėmis, kurie įgimtą kalbėjimą laiko tokiu pat natūraliu reiškiniu kaip ir kvėpavimas: kvėpuojančiam nerūpi cheminė oro sudėtis, o kalbančiam – jo kalbos sistema, kurią aiš-

kinasi tik kalbotyra. Kad bent šiek tiek pažintume gimtąją kalbą ir sugebėtume protingai apie ją samprotauti, turėtų pasirūpinti mokykla, kur gimtosios kalbos mokymas nebūtų nusižiūrėtas iš kitų šalių ar paverstas žaidimais. Todėl ir mokytojui būtina nuolat studijuoti tą kalbą, kurios jis moko, užuot akiai pasiklojus vien tuo, kas jau anksčiau išmokta ar svetur patirta.

Žmonės suvokia, kad svetimų kalbų reikia, jos padeda pažinti pasaulį, kitas kultūras, bet nenorintiems mokytis atrodo, kad kalbų įvairovė – tai kliūtis. Išmokai vieną kalbą (dabar anglų) ir keliauk sau sveikas po pasaulį arba imk statyti Babelio bokštą, kad pas Dievą į svečius galėtum nukakti. Biblijoje rašoma, kad kartą jau mėginta tai padaryti, bet tąsyk Dievas apsaugojęs žmones nuo kvailystės, nes žinojo, kad mirštant kalbai miršta ir kultūrinis ta kalba kalbėjusių žmonių palikimas. O tai didelis nuostolis visai žmonijai: „Kiekviena kalba yra tam tikras visatos modelis, semiotinė pasaulio suvokimo sistema, todėl esame turtingi, jei turime 4000 skirtingų jo vaizdavimo būdų. Kalbų išsaugojimu turėtume rūpintis ne mažiau nei ekologija“ (David Crystal. „Kalbos mirtis“. Vilnius: *Tyto alba*. 2005, p. 43).

Džiūgaujame, kad esame laisvi, tačiau klystame, manydami, kad laisvam galima daryti ir kalbėti bet ką. Ir laisvas žmogus, norėdamas būti naudingas visuomenei, turėtų daryti ir kalbėti tik tai, kas būtina ir nesužeidžia kito žmogaus. Šventasis Raštas primena: „Botago kirtis padaro randą, bet liežuvio kirtis sutrupina kaulus. Daug yra kritę nuo aštraus kalavijo, bet ne tiek, kiek yra kritusių nuo liežuvio“ (p. 1105).

Turtinga lietuvių kalba, kadaise skambėjusi daugeliu tarmių ir šnektų, leido sukurti gyvą ir tobulą bendrinę kalbą, bet nelaimė, kad dabar ji sąmoningai palikta kitų kalbų poveikiui. Tik aklas gali nematyti, kaip su nepaprasta jėga joje atgimsta rusicizmai, o ant jų slenka ir greitai įsikuria anglizmai – ne tik asmenvardžiai, bet ir bendriniai žodžiai, frazeologija, netgi jaustukai, kurių savų turime kur kas daugiau negu visos moderniosios kalbos drauge sudėjus. O kur dar svetimi visokių UAB, įmonių, įstaigų, res-

toranų, aludžių, viešbučių pavadinimai, dideli kalbos gilumos pokyčiai – pernelyg dažnas asmeninių įvardžių vartojimas, analitinių konstrukcijų įsigalėjimas, sakinio sąstingis?! Kalboje smulkmenų nėra, todėl su ja nederėtų elgtis neatsakingai, nes galima netekti visko, net nepriklausomybės.

Lietuvos prezidentui, 2005 m. apsilankiusiam Lenkijoje, pasirodė, kad tik smulkmena Vilniaus krašto gyventojams pagal Varšuvos reikalavimą išduoti lenkiškus pasus. Kas gi ta viena raidė *W*? Be galo daug ir kvailai apie ją prikaltėta ir prirašyta, nepaisant to, kad Lietuvos lenkų pavardėms reiktų dar ir *cz* [č], *sz* [š], *rz* [ž], nesuvokiant, kad šios raidžių samplaikos yra ne dvi lietuvių abėcėlės raidės, o lenkų kalbos vieno garso ženklai. Rašant pasus lenkiškai, reiktų ir raidės *ł*. Tai, kad Lietuvos lenkų pavardėms nereikalingos raidės *ń, ó, ś, ź, ż* ir pro nosį tariamų trumpųjų garsų ženklai *ą, ę* (*Kryński, Janów, Kwaśniewski, Niedźwiedzki; Mącznyński, Otrębski*), kalbotyros pagrindus turintiems lenkams jau turėtų būti įrodymas, kad Lietuvos lenkų, kaip ir visų lietuvių, pavardės atsirado kartu su krikščionybe. Lietuvos lenkai sakosi Vilniaus krašte gyvenantys nuo Vytauto laikų, bet Vytautas pavardės neturėjo. Pagaliau ES asmens tapatybės dokumentuose tautybė nežymima, tad norint galima ją savyje pasilaikyti, perduoti vaikams ir vaikaitiams (taip pasaulio žydai išlaiko žydiškumą).

Netiesa, kad vardas ir pavardė yra žmogaus nuosavybė tarsi koks nekilnojamasis turtas. Asmenvardžiai priklauso ne tik žmogui, bet ir kalbai, kurioje jie vartojami. Garsus lietuvių rašytojas Eduardas Čiužas nuvyko į Belgiją kaip paprastas darbininkas angliakasy, turėdamas pasą, kuriame pavardė buvo įrašyta ranka. Ten be jokių ceremonijų buvo nuimtos varnelės nuo *č* ir *ž*, raidė *u* perskaityta kaip *n* ir įrašyta į naujai išduotą pasą. Taip Čiužas virto *Cinzu*. Žinodamas, į kokią aplinką pateko, nekaltino Belgijos, kad atėmė iš jo lietuviybę, tačiau rašė tik lietuviškai ir palaidotas Lietuvoje.

Jurgis Giedraitis (Jerzy Giedroyc), savo giminės šaknis siejęs su Vytauto laikų didikais, būtent Len-

kijai yra pasakęs: „*Būtina nugalėti sentimentus, tarpusavio nesutarimus, dėl istorinių įvykių susiklosčiusią neapykantą tarp lenkų ir ukrainiečių, lenkų ir lietuvių. Lenkai privalo atsisakyti Lvovo ir Vilniaus, nors ir kaip nemalonu tiems, kurie ten gimė. Vardan ateities nevalia reikšti priekaištų Lietuvai, Ukrainai. Jau vien todėl, kad ten iki šiol prisimenamos Lenkijos federalinės idėjos. Lietuvos nepriklausomybė dar labai gležna, tad Lenkijos pareiga ištiesti jai draugišką ranką. Jei Lietuvoje dar pastebimas koks nors nacionalizmas, jį reikia pateisinti, nes šios valstybės egzistavimui gresia kur kas daugiau pavojų negu Lenkijai. Į Baltijos valstybes ir Ukrainą Lenkija turi žiūrėti kaip į lygiateises partneres ir turi įrodyti tai savo darbais, ne vien žodžiais“ (Delfi. 2017 m. sausio 27 d.).*

Mes maži, todėl ne Lenkija, o Lietuva dabar vėl tiesia ranką, siekdama didesnio saugumo. Lingvistinio išsilavinimo stokojantys lietuviai dar nesuvokia, kad pavardžių Lenkijai gali ir neužtekti, gal prireiks ir teritorijos. Lietuvos vietų vardai, gyvenviečių ir gatvių pavadinimai, iš pradžių užrašyti lietuviškai ir lenkiškai, ilgainiui gali netekti lietuviškųjų užrašų ir nemaža dalis Lietuvos pavirstų Lenkija, nes čia nuo seno buvo ir tebėra pažeidžiamos ne lenkų, o lietuvių teisės. Bet kur dingti, kad tokia Lietuvos istorija ir didelis noras išlikti? Kalba rodo mūsų teisę tvarkytis Lietuvoje patiems kaip tinkamiems, bet aišku, kad nusileisime lenkams, nes ir aukščiausioji valdžia tebemano, kad tik Lietuvos kalbininkai kalti dėl atšalusių santykių su Lenkija.

Išeita į laisvę gaivališkai, su klaidinga nuostata, kad sovietiniais laikais viskas buvo blogis – ne tik okupacinė politika, represijos, tankai, bet ir kultūra, literatūra, menas, mokslas, kalba, nepaisant to, kad į pusę šimto metų sutilpo visos mūsų tautos, stojusios į Baltijos kelią, gyvenimas, darbai ir savivoka, jog esame lietuviai. Vaduodamiesi neprišiminėme, kad Lietuvos nepriklausomybės aktą 1918-aisiais pasirašė žmonės, mokėsi ne Lietuvos, bet Maskvos, Peterburgo, Varšuvos aukštosiose mo-

kyklose. Prakeikėme ne tik okupantus, bet ir save, gyvenusius ir dirbusius Lietuvai okupacijos sąlygomis. Pirmiausia pasiskubinome prakeikti tuos, kuriuos nedelsiant reikėjo išteisinti. Ateitis keršys (o gal jau keršija) mums už Salomėją Nėrį ir Petrą Cvirką, nes jie buvo apgauti ir atgailavo. Krikščioniška moralė moko atleisti, bet mes neišmokome, o dabar jau turbūt vėlu. Yra liudytojų, kad jų mirtį pagreitino okupantai, supratę, jog talentai netar-naus melui.

Tautos sąžinė kiek vėliau po išsivadavimo iš SSRS prabilo Justino Marcinkevičiaus lūpomis: „*Lenkiuosi skausmui, didvyriškumui, mirčiai, praradimui. Bet aš lenkiuosi ir tiems, kurie dirbo Lietuvoje: lenkiuosi mokytojui, mokiusiam mus, o paskui – mūsų vaikus, gydytojui, gydžiusiam mūsų tėvus, kolūkiečiui, auginusiam mums duoną, simfoniniam orkestrui, atlikusiam mums Bethoveno IX simfoniją, teatrui, pakvietusiam mus į premjerą... Lietuva, ačiū Dievui, netapo išdeginta žeme. Čia dygo ir augo gyvenimas. Sakom, netikras gyvenimas. Taip, reikėjo ir apsimesti, ir meluoti, ir prisitaikyti. O ar mes žinom, kas yra tikras gyvenimas? Ar maža apsimetimo, melo ir prisitaikymo šiandien, nepriklausomaj Lietuvoj? Nebuvo, nėra ir nebus sterilus gyvenimo. Sterili tik mirtis*“ (Justinas Marcinkevičius. „Pažadėtoji žemė“. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2008, p. 100).

Sovietiniais laikais Katedros aikštėje girdėjau turistų klausimą: „Kokia Lietuvoje pramonė?“ Gidas atsakė: „Tokia, kuriai reikia daug proto ir mažai žaliavų.“ Turėjome skaičiavimo mašinų, televizorių, šaldytuvų gamyklas, fizikai dirbo su lazeriais, Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius buvo garsios matematikoje tikimybių teorijos kūrėjas ir savosios matematikų mokyklos vadovas, Algimantas Marcinkevičius su kolegomis ir mokiniais sėkmingai persodino širdį, chirurgas Mečislovas Vitkus sovietiniu kariniu lėktuvu į Maskvą nukraidino Rasele, kuriai šienapjovė nukirto kojas, o gydytojas gruzinas, rizikuodamas savo karjera, sėkmingai jas prisiuvo, tačiau dėl to turėjo emi-

gruoti iš SSRS ir iš naujo laikyti kvalifikacinius egzaminus. Vitkus su sūnumi Kęstučiu ir Lietuvoje gebėjo prisiūti žmonėms galūnes, bet Raseles operacijai neturėjo sąlygų. Vieną šviesų vasaros vakarą darbavausi kieme, pro šalį labai pavargusio žmogaus žingsniu su kuprine ant pečių ėjo Vitkus, pasisveikino ir sako: „Ranka jau šilta.“ „Kas gi buvo nutikę?“ – paklausiau, iškart nesupratusi. „Išgėręs vyras užsimojo prieš žmoną kirviu. Ji instinktyviai prisidengė ranka, ir kirvis ją nukirto. Išsigandęs pats atvežė į ligoninę. Su Kęstučiu siuvome kraujagysles 12 valandų. Dabar ranka šilta.“ Tai buvo sovietiniais laikais. O kiek dar visko nežinau!

Kalbotyra irgi pasiekė aukštą lygį, nors kalba didelė, o kalbininkų po karo buvo likę mažai. Apie mūsų kalbotyros darbus skaitykite Algirdo Sabaliausko tritomėje „Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje“. Laikui bėgant, Vilniaus universitete atsirado ir Baltistikos centras, rengęs tarptautinius kongresus, turėjęs periodinį leidinį *Baltistica*. Neseniai apie literatūros ir tautosakos mokslininkų darbus jautriai parašė Viktorija Daujotytė „Lituanistika Lietuvos akivaizdoje“ (Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2017). Čia apie literatūros ir kalbos vienovę pasakyta labai teisinga mintis: „*Literatūra yra maitinanti – ne perdėta taip sakyti. Ir todėl, kad ją dosniai maitina kalba, didžioji kiekvienos tautos savastis*“ (p.193). Bet ar literatūra dar maitina kalbą? Dabar rašytojai, ypač poetai, nesuvokia, kad jų menas kuriamas kalba, o kalba – tai ne molis, dažai ar akmuo, ne surūdiję vamzdžiai, todėl su ja negalima elgtis taip, kaip kam šauna į galvą. Ji – visuomenės savastis, tautos gyvybė. Todėl kalba turi būti šventas dalykas. Tačiau ar praturtina kalbą, pavyzdžiui, toks eilėraštis (*Metai*. 2019, nr. 2):

„*ji maitina viso rajono kates, neša kasdien / pri-virusi po kibirą kažkokios pilkos košės, nežinau, / kas ten, panašu į kruopas, bet katėms patinka // bu-vusi miestelio vaistininkė, mažytė, / pati vos ne katės didumo, purto galvą ir / sako – ja, bliad, otkazyva-jus’ ponimat // [...] i voobšče – žmonės yra ničtožnyje tvari, sako jinai / ir katiškai sušnypščia // bet viskas*

gerai bus – va baltoji, matai, ta paleistuvė, / ta mano sūka blondinka, vėl man du kažukus / atsivedė, visų neišnuodysit //

Kadaise Josifas Brodskis sakė, kad publicistinį tekstą surašius eilėraščio forma ir atitinkamai perskaičius, gali susidaryti iliuzija, neva ir čia poezija. 2019 m. gegužės 12 dienos pavakare įsijungiau LRT kultūros kanalą paklausti „Poezijos pavasario“, tačiau neišgirdau ne tik poezijos, bet ir publicistikos, girdėjau tik beprasmį kalbėjimą sau. Net ir tas, kuriam, kaip sakė vedėjas, už šių metų knygą numatyta Maironio premija, be išraiškos skaitė kažką sau, bet ne man. Todėl išjungiau televizorių ir pagalvojau, kad vis dėlto teisus Marcinkevičius: „*Dabar kartais labai dirbtinai užsišifruodami savotiškai atgręžiamo nugarą skaitytojui. [...] Poezija visada turi žengti šiek tiek pirmą žmogaus, tačiau jo negali prarasti savo horizonte. Tada poezijos gyvenimas netektų prasmės. Juk yra šalių, kur poezija iš tikrųjų jau neberekalinga. Galbūt į tokią ateitį žengiamo ir mes?..*“ („Pažadėtoji žemė“, p. 287).

Toje knygoje yra ir eiliuotas testamentas įpėdiniams: *Žinau, kad galit peržengti mane, / per mano žodį perlįpt lyg per tvorą, / gal net sutrypti mano „taip“ ir „ne“, – / ir visa tai nebus nedora, / jei keliamas kalbos gilybė augš / eilėraščio dar neregėtas perlas, / jei tai, kas nauja, pilna bus žmogaus, – / tai visa kita galima ir perlįpt //* („Pažadėtoji žemė“, p. 142).

Minėtame *Metų* numeryje įdėtas ir apsakymas „Judas“, ten kalėdinė eglutė papuošta prezervatyvais. Tiesiog šlykštu! Bet gal šlykštu tik man, didžiąją gyvenimo dalį nugyvenusiai sovietmečiu, gal dabar tai gražu ir prasminga? Anuomet per Kalėdas reikėdavo ir dirbti, ir mokyti, bet eglučių niekas nepuošė prezervatyvais. Karo ir žiauraus pokario laikais mokytojai mus mokė lietuvių, rusų, anglų, prancūzų, vokiečių kalbomis skaityti tik tokius tekstus, kurių žodžiai turi sielą, t. y. rinktis tik labai geras knygas.

2019 m. kovo 24 d. portale *Delfi* perskaičiau Lino Jegelevičiaus pasikalbėjimą ant Palangos tilto su

kunigu Robertu Grigu. Žavėjau jį, kai baisiąją sausio naktį jis buvo Aukščiausiosios Tarybos pas-tate, klausė išpažinčių, bet dabar nusivyliau, nes jį „*džiugina [...], kad užaugo jaunoji karta, gimusi laisvoje Lietuvoje, nekalbanti buvusio okupanto kalba*“. Kuo gi čia dėta rusų kalba? Blogai, labai blogai, kad neleidome savo vaikams ir vaikaičiams jos išmokti. Todėl dauguma gimusių laisvoje Lietuvoje negali susipažinti su dvasingos tautos, kuri daug kentėjo nuo savųjų valdžios ir komunistų partijos, didžia literatūra, kultūra, kalbos grožiu. Koks gi man priešas Levas Tolstojus, Antonas Čechovas, Sergejus Jeseninas ar Ana Achmatova? Pagaliau ir prieš kalbą mokėti naudinga. Vokiečių okupacijos metais mano mokytojui ir auklėtojui poliglotui Konstantinui Raičinskiui vokiečių kalba išgelbėjo gyvybę.

Bet grįžkime prie okupantų. Per trisdešimt laisvės metų daugelis Lietuvoje gyvenančių rusų integravosi į mūsų šalies gyvenimą, kultūrą, išmoko lietuvių kalbą ir tapo savi, daugelio jų gimtinė yra Lietuva, tačiau mes atstumiamo juos nuo savęs. Kartą ligoninėje greta manęs gulėjo senutė, tikėjusi, kad Lietuvoje visada susikalbės rusiškai, bet jos suaugę vaikai jau kalba lietuviškai, o vaikaičiai net lanko lietuvių mokyklą. Kartą jie paklausė: „Močiute, kas tie okupantai?“ „Kodėl jūs manęs to klausiate?“ – nustebo močiutė. „Mokykloje vaikai mus vadina okupantais ir muša.“ Močiutė nubraukė ašarą ir atsibuso: „Labai negerai tie vaikai...“ Patikėkite, sunku buvo to klausytis...

VLKK paskelbtųjų kalbos dienų proga per LRT kultūros kanalą buvo rodoma laida „Kultūringai su Nomedą“. Patyrusi TV laidų vedėja Marčėnaitė, baigusi ne žurnalistikos, o dailės mokslus, pasikvietė į laidą kalbininkus (Loretą Vaicekauskienę, Antaną Smetoną) ir nekalbininkus (Audrių Mato-nį, Paulių Jakelį), tikėdamasi kultūringo pokalbio. Tačiau suklydo, nes nei su žurnalistais, nei su vadinamaisiais kalbininkais jau neįmanoma diskutuoti kalbotyros klausimais. Nežinau, kokios dabar žurnalistų rengimo programos, bet kadaise jiems

išsamiai buvo dėstomas visas dabartinės lietuvių kalbos kursas: normos ir klaidos – nuo fonetikos, kirčiavimo, leksikologijos, morfologijos iki stilistikos. Audrius Matonis žurnalisto diplomą Vilniaus universitete įgijo 1988 m. – studijų pabaiga sutapo su didžiausiu tautinio atgimimo pakilimu. Tačiau jis iš tų laikų kažkodėl neatsinešė pagarbos nei gimtajai kalbai, nei savo mokytojams. Jakelis netrukdė Matoniui lieti tulžies prieš kalbininkus, taisančius *ačiū labai į labai ačiū*, nors pačiam Matoniui turėtų būti žinoma, kad *ačiū* yra jaustukas ir dažnai užtenka jo vieno, bet, jeigu norima ypač pabrėžti padėką, reikėtų sakyti *labai ačiū*. Beje, *ačiū labai* nėra kokia nors baisi svetimybė, tiesiog pridūrimas po pauzės, atsiradęs šnekamojoje kalboje. Ilgainiui pauzė išnyko, o žodžių sukeitimas (inversija) virto kalboje vartojamu štapu. Klaida sakyti tik *didelis, nuoširdus ačiū*, nes tai tiesioginis vertinys iš rusų kalbos *большое спасибо*. Čia susiduriame su skirtingu tikrovės kodavimu: lietuviams dėkojimas yra veiksmas (todėl veiksmas nusakomas prieveiksniu), o rusams – daiktas (daiktavardis nusakomas derinamuoju būdvardžiu). Stilistas Juozas Pikčilingis kadaise rašė, kad vienąkart vaiką pavadinti *atžala* yra gražu, bet kai vaikus ištiesai vadina *atžalomis* (dabar jau mūsų kalbos faktas), būtina tą taisyti, nes štapai prastina kalbą, pvz.: *Keturių atžalų mama griauina stereotipus apie sunkią motinystę*. Kur kas geriau: *Keturių vaikų mama sako, kad motinystė nesunki*.

Nomedos laidoje nepavyko protingai ir kultūringai pasikalbėti apie kalbą, nes laidoje dalyvavusiems kalbininkams netgi patiko klausytis tulžingos Matonio kalbos. Smetona pasidžiaugė, kad Londone mokinsy parašė tekstą santrumpomis ir buvo įvertintas teigiamai. Gaila, jis nesupranta, kad „kas leidžiama Jupiteriui, neleidžiama jaučiui“, nes Vilnius – ne Londonas. Ką jau padarysi... O Vaicekauskienė pridūrė, kad išmokstama kalbėti šeimoje ir jau nebereikia daugiau mokytis. Tada Nomedą prisiminė, kad tėvai ją vadina Nomėda. Pažįstu jos tėvą docentą Rimantą Marčėną, istoriką ir rašytoją,

kalbantį labai taisyklingai. Todėl ir Nomedos kalba normali. Vienintelė šeimos klaida, kad, parinkdami dukrai vardą, nepasidomėjo visų linksnių kirčiavimu (V. – Nomedà, K. – Nomėdos, N. – Nomėdai, G. – Nomėdą, Įn. – su Nomedà, Vt. – Nomėdoje, Š. – Nomėda!). Taip kirčiuojami moterų vardai Aldonà, Filomenà, Magdalenà, Zuzanà ir kt. Tik trys linksniai turi kirtį gale (vienaskaitos vardininkas ir įnagininkas, daugiskaitos galininkas). Todėl lengva apibendrinti ir antrosios kirčiuotės žodį paversti pastoviai kirčiuojamu žodžiu antrame nuo galo skiemenyje, bet tuomet antras nuo galo skiemuo turėtų būti tvirtapradis – jį sudarytų ilgas balsis arba mišrusis dvigarsis (*brólis, žvirblis*).

Dabar trečiadieniais po „Panoramos“ per LRT transliuojamas žurnalistikos konkursas „Aš – laidos vedėjas“. Yra proga stebėti tuos, kurie valgo ar valgys duoną iš kalbėjimo. Todėl dėmesingai klausau, kaip kalba konkurso dalyviai ir juos vertinanti komisija, kurios pirmininkas – Algis Ramanauskas. Visi padaro po vieną kitą klaidą – ir konkurso dalyviai, ir komisijos nariai, bet girdėtose laidose niekas kalbos klaidų netaisė, atvirksčiai – netgi skatino. Pirmininkas pabrėžtinai sakė *pas tavo toks charakteris*, o ne *tavo toks charakteris*. Išgirdęs kad su bendratimi tikslui reikšti, konkurso dalyvų pagyrė: „*Gerai, taip ir kalbėk, nes tik kvaili kalbininkai šią konstrukciją taiso, vokiečiai ją vartoja*.“ Nei vokiečiai, nei rusai jos nevartoja, tik reikšmė ta pati, o formos skirtingos. Jungtukas *kad* su bendratimi įsiskverbė iš rusų kalbos, neapsižiūrėjus, kad joje yra du jungtukai *что* ir *чтобы*, verčiami į lietuvių kalbą vienu jungtuku *kad*. Antrojo rusų kalbos jungtuko dalelytės *бы* reikšmę į lietuvių kalbą galima versti dvejopai – *Чтобы знать, надо учиться*: a) *Kad mokėtum, reikia mokytis* ir b) *Norint mokėti, reikia mokytis*. Čia būtina pridurti, kad bendratis netinka ir prie sąlygos jungtuko *jei*: *Jeį tikėti* (= tikėtume) *viešais K. pareiškimais, matytume jo kaip politiko pralaimėjimą*.

Nemokšiška Ramanausko pamoka ir karšta neapykanta kalbininkams, pagrįstai taisantiems šią

tikslo raiškos formą, priminė 2010 m. *Naujojo židinio-Aidų* nr. 5–6 ir 2011 m. nr. 1. surengtą juodžiausią per visą šimtmetį akciją prieš kalbininkus ir prieš lietuvių kalbą su šūkiu „Stabdyk lietuvimą!“ Suburta kompanija toliau dirba purviną darbą – tą rodo *Naujojo židinio-Aidų* leidyklos knygos.

Algis Ramanauskas tada aiškino, kad lietuvių kalbos kirčiavimas – didelis baubas, kurio niekas nesuvaldo, kurį reikia paleisti savitakai, išvadino VLKK nelabai išsilavinusių, tinginčių dirbti žmonių *šaika-leika*, išplūdo Kazimierą Garšvą, kad rūpinasi Vilniaus krašto asmenvardžiais ir vietovardžiais, gatvių užrašais, teigė, kad Justinas Marcinkevičius raštus, ginančius kalbą, pasirašo jų net neskaitęs. Neginsiu poeto, nes jis pats apsigynęs: „*Kalba apie Lietuvą man visada yra ir kalba apie kalbą. Tauta ir kalba visą laiką ejo kartu, abi jos buvo persekiojamos, niekinamos, tremiamos ir naikinamos. Tauta rėmėsi į kalbą, kalba ieškojo namų ir priebėgos tautoje. Jos sergėjo ir gynė viena kitą*“ („Pažadėtoji žemė“, p. 161).

Ne tik visa savo kūryba, bet ir iš aukštos Mokslių akademijos tribūnos jis gynė lietuvių kalbą. Tai paliudyta Romualdo Grigo prisiminimuose „Poeto bruožai ir mūsų būties atspindžiai“ („Justinas Marcinkevičius: kokį jį prisimename“. Sudarė Valentinus Sventickas. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2017, p. 155–158).

Už žmogaus orumą žeidžiančius žodžius Garšva ir VLKK galėjo Ramanauską paduoti į teismą, nes didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ slavizmo *šaika* pagrindinę reikšmę nusako taip: „*nedorų žmonių grupė, susibūrusi nusikalstamai veiklai, gauja*“, o pridurko *leika* net čia neradau; niekada nesu girdėjusi ir negaliu žinoti, ką jis reiškia.

LRT laidoje „Stilius“ 2019 m. gegužės 18 d. Loreta Vaicekauskienė įtikinėjo, kad turime būti šiuolaikiški, mokytis iš Danijos ir kitų šalių, bet nieko nesakė apie būtinybę pažinti ir išlaikyti savosios kalbos mokslo, kultūros ir mokymo tradicijas. Vaicekauskienei ir jos kolegoms reikėtų susipažinti su Jono Jablonskio, Juozo Balčikonio, prieškarinės

Gimtosios kalbos leidėjų ir autorių bendrinės lietuvių kalbos kūrimu ir puoselėjimu. Gal tada kitaip atrodytų ir mūsų, pravardžiuojamų sovietiniais ideologais, darbai.

Vaicekauskienė nesuvokia, kad kalbų skirtumai reikalauja ir skirtingų mokymo metodų. Be to, jai atrodo, kad dabartiniai mokiniai labiau išsilavinę už savo tėvus ir senelius. Taip, seneliai nesinaudojo šiuolaikinėmis technologijomis, bet jos leidžia tinginiauti protui, neskatina lavinti atminties. Kam turėti galvoje daugybės lentelę, jei gali pasinaudoti skaičiavimo mašinėle? Seneliai lengvai galėjo dviženklį skaičių sudauginti iš dviženklio, kai kurie sudaugindavo ir triženklį, nesinaudodami jokiais technologijomis. Jiems buvo būtina nemažai eilėraščių mokėti atmintinai. Patikrinkite, kiek eilėraščių moka dabartiniai mokiniai. Jurgis Dovydaitis kadaise užrašė 350 liaudies dainų, kurias iš atminties padainavo paskutinė jotvingė (gal net beraštė ar mažaraštė). O Juzė Jurkonienė padainavo 267 dainas Juozui Balčikonui, jų melodijas užrašė Bronius Uginčius ir turim profesionaliai parengtą liaudies kūrybos rinkinį „Druskininkų dainos“. Tie humanitarinės kultūros klodai, nusėdę atmintyje, palaiko žmogaus dvasingumą. Žinoma, technologijos reikalingos, bet jau kuriamas dirbtinis intelektas, robotai, kuriuos ateity galbūt sunkiai suvaldys net patys kūrėjai.

Manto Adomėno teiginiai apie lietuvių kalbos skurdą, lyginant su anglų kalba, paskatino kalbininkus parašyti ne vieną straipsnį, o Arnoldą Piročkiną – net studiją „Lietuvių kalbos savitumas“ (Vilnius: *Margi raštai*. 2016). Ta knyga, kaip ir visi kiti mūsų rašiniai, neturėjo jokio atgarsio, nes po kalbos išdavystės, po *Naujojo židinio-Aidų* akcijos „Stabdyk lietuvimą!“ ir bėgant laikui, ryjančiam savo vaikus, jau nesvarbu, ką rašome ir sakome apie gimtąją kalbą. Todėl kultūringai kalbėtis apie kalbos kultūrą nėra su kuo, nenumatoma, kad bus ir artimoje ateityje, nes Lietuvoje auga karta, kuriai iš visų dalykų sunkiausias yra lietuvių kalbos ir literatūros egzaminas. ■

PAUKŠČIŲ KALBA ŠVIETIMO PADANGĖJE

Jau saulelė vis aukščiau kopdama džiugiai skelbia, kad atėjo vasara. Atidarai langą – krūmuose čirškia žvirbliai, kažką karštai aptarinėdami. Medyje piktai kranksi varnos, matyt, praneša kokią nors ne itin gerą naujieną. Įdomu spėlioti, apie ką paukščiai šneka savo kalba. Panašiai čerškia ne tik jie – kai kas iš mūsų irgi mėgsta parodyti, kad moka įmantriai kalbėti. Dabar tai labai populiaru. Čia vadinamoji naujakalbė, kurios apraiškos vis labiau plinta įvairiose srityse, kitaip – paukščių kalba. Šis terminas tiksliau atskleidžia jos esmę. Išmokti tos kalbos gana paprasta – reikia tik stengtis vartoti kuo daugiau sudėtingų terminų, anglišku žodžių. To mokantis rekomenduotina nagrinėti Švietimo dokumentų kalbą.

Klasiškas paukščių kalbos pavyzdys – Lietuvos kalbos ir literatūros brandos egzamino programa. Norint ją suprasti, reikia žinoti, kad komunikacinė kalbos funkcija, tiksliau, struktūriniai jos elementai, yra integruoti su atitinkamais kognityvinės funkcijos elementais, t. y. tarp komunikacinių ir kognityvinių struktūrų vyksta kongruencija (= kalba siejasi su mąstymu, jei nesupratote). Ši programa – tikra minties ir kalbos perlų skrynja. O kiek joje inovacijų! Pavyzdžiui, tradicinis samprotaujamojo tipo rašinių skirstymas į literatūrinius ir neliteratūrinius pakeistas naujovišku rašinių skirstymu į samprotavimo (= samprotaujamosius) ir literatūrinius. Tai ne šiaip sau žaidimas terminais dėl pramogos. Šis terminų pakeitimas leido sukurti originalią rašinio koncepciją. Ji tokia moks-

liška, kad ne visiems įkandama – daug sudėtingų terminų, smulkiai, tačiau nesilaikant loginio skirstymo, aprašyta, kuo skiriasi abiejų rūšių rašiniai, jų objektai, problemos, tikslai. Nepigu viską perprasti, pakaks tik pasakyti, kad rimtai aiškinama, esą samprotaujamųjų rašinių objektas – problema, o literatūrinių – analizė, interpretacija. Pagaukit mintį – rašant apie literatūrą, nereikia nei spręsti problemų, nei samprotauti. Gaila, ne visi geba tinkamai tą įvertinti. Kai programa buvo paskelbta, jos nesupratę pedagogai kėlė klausimus, stengėsi išsiaiškinti, skelbė straipsnius. Negavę atsakymų, ilgainiui apsiprato, susitaikė. Beveik.

Programa ne kartą reformuota, atnaujinta, pertvarkyta. Net keista, kaip atkakliai siekiama išrasti tobulus rašinių vertinimo kriterijus ir apibrėžti tokius normatyvus, kad rašinio kokybė būtų kruopščiausiai apskaičiuota vieno balo tikslumu (vertinama šimtu balų). Laimėjimai akivaizdūs – išrastas net absoliutus nulis, kuris rašomas, jei „*nesiremiama nė vieno iš privalomų autorių kūrinium (-iais)*“ [kalba netaisyta – Z. A.]. Vertinimo kriterijai ir normatyvai vis tikslinami, pertvarkomi, pateikiami įvairiomis lentelėmis. Paskutinis variantas (2018-11-22) tikrai įspūdingas, juo galite pasigėrėti štai čia – https://www.egzaminai.lt/failai/7825_instrukcija_LKL_VBE_2019.pdf. Tik nesistenkite suvokti, kuo skiriasi, pavyzdžiui, dviejų skirtingų kriterijų apibūdinimas: „*tema suprasta, analizuojama, apibendrinama...*“ ir „*tema plėtojama kryptingai*“, – susipainiosite. Šiuokštu nebandykite pagal lentelę suprasti struktūros

kriterijaus – prislėgs menkavertiškumo kompleksas.

Žinokite, ši lentelė skirta pažengusiems, jau suvokiantiems paukščių kalbos logiką, leksiką ir bendravimo ypatumus. Pradedantiesiems rekomenduotinas paprastesnis, bet irgi geras pavyzdys – Nacionalinio egzaminų centro (NEC) 2019-02-25 raštas Nr. V12-29 „Dėl lietuvių kalbos ir literatūros VBE vertinimo instrukcijos...“ Tai atsakymas į LR Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos 2019-02-10 raštą, nusiųstą tiek NEC-ui, tiek Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos atsakingiems darbuotojams. Mokytojų sąjunga, atidžiai išnagrinėjusi brandos egzaminą reglamentuojančius dokumentus, atskleidė jų prieštaravimus ir netikslumus, kuriuos derėtų taisyti. Raštas išsamus, argumentuotas, iliustruotas brėžiniais, grafikais, pateikta net lentelė, rodanti, kaip reikėtų tiksliai suskirstyti taškus į tris lygmenis.

NEC-o atsakymas – tipiškas paukščių kalbos pavyzdys, rodantis, kaip mąstoma ir kalbama paukštiškai. Svarbiausia – atsakyti trumpai, nesileisti į diskusijas, nesvarstyti, ar mokytojų pageidavimai pagrįsti, ar nepagrįsti, nesigilinti į jų argumentus, neapartinėti pateiktos lentelės. Ypač įdomu, kaip išmaniai galima atmesti kritiką, remiantis tuo pačiu dokumentu, kurį oponentas kritikuoja. Šiuo atveju pacituotas visas ilgas egzaminų programos 29 punktas, būtent tas, kurį mokytojai ir prašo koreguoti. Prie šio pacituoto punkto pridurtas striukas komentaras, iš kurio galima daryti išvadą, kad vieni kalba apie ratus, o kiti – apie batus.

Išskirtinai vertingas teiginys, kad rašant bet kokią tekstą reikia siekti įtaigumo, pasitelkiant retorikos galimybes: „*Kiekvienas – rašytinis ar sakytinis – tekstas yra retorikos objektas net ir tada, kai jame nėra tropų, retorinių figūrų ar pan. Taip yra todėl, kad kiekvieno teksto tikslas* [paryškinta mano – Z. A.] *yra įtikinti skaitytoją (net ir moksliniai tekstai siekia įtikinti skaitytoją, todėl jie taip pat yra įtaigūs).*“ Ar mokslininkai supranta savo rašomo teksto tikslą? Ar jie remiasi retorika? Abejotina. Tad mokslininkams, ypač tikslųjų mokslų, derėtų padaryti rimtas išvadas ir skubiai studijuoti retoriką, kad parašytų įtaigų

tekstą. Aišku, kad ir mokinio, rašančio brandos darbą, tikslas – siekti įtaigumo. Mokytojai tą įtaigumą įvertins balais.

O kaip gi savo rašinio tikslą supranta mokiniai? Vienas, galima spėti, atvirai pasakys, kad jo tikslas – išlaikyti egzaminą, gauti kuo daugiau balų. Kitas dar paaiškins, kad svarbiausia „*pritempti prie temos privalomąjį autorių*“. O koks nors mokslininkas gal gudriai atsakys, kad rašinio tikslas – išplėtoti temą. Bet NEC-as be jokių išlygų tvirtina, kad egzaminų tikslas – parašyti įtaigų tekstą, kuris įtikintų skaitytoją. Pala, o kas yra tas skaitytojas? Žinoma, vienintelis skaitytojas – egzaminų komisija. Ką mokinys turėtų jai įteigti? Aišku ką – kad ši parašytų jam kuo daugiau balų. Kas galėtų tai paneigti? Tačiau tikras vargas, kad mokytojai neteisingai supranta rašinio tikslą bei įtaigą – jie netinkamai remiasi retorika, todėl jiems paaiškinta ir tiksliai nurodyta, kaip reikėtų ją remtis. Džiugu, kad mokytojai *pastatyti į vietą*. Dar reikėtų nurodyti jiems kalbos aktų teoriją arba stilistiką – paaiškėtų skirtingų kalbos aktų ypatumai, jų daromas poveikis, ypač įtaiga. Be to, negalima pamiršti, kad per egzaminą vyksta komunikacija, taigi būtina suvokti egzaminų situaciją ir kaip joje skleidžiasi įtaiga.

Rimtai kalbant, tikrai praverstų **komunikacijos teorija** – padėtų atsipeikėti, blaiviai pažvelgti į tikrai reikalingą retorikos teorijos mokymą ir pasvarstyti, kaip retorika mokykloje galėtų būti taikoma praktiškai. Svarbu suvokti mokytojo ir mokinio bendravimo ypatumus – kokia komunikacinė situacija susiklosto būtent mokykloje. Kokią naują informaciją mokinys per pamoką perduoda mokytojui? Ką reikėtų šiam įteigti? Kuo, kokių tiesų, teiginių teisingumu įtikinti, pasitelkiant intonacijas, mimiką, gestus, visą kūno kalbą? Tikėsite netikėsite, tačiau toks reikalavimas keliamas per kalbėjimo įskaitą – mokinys pagal retorikos taisykles turi pasakyti viešą kalbą (!) mokytojai, kuri padėjo jam tą viešą kalbą parengti! Komedijs iš paukščių kalbos repertuaro.

Pripažinkime, užmojis sukurti modernią brandos egzaminų programą bei vertinimo kriterijus, pagrįs-

tus teorija, vartojant sudėtingus terminus, vertintinas teigiamai – juk siekiama pažangos, naujovių. Projektas pagirtinas, tačiau nei naujoviškos rašinio sampratos, nei vertinimo kriterijų, deja, nepavyko pateikti. Programoje daug neaiškių teiginių, akivaizdžių logikos klaidų, painiavos. Siekimas per egzaminą patikrinti, ar mokiniai perskaitę privalomąją literatūrą, to nepadariusiems grasinant absoliučiu nuliu, nepasiekė tikslo (neprivertė visų mokinių skaityti, tik paskatino naudotis santraukomis, griebtis visokių „parengtukų“). Pakenkta literatūros mokymui – atskleisti meninio teksto gelmę nelieka laiko, nes mokoma ieškoti citatų ir jas pritaikyti, rašant abstrakčiomis temomis. Taigi literatūra tapo priemone egzamino rašiniui parašyti. Iškreipta ir rašinio metodika – viskas suvesta į gebėjimą remtis literatūra, nebeaišku, kuo literatūrinis rašinys skiriasi nuo neliteratūrinio, nemokoma rašyti aktualiomis visuomenės gyvenimo temomis, neleidžiama, kad mokinys samprotautų jam svarbiais klausimais, remtųsi savo patirtimi.

Gera, kad brandos egzaminą žadama vėl pertvarkyti. Kai ką padaryti lengva – ištaisyti logines programos klaidas, kai kuriuos netikslumus. Nesunku atsisakyti ir absoliutaus nulio – mokinių apsiskaitymą visai paprasta patikrinti per įskaitą ar kitais būdais (užuot vertus sakyti viešą kalbą neviešoje erdvėje). Bet ar įmanoma sukurti programą, neišsiaiškinus pagrindinių sąvokų, neturint terminų sistemos? Juk nėra net tyrimų, kaip suprantami svarbiausi terminai. Kam tas rūpi? Imkime jau minėtą terminą *struktūra*. Gera, kad stengiamasi jį vartoti ne tik atskirų teksto dalių išdėstymo, teksto sandaros reikšme, bet ir bandoma kalbėti apie struktūros, apimančios visą tekstą, lygmenis – gilųjį ir paviršinį. Tačiau kur dėti teksto raišką, rašybą, skyrybą? Kodėl šie dalykai neįtraukti į struktūros kriterijų, jeigu jau pasišauta žvelgti struktūriškai? Norėdamas suvokti, kaip programos autoriai supranta *struktūrą*, pats kipšas sprandą nususuktų. Nei apsakysi, nei aprašysi, kaip čia painiojami struktūros lygmenys, kaip žaidžiama daugiareikšmiai žodžiais, mišlotais terminais. Nenuostabu, kad internete neretai pasitaiko piktų egzamino instrukcijos vertinimų:

„nesąmonė“, „idiotizmo viršūnė“, „briedas“...

Prasideda naujas (kelintas?) mokymo turinio „atnaujinimas“. Randasi galimybė atsisakyti paukščių kalbos ir išdidžių skrydžių padangėmis. Derėtų iš aukštybių pagaliau nusileisti ant nuodėmingos žemės, įvertinti mūsų realybę, gebėjimus mąstyti teoriškai, remtis sudėtingais terminais. Reikėtų grįžti prie paprastų dalykų, prie pradmenų – remiantis sveiku protu, sukurti paprastą programą, atitinkančią šio laiko lūkesčius. Pradėti nuo branduolio, nesismulkinti. Turėtų būti aiškiai suprstas ir suformuluotas brandos egzamino tikslas. Iškilau mąstytojo Umberto Eco nuomone, egzaminas turi patikrinti du dalykus: **pirma, ar abiturientas moka priimtinai rašyti gimtąja kalba, antra, ar geba dėstyti mintis, plėtoti temą.** Paprastas ir aiškus patarimas. Tikrai vertėtų pasinaudoti. Žinoma, su sąlyga, kad literatūros išmanymas bus patikrintas per įskaitą.

Be tinkamų, aiškių sąvokų neįmanoma sukurti ne tik egzaminų, bet ir apskritai jokios mokomosios programos. Todėl pirmiausia derėtų išsiaiškinti svarbiausių didaktinių sąvokų turinį, tiksliai jas apibrėžti ir **sudaryti terminų sistemą**. Kitas žingsnis, – **nustatyti logiškai nepriekaištingus vertinimo kriterijus**, tinkamus ne vien egzamino, bet ir visiems kitiems rašiniams vertinti. Jie turėtų būti kuo objektyvesni, aiškesni, suprantami ne tik vertintojams, apmokytiesiems specialiuose kursuose, seminaruose, bet ir visiems mokytojams bei mokiniams. Juk nenormalu, kad per visus mokslo metus rašiniai vertinami pagal vienokius, o per brandos egzaminą – pagal visai kitokius kriterijus. Jie tokie sudėtingi ir painūs, kad mokytojams dar papildomai nurodinėjama, kaip reikėtų vertinti taisomus tekstus.

Kada pagaliau bus suvokta, kad reikalavimas būtinai remtis privalomosios literatūros sąrašu, už jo nesilaikymą gąsdinant absoliučiu nuliu, – neleistina prievarta, slopinanti mokinių savarankiškumą, kūrybingumą? Kada bus atsisakyta šio žiaurios rimbo, keliančio stresą ir sumaištį? Kada mokiniams bus leista savarankiškai mąstyti ir kalbėti apie dabartį, apie savo džiaugsmus ir rūpesčius, prabilti širdies balsu? ■

Samuel ABRAHÁM

INTELEKTUALŲ KELIAI IR KRYŽKELĖS VIDURIO EUROPOJE

Idealistas Havelas, cinikas Orbánas ir užuojautos kupinas Walteris

2018-ųjų lapkritį, per *Eurozine* konferenciją, su-
būrusią Europos kultūros žurnalų redaktorius,
vienas dalyvis anglas kiek sutrikęs nusistebėjo, kad
žmonės iš Vidurio Europos vis dar be galo rimtai kal-
ba ir netgi karštai ginčijasi dėl intelektualų vaidmens,
jų atsakomybės. Iš pradžių pasijutau kiek nejaukiai,
nes mano įkurtas žurnalas *Kritika & Kontext* dar
1996 m. visą numerį skyrė rubrikai „Intelektualai ir
visuomenė“. Tąkart diskusija užvirė rimta ir įnirtinga,
o dabar, perskaitęs viską iš naujo, įsitikinau, kad
ji tebėra aktuali. Gal Vidurio Europos katilė vis dėlto
yra ypatinga vieta, skirta intelektualams?

Įtakinga intelektualo figūra – tai sena europietiška
tradicija, užsimezgusi XIX a., romantizmo ir revoliucijų
dešimtmečiais, kai menininkai ir intelektualai – o
neretai abu viename asmenyje – vaidino ypač svarbų
vaidmenį, burdami įvairius nacionalinio atgimimo
sąjūdžius ir kovodami už tautų apsisprendimo teisę,
kurdami naujus mitus, o kartais vesdami į pražūtį.
Iki pat šių dienų iškiliausios figūros Vidurio Europos
regione yra menininkai ir intelektualai, tokie kaip
Kossuthas, Széchenyi's, Petőfi's, Palacký, Mácha, Ma-
sarykas, Mickiewiczus, Sienkiewiczus, Paderewskis,
Štúras, Lajčiakas ir Štefánikas. Juos skaito, cituoja,
jais žavisi nūdienos jaunieji vengrai, čekai, lenkai ir
slovakai. Ar bent jau turėtų tą daryti...

Tačiau šie karštai mylimi asmenys sugebėjo taip
paveikti savo tėvynainius, kad pažadino ne tik ange-

lus, bet ir demonus. Šlovingas, nors ir pablukęs inte-
lektualinis paveldas vis dar kelia emocijas, sulaukia
nevienareikšmiškų vertinimų, stumia intelektualus į
priešakines pozicijas, ypač kilus politinėms audroms
ir krizėms.

Užjauskite šalj, kuriai reikia herojų

Dabar Vidurio Europos intelektualai yra išstumti
į paraštes, jų balsas pritildytas. Kodėl taip nutiko,
galima suprasti, panagrinėjus dviejų iškilų figū-
rų – Václavo Havelo ir Viktoro Orbáno – istoriją ir
diametraliai priešingą postkomunistinės politikos,
vykdytos po 1989 m., supratimą. Skirtingi šių asme-
nybių požiūriai ir veikla šiuolaikinius intelektualus
neretai stumia į keblią padėtį, ypač kai kalbama apie
sprendimus, kuriuos šiandien priima jų valstybės.
Aš, įkvėptas Austrijos intelektualo, redaktoriaus
Walterio Famlerio veiklos, bandysiu pasiūlyti al-
ternatyvą. Bet pirmiausia palyginkime intelektualų
statusą Vakaruose ir Vidurio Europoje, o tada, rem-
damiesi diskusija, kurią 1996 m. paskelbė *Kritika &
Kontext*, apibrėžkime intelektualo sąvoką, aptarki-
me veiklos galimybes komunistinio režimo metais
ir po jo žlugimo.

Vakaruose terminą „intelektualas“ imta įtariai
vertinti jau nuo 1927 m., kai buvo išleista Julieno
Benda studija „Intelektualų išdavystė“ (*La Trahison*

des Clercs), kurios autorius kaltino intelektualus dėl visų moderniojo pasaulio nuodėmių. Šiuolaikinė demokratinė visuomenė irgi nelabai žino, kaip elgtis su savaisiais intelektualais. Juk tokiose šalyse politinę tvarką turėtų simbolizuoti stiprios demokratinės institucijos, o ne herojiški intelektualai. Brechto įžvalga, kad derėtų užjausti šalį, kuriai reikia herojų, labai tiksli, nes tokių šalių padėtis būna nestabili ir pavojinga. Taigi herojai-intelektualai reikalingi tam, kad atliktų gelbėtojo vaidmenį, kai bus išstumti į priešakines pozicijas.

Pastaraisiais dešimtmečiais Vakaruose netikėtai išpopuliarėjo naujas terminas – „viešasis intelektualas“.¹ Šie asmenys į viešąjį diskursą įsitraukė, kai politinis klimatas ėmė darytis vis labiau nenuspėjamas, o tamsiausi praeities nacionalizmo ir neofašizmo demonai pasijuto pakankamai tvirtai, kad grįžtų į centrinės Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos aikštes, prisidengdami įvairiausiais populistiniais lozungais. Įdomu, kad nemažai įtakingų viešųjų intelektualų gana daug laiko yra praleidę Vidurio Europoje ir apie ją rašę. Tony's Judtas, Timothy's Gartonas Ashas, Anne Applebaum, Timothy's Snyderis pažino šį regioną iš vidaus, o Bernard'as Henri-Levi, Johnas Gray'us ir Rogeris Scrutonas – per atstumą, bet visi jie su dideliu susidomėjimu tyrinėjo *fin de siècle* padarinius Vidurio Europoje, kur, pasak kai kurių, atsirado visos svarbiausios XX a. idėjos ir ideologijos. Pastarosios, beje, daro įtaką ir dabartiniam šimtmečiui, kuris bent jau kol kas nepasiūlė jokių naujų idėjų, tik dar kartą pergromuliavo senąsias. Tad šie intelektualai, gerai išmanydami angelų ir demonų genezę Vidurio Europoje, geba savo žinias pritaikyti, analizuodami tai, kas dabar vyksta abiejose Atlanto pusėse. Jie nesunkiai nustatė, kad Vidurio Europai atsisakant vakarietiško liberaliosios demokratijos vertybių, blogiausi šiame regione kylantys impulsai palaipsniui ima – kokia ironija! – skverbtis ir į Vakarus.

Pastaruoju metu Vidurio Europos intelektualai politinio nestabilumo akivaizdoje atrodo bejėgiai prieš atvirai antivakarietiškus ir antiliberalius režimus, besiremiančius nacionalistine, fanatiška, populistine

retorika. Visų jų priešakyje – autoritarinių užmojų turintys lyderiai. Nepriklausoma žiniasklaida, kurios prievolė yra tikrinti ir kontroliuoti galinguosius, jaučia vis didėjantį spaudimą arba pati išlaikoma politikų ir oligarchų, kuriems tarnauja net valstybinės institucijos. Erdvė, dar visai neseniai buvusi intelektualams atvira, tolydžio traukiasi, o jų įtaka silpsta.

Kam tuomet apskritai rašyti apie Vidurio Europos intelektualų vaidmenį, jeigu jie prarado tradicinę lyderystę ir nebegali pasiūlyti išeities? Gal vertėtų susitaikyti su dabar vykdoma tiek europietiška, tiek vidaus politika ir kalbėti vien apie ekstremistų veiklos kraštutinumus, kurie išties šurpina? Viena iš priežasčių, kodėl verta apie tai kalbėti, yra ta, kad nūdienos intelektualų statusas daug ką pasako apie pačios Vidurio Europos būseną. Be to, sudėtinga dabartinė situacija gali dar labiau pablogėti, todėl tikėtina, kad tada, kai galiausiai pasieksime dugną, Vidurio Europos intelektualai vėl taps visų geidžiami ir paklausūs.

Kojos, balsas ar lojalumas

Yra daug būdų, kaip apibrėžti intelektualo sąvoką ir statusą. Tam skirtame žurnalo *Kritika & Kontext* numeryje (1996, nr. 2) iškiliems slovakų, čekų ir Vakarų Europos intelektualams uždavėme tokius klausimus: Koks tikrasis intelektualų vaidmuo visuomenėje? Kiek šis vaidmuo priklauso nuo pačių intelektualų pasirinkto kelio, o kiek nuo visuomenės keliamų reikalavimų ir metamų iššūkių? Kaip aktyviai intelektualas gali savo poziciją išreikšti „kojomis, balsu ar lojalumu“, ir su kuo susiduriama, pasirinkus vieną iš trijų veikimo būdų?

Sąmoningai darėme nuorodą į šiuos Alberto O. Hirschmano suformuluotus terminus, apibūdinančius protesto formas, nes jie lengvai pritaikomi tiek ekonomikos, tiek politikos kontekste. Pozicijos demonstravimas „kojomis“ reiškia, kad apsisprendžiama atvirai nekritikuoti valdžios, vietoj to pasirenkama vidinė arba išorinė emigracija. „Balsas“ reiškia atvirą iššūkį režimui, numanant galimas to pasekmes, tačiau ištikimai laikantis savo principų.

Labiausiai intriguoja „lojalumo“ sąvoka, siūlanti pasirinkimų skalę nuo paramos egzistuojančiai valdžiai ir aktyvaus įsitraukimo į jos vykdomą politiką, net išduodant savo principus, tampant palaižūnu, iki paties blogiausio, kai įgytąją galia naudojamosi, siekiant savanaudiškų tikslų ir bandant susireikšminti.

Tame *Kritika & Kontext* numeryje apibrėžėme, ką vadinsime ir ko nevadinsime intelektualu. Svarbiausias tos diskusijos motyvas buvo autonomijos klausimas arba reikalavimas, kad intelektualas „pasirinktų“ tam tikrus veiksmus. Intelektualą apibrėžia ne jo protas ar gabumai, bet kritiškas požiūris į susiklosčiusį *status quo*. Net ir įstabaus proto žmogus toli gražu nėra intelektualas, jeigu ištikimai ir nekritiškai tarnauja nusistovėjusiai tvarkai, kad ir kokia geranoriška ji būtų. Intelektualas yra tas, kuris įsitraukia į viešuosius reikalus,² tačiau nepaiso iš anksto jam nubrėžto kelio ar likimo, vadovaujasi asmeniniu pasirinkimu. Nors ir tiesa, kad intelektualo atliekamas „socialinės sąmonės“ arba „velnio advokato“ vaidmuo reiškia pareigą ginti beginklius, išjudinti tinginius, pasmerkti tironus, jis taip pat suponuoja būtinybę laikytis savo paties asmeninių principų ir įsipareigojimų. Todėl visuomenės noras, kad intelektualas visur ir visada atliktų protestuojančio „balso“ funkciją, yra lygiai toks pats autonomijos pažeidimas, kaip ir cenzūra, kurią vykdo tironiškas režimas. Kad užimtum „kritišką poziciją“, vienodai svarbu turėti ir autonomiją, ir jausti atsakomybę, be to, abi šios vertybės priklauso viena nuo kitos.

Štai kodėl nesąžininga užkrauti intelektualams atsakomybę dėl visuomenės likimo. Užtikrinti kiekvieno laisvę rinktis, ar aktyviai įsitrauks į pilietinę veiklą, ar užsidarys privačioje erdvėje, yra gyvybiškai būtina. Be to, daug kas priklauso ir nuo susiklosčiusios situacijos – pavyzdžiui, Vidurio Europoje sąlygos prieš žlungant komunistiniam režimui ir po jo griūties smarkiai skyrėsi. Atsirado galimybė nerti į politiką, mėginant išlikti intelektualu, kaip pasiėlgė Václavas Havelas. Arba griebtis bet kokių priemonių, kad tik pavyktų paimti ir išlaikyti valdžią, kaip iki šiol veikia Viktoras Orbánas. Iš trijų galimybių,

kurias siūlo „kojų, balso ar lojalumo“ principas, Havelas pasirinko likti „balsu“, nors įžengęs į politiką, sukompromitavo tiek save, tiek ją. Savo ruožtu Orbánas, virsdamas kone tikru leviatanu, iškreipė „lojalumo“ principą.

Václavas Havelas, idealistas iki-makiavelininkas

Havelas, garsiausias Čekoslovakijos disidentas, 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais buvo keletą kartų kalinamas. Komunistiniam režimui nepavyko jo nei palaužti, nei nutildyti. Havelas negailestingai kritikavo valdžią, parašė nesuskaičiuojamą galybę proklamacijų, pareiškimų ir straipsnių, iš kurių garsiausias „Bejėgių jėga“. Buvo vienas iš *Chartijos 77* autorių, kartu su kitais disidentais reikalavo, kad komunistinis režimas laikytųsi susitarimo dėl žmogaus teisių, 1975 m. pasirašyto Helsinkyje, nes parašą padėjo ir Čekoslovakijos lyderis. Havelas įsitraukė į politiką, tačiau tais laikais jam nereikėjo leistis į kompromisus su šalies vadovais, galėjo kliautis tik savo sąžine ir gyventi „tiesoje“, kaip tą pats vadino. Jis buvo herojus, kokio reikėjo sergančiai ano meto visuomenei. 1989 m. lapkritį žlugus komunistiniam režimui, Havelas atsidūrė šalies vyriausybėje ir tapo Čekoslovakijos prezidentu.

Akis į akį susidūręs su visiškai skirtingais režimais, komunistiniu ir demokratiniu, abiem atvejais jis veikė pagal tą patį principą. Būtent čia ir slypi intelektualo problema. Dalyvavimas demokratinėje politikoje reikalavo visai kitokios strategijos. Būti nepriklausomu balsu, kuris kritikavo komunistinį režimą iki 1989-ųjų lapkričio, kol šis bankrutavo, nebebuvo veiksminga, bet Havelas mėgino išlikti intelektualu. Jo principas „gyventi tiesoje“, būnant aukščiau politikos, pelnė daugelio tėvynainių ir užsieniečių pagarbą, susižavėjimą, paramą. Tačiau vertinant politiškai, tokia jo pozicija Čekoslovakijai padarė labai daug žalos.

Žvelgiant per politinės teorijos prizmę, Havelo politika po 1989-ųjų buvo panaši į iki-makiavelišką idealizmą. Dauguma rašiusiųjų apie politiką iki Machiavelli'o pabrėždavo, kokie *turėtų* būti politikai – principingi, idealistiški, atsidavę ir dievobaimingi.

Tie teoretikai neanalizavo, kokia purvina ir ciniška politika vykdoma realiame gyvenime, tad nė nemėgino stoti su ja į tiesioginę akistatą. Havelo „gyvenimas tiesoje“, jo šlovinta „bejėgių jėga“ tam tikru atžvilgiu primena Thomas'o More'o „Utopiją“ – užuot siūlęs būdus, kaip pakeisti korumpuotą režimą, jis kūrė vizijas, kokia *turėtų* būti ideali politika. O susidūręs su tikrai sunkiais politiniais iššūkiais, intelektualas / prezidentas Havelas paprasčiausiai nusišalino nuo atsakomybės.

Viena iš akivaizdžiausių nesėkmių buvo Čekoslovakijos padalijimas. Skaldantis šaliai, kurios prezidentas jis buvo, Havelas tiesiog paliko skęstantį laivą, nors vos prieš metus žadėjo stoti akis į akį su separatistais.³ Būdamas intelektualas, o ne politikas, jis atsisakė kovoti dėl šalies vienybės, nepaisydamas, kad ir čekų, ir slovakų dauguma akivaizdžiai nepritarė padalijimui. Tačiau Havelas, neskelbdamas referendumo, leido spręsti šį klausimą ciniškiems federacijos dalių – čekiškosios ir slovakiškosios – ministrams pirmininkams, kurie tiesiog pasidalijo šalį.

Kad intelektualas nesiėmė aktyvių veiksmų, iškilus politinės konfrontacijos grėsmei, visiškai natūralu. Dar daugiau – intelektualo nekankino sąžinės priekaištai, kad iškart po to, kai Čekoslovakija buvo suskaldyta, jis tapo Čekijos Respublikos prezidentu. Purvinos politikos laikai baigėsi, Havelas galėjo vėl, tik jau kitoje šalyje, tapti intelektualu, iš aukšto ir per atstumą stebinčiu bei vertinančiu vykdomą politiką.

Kitas disidentas ir politikas Petras Pithartas pavadino Havelą „*valstybininku, kuris nebuvo politikas*“. Man niekuomet nepatiko šis apibūdinimas – jis atleidžia politines klaidas ir nesėkmes, išsaugodamas magišką prezidento-filosofo aurą. Tačiau rimtai vertinant politinę Havelo atsakomybę, Pitharto frazė skamba absurdiškai. Kaip galima tapti sporto čempionu nesportuojant? Puikiu chirurgu, nestudijavus ir nepraktikuojant medicinos? Valstybininko statusas yra sumanaus ir sėkmingai veikiančio politiko pasiekimas, o Havelas politikoje buvo intelektualas, neįstengęs imtis veiksmų, kurių reikėjo, kad būtų išsaugota Čekoslovakija.

Machiavelli's labai įžvalgiai aprašė tokį idealistiško politiko tipą, o tos mintys, sakyčiau, aktualios ir šiandien. Machiavelli'o manymu, jeigu garbingas, doras politikas, veikdamas amoralioje, korumpuotoje visuomenėje, tvirtai laikosi moralės principų, jo paties aplinka netrukus pakeis jį tokiu, kuris jokių skrupulų neturi. Todėl Machiavelli's siūlo pačiam politikui kiek nuleisti kartelę, kad išlaikytų turimas pozicijas ir galėtų tarnauti visuomenei. Tai, žinoma, nereiškia, kad reikėtų tapti tokiam pat amoraliam, korumpuotam, kaip ir jį supantys žmonės. Politikos menas – tikrasis valstybininko veiklos baras – yra surasti aukso vidurį.

Havelas padarė didžiulę įtaką kone visiems Vidurio Europos intelektualams. Jie žavėjosi prezidento požiūriu į rutinišką, dažnai korumpuotą politinę postkomunistinės visuomenės realybę, o krikščioninio tyrumo santykis su ja atrodė visais atžvilgiais sektingas. Mano manymu, intelektualus, apakintus idealistiško požiūrio į politiką, tai visiškai paralyžiavo, todėl jie nebesugebėjo adekvačiai reaguoti, kai politinė situacija Vidurio Europoje ėmė sparčiai blogėti ir net išsigimti. Pastarusius porą dešimtmečių jų kalbose ir tekstuose tebeskamba iš Havelo paveldėti aukšti moralės principai, tačiau patys intelektualai savo šalyse jau prarado bet kokią rimtesnę įtaką. Šiandien jų balsai girdimi nebent paraštėse, todėl dažnai sklidini frustracijos, nusivylimo ir pesimizmo, nors netrūksta ir skambių teisuoliškų gaidelių.

Viktoras Orbánas: nuopuolio evoliucija

Havelo žingsnis į politiką turi ir alternatyvą, netgi kraštutinę, kai intelektualas nusprendžia atsisakyti bet kokių moralinių principų ir, vaikydamasis valdžios, nesivaržo bristi į juodžiausią purvą. Tokia yra Viktoro Orbáno laikysena, nors iki 1989-ųjų, o ir kelerius metus po to jis buvo tikras intelektualas, kad ir kaip keistai skambėtų toks teiginys, ypač šiandien. Dabar Orbánas – apsukrus politikas ir tikras autokratas. Tačiau 1988-aisiais jis drauge su kitais jaunais vengrų intelektualais ir disidentais

įkūrė liberalios pakraipos *Fidesz* partiją.

Nusimesti intelektualo kaukę Orbánas nusprendė sąmoningai, supratęs, kad vadovaudamas liberaliai intelektualų partijai įstengs patraukti tik nedidelę rinkėjų dalį. Trokšdamas valdžios ir populiarumo, nesibodėjo griebtis bet kokių priemonių, kad pasiektų šlovės viršūnę. Puikiai išsilavinęs, jis, pasitelkdamas politinės teorijos istoriją, nesunkiai susirinko visą arsenalą strategijų, kaip lengviausia užimti ir išlaikyti valdžią. Visų pirma, smarkiai suvaržė nepriklausomą žiniasklaidą, o siekdamas užgožti neofašistinę *Jobbik* partiją, perėmė kraštutinių nacionalistų retoriką. Tada pakeitė konstituciją, kad apsaugotų savo pozicijas, tačiau demokratiškų rinkimų nepanaikino. 2014 m. ciniškai pavadinęs savo politiką „neliberalia demokratija“, Orbánas buvo visiškai teisus – jo politika atspindi būtent tai, ką 1977 m. sudėjo į šį terminą jo autorius Fareedas Zakaria. Pasak Zakarios, neliberali demokratija leidžia rengti rinkimus, bet visiškai užgniaužia įstatymų galią ir spaudos laisvę, iškreipia demokratines institucijas. Tiesiog veidrodinis šiuolaikinės Vengrijos atspindys.

Orbános istorija yra savaip užburianti ir tuo pat metu gąsdinanti. Prieš gerą dešimtmetį Vienoje, ten pat, kur mano jau minėtas anglų redaktorius stebėjosi perdėtu Vidurio Europos intelektualų vaidmeniu, kitas vengrų intelektualas, rašytojas György's Dalosas papasakojo man istoriją apie buvusį savo draugą Viktorą Orbáną ir netikėtą politinį bei intelektualinį jo viražą. Kadaise, dar dešimtojo dešimtmečio pradžioje, Orbánas jam pasiguodė, kad *Fidesz* partija su savąja liberalia demokratiška retorika surinktų vos penkis, gal šešis procentus balsų, todėl jis, kad patenkintų politines savo ambicijas, nutaręs sukti į nacionalizmą. Orbánas nusprendė pasidalyti planais su draugu, nors žinojo, kad tai greičiausiai reikš jų draugystės pabaigą. Gal prabilo nenusisekusio intelektualo sąžinė?

Jų keliai išsiskyrė. Orbánas tapo ministru pirmininku, ir panašu, kad šias pareigas eis iki gyvos galvos, o buvęs jo draugas Dalosas gyvena „tremtyje“ Berlyne – mieste, kur per pastaruosius trisdešimt

metų prieglobstį rado ne vienas Vidurio Europos menininkas ir intelektualas.

Walteris ir Tamásas

Tad kokias galimybes dabar turi Vidurio Europos intelektualai? Kaip jiems išsaugoti nepriklausomą poziciją ir moralinius principus, bet kartu rasti būdą aktyviai remti demokratiją savo šalyse? Šiandien tai ypač aktualus klausimas, nes Europa vėl žengia vingiuotu keliu, kuris grįstas nacionalizmo ir populizmo akmenimis. Atsakymas nėra nei paprastas, nei lengvas. Kiekvienas intelektualas privalo pats nuspręsti, kaip jam ar jai elgtis. Svarbu turėti ir galimybę, susidūrus su negailestingu politiniu režimu, pasitraukti iš viešosios erdvės į privačią – tai laikytina teisėtu pasirinkimu. Tačiau norint būti viešosios erdvės „balsu“ ir nepakliūti į spąstus, kokių neišvengė nei Havelas, nei Orbánas, nepakanka vien kritiškai pasisakyti prieš politinį *status quo*. Intelektualo poziciją apibrėžia konkretūs veiksmai kito žmogaus ar konkrečios problemos atžvilgiu. Pailiustruosiu šį teiginį trumpu te istorija.

Neblogai žinomas austrų intelektualas, leidėjas ir aktyvistas Walteris Famlaris ištisis dešimtmečius kėlė „balsą“, kritikuodamas gimtosios šalies politiką, gerokai perdėdamas vadino Austriją fašistine valstybe. Mes, jo draugai, į tokius teiginius dažniausiai reaguodavome kaip į melodramą, supratingai linkčiodami galva, mirkteldami akį... Jis mėgsta kalbėti hiperbolėmis, žavisi daugybe iškilių asmenybių, radikalių judėjimų. Anksčiau tai buvo Leninas, Castro, Tito Jugoslavija, Malcolmas X, Muhammedas Ali, Jurijus Gagarinas... Pastaruoju metu Walteris nepaliumdamas cituoja Herbertą Marcuse ir jo „Išsivadavimo dialektiką“ (*Dialectics of Liberation*), kurioje išvelgė idėjų, kaip mesti naują iššūkį kapitalistinei sistemai ir netgi ją nuversti. Galima sakyti, kad tai tipiškas vidutinio amžiaus vidurinėsios klasės kairiųjų pažiūrų intelektualas.

Tačiau nuo daugelio kitų be paliovos plepančių intelektualų jisai skiriasi įsijautimu į konkretaus žmo-

gaus kančias. Prieš keletą metų Vienoje gyvenanti pažįstama vengrė Walteriui pasiguodė, kad ligoninėje gydomas benamis jos brolis, pašautas Budapešte. Tuo metu neofašistinės *Jobbik* partijos rėmėjai gyrėsi šaudantys benamius gatvėse. Nevykėlių rasė (*Missrathene Volker*) neturi teisės egzistuoti, – turbūt skelbtų jie, jeigu būtų skaitę blogiausius Nietzsche's veikalus. Toji moteris dar papasakojo, kad jos psichiškai nestabilus brolis yra dailininkas. Parodė keletą jo eskizų. Peržiūrėjęs nelaimėlio piešinius, pasvarstęs, kas to žmogaus laukia ateityje, Walteris nutarė veikti. Pastaruosius trejetą metų jis padeda Tamásui Bakosui pačiais įvairiausiai būdais – pakvietė apsistoti savo namuose, paskatino vėl tapyti, surengė kūrinių parodą, padeda jo šeimai, pasirūpino, kad Rytų Vengrijoje Tamásui būtų pastatytas namelis gimtajame kaime. Bakosas vėl kuria, atgavęs savigarbą ir dvasios ramybę. Walteris padėjo jam gimti iš naujo. Ne protingi žodžiai, o žmogiškas atsiliepimas į kito žmogaus kančias paverčia Famlerį intelektualu tikrąja šio žodžio prasme. Paprastas žmogiškosios atjautos aktas yra tikroji išeitis, kad išvengtume šio pasaulio pinklių, į kurias pakliūva havelai ir orbánai. Pirmiesiems būdingas retorinis moralizavimas, o antriesiems – žemiausi žmogiškieji instinktai, tarp jų godumas, tuščia garbiškumas ir galios troškimas.

Pirmasis Čekoslovakijos prezidentas, filosofas ir intelektualas Tomášas Garrigue'as Masarykas (1850–1937) visą gyvenimą pabrėždavo „mažų darbų“ (*drobní práce*) svarbą. Laikė tai kiekvieno žmogaus, kad ir koks būtų jo statusas, svarbiausiu tikslu. Dar daugiau – tai įgyvendinamas tikslas, naudingas ir pačiam jo siekiančiam žmogui. Šiuo atžvilgiu, kad ir ką intelektualas pasirinktų – kojas, balsą ar lojalumą, – būtina kelti sau konkretų tikslą, nedangstomą universaliais teiginiais ar globaliais užmojais, nes šie taip ir lieka neįgyvendinti. Intelektualas turi imtis įveikiamų užduočių, kurios padaro gyvenimą prasmingą ir suteikia naudą tiek jam, tiek visuomenei. Tegul tai bus pagalba benamiui, romui, imigrantui – svarbiausia yra pasipriešinti smulkioms neteisėybėms. Tai daug moraliau, negu nuolatos aimanuoti dėl li-

beraliosios demokratijos krizės, keiksnoti daugumą, kad ir vėl išrinko populistus, arba išvis atsisakyti veikti, garsiai skelbiant, neva pasaulis vis tiek yra beviltiškas.

Masaryko kredo apie mažų darbų svarbą nesustabdė jo, kai, būdamas garbingo amžiaus, išvyko iš šalies (tapo čekų emigracijos vadovu). 1918 m. jis išrinktas naujos valstybės – Čekoslovakijos – prezidentu ir vadintas išlaisvintoju. Tačiau nepriklausomos Čekoslovakijos jo planuose nebuvo iki pat 1914 m. – tuomet tai būtų buvę tiesiog nerealu. Mažulytė proga atsirado po Pirmojo pasaulinio karo, ir Masarykas ją pasiūpino. Šiandien Vidurio Europos intelektualai irgi turi pasirinkimą – sekti Havelo, Orbáno arba Walterio pėdomis. ■

Tamás Bakoso darbus galima apžiūrėti tinklalapyje: www.bakos-t.org

Walteris Famleris ir šio teksto autorius Samuelis Abrahámas yra *Eurozine* redakcinės kolegijos nariai.

Vertė Kristina AURYLAITĖ

Originalas anglų kalba

Pirmą kartą publikuota *New Eastern Europe* 2019 m. sausio 22 d.

© Samuel Abrahám / *New Eastern Europe* / *Eurozine*

¹ Nors sąvoka „viešasis intelektualas“ ganėtinai nauja, intelektualioji tradicija Vakaruose yra ilga ir sudėtinga. Jos pradžia galima laikyti 1898 m. ištartą garsiąją Émile'io Zola frazę „Aš kaltinu!“ (*J'accuse!*), smerkiančią antisemitizmą persmelktą prancūzų generolo Alfredo Dreyfuso persekiojimą, kurį palaikė ir skatino valstybė.

² Tame pačiame *Kritika & Kontekst* numeryje savo nuomonę apie intelektualo sąvoką išdėstė *Lettre International* steigėjas Antoninas J. Liehmas: „Intelektualu netampama nei dėl tam tikro išsilavinimo, nei dėl profesijos. Mėgstu sakyti, kad esu sutikęs daugybę universiteto profesorių, didžių savo srities ekspertų, kurie nebuvo jokie intelektualai, tačiau ir Europoje, ir Amerikoje pažinojau paprastų darbininkų ir ūkininkų, kurie yra tikri intelektualumo pavyzdžiai.“

³ Václav Havel. *Letní přemítání* (Prague. Odeon. 1991, p. 91).

AR IŠLIKS PETRO CVIRKOS PAMINKLAS VILNIUJE?

*P*aminklas apskritai yra vertikalus dalykas, simbolinis atsiskyrimas nuo bendro egzistencijos horizontalumo ir iškyla virš jo, nelyginant šauktukas, pažeidžiantis tą horizontalumą. Iš esmės paminklas – tai prieštaravimas. Šiuo atžvilgiu jis panašus į dažniausiai pasitaikantį subjektą – žmogų, vienodai apdovano-tą vertikaliomis ir horizontaliomis savybėmis“, – šis Nobelio premijos laureato poeto Josifo Brodskio apibūdinimas, atrodo, tikėtų ir Petro Cvirkos paminklui Vilniuje, ypač dabar, kai norima jį išskeldinti, nes šios skulptūros herojus vertinamas labai kontroversiškai. Kodėl nemažai garsių tarpukario menininkų pakrypo į kairę taip radikaliai, kad ėmė propaguoti socialistinę gyvenseną? Ne paslaptis, kokia didžiulė socialinė atskirtis anuomet skaldė Lietuvą. Tokia situacija kursto revoliucines nuotaikas, pastūmėja ieškoti teisybės net visiškai neadekvačiais būdais. To neišvengė nemaža ir mūsų menininkų dalis.

Šiaip ar taip, Cvirka buvo vienas talentingiausių Lietuvos rašytojų, todėl tikrai nusipelno tokio pagerbimo kaip atvaizdas miesto aikštėje. O visuomenines politines pažiūras, socialinę asmens orientaciją tapatinti su menininko kūryba visiškai nedera. Norvegai tebegebia savo klasiką Knutą Hamsuną, nors griežtai pasmerkė jo simpatijas fašizmui. Grįžtant prie paminklo rašytojui Cvirkai, svarbu pabrėžti, kad, žiūrint iš profesionalaus taško, tai vienas geriausių skulptoriaus Juozo Mikėno darbų. Kodėl? Sukurti ir miesto aikštėje pastatyti skulptūrinį paminklą

žymiam žmogui yra labai sudėtinga, be to, retai pavyksta dėl daugybės niuansų, susijusių vienas su kitu. Visų pirma, reikia perprasti herojaus individualybę – kas būdinga tik to žmogaus išvaizdai ir charakteriui. Kadangi paminklas stovės miesto aikštėje ar skvere, ypač svarbu nustatyti tinkamą skulptūros ir erdvės mastelio santykį. Jei skulptūra pavyksta, miesto aikštė ilgainiui tampa to asmens aikšte, kaip Marko Aurelijaus aikštė Romoje, Majakovskio aikštė Maskvoje, Mickevičiaus skveras Vilniuje ir t. t. Lietuvos sostinėje yra ir Petro Cvirkos aikštė, vadinasi, šis paminklas tapo žmonėms svarbus. Profesionalų nuomonė sutampa – stiprus kūrinys, kaip ir dauguma skulptoriaus Juozo Mikėno darbų. Pastabos dėl pernelyg aukšto ir ekspresyvaus pjedestalo nereikšmingos, nes aplinkinė erdvė reikalauja būtent tokio aukščio. Iš analogiškos paskirties paminklų, šiam kol kas neprilygsta nė vienas, pastatytas sostinėje. Viską lemia skulptoriaus talento mastelis.

Žaliojo tilto skulptūros buvo nukeltos visiškai teisingai, nes jos pastatytos, įgyvendinant propagandinį socialistinio monumentaliojo meno planą, priimtą dar 1918 m. Tačiau paminklas Petru Cvirkai nepriskirtinas prie panašaus pobūdžio skulptūrų, todėl derėtų palikti jį ten, kur buvo pastatytas. ■

Vladas KANČIAUSKAS
Skulptorius

Eglė KIRILAUSKAITĖ

Relikvija

Nostalgija yra tokia relikvija
 nepraeinančiai praeičiai atminti,
 antikvarinė,

muziejininkų pirštų ietimis
 įsmigusi
 kaip nebyli
 data,

muziejininkų ietimis –
 į prieširdžius,
 bet vis tiek
 tebetvinkčioja
 kaip užvakar.

Nostalgija yra tokia relikvija,
 tai nesėkmingų bandymų seka

susigrąžinti šviesmečiams prarastą laiką,
 kuris prarado ir mus,
 tik nepastebi,
 kad pjesės autorius jam niekad nedavė
 net antraeilio vaidmens.

Nostalgija yra tokia relikvija,
 toks užsispyręs rankraštis,
 mėginantis
 apkartusį siužetą perrašyti
 lūžusia ranka.

Nostalgija yra tokia relikvija,
 į smėlio laikrodžio trachėją lašanti.
 Tai žirklių geležis,
 rūdijanti
 ir telefono laidą kerpanti
 nuo užpernai,

kad nepaskambintum
 neatsiprašiusi,
 kad aš pamirščiau tavo numerį vidurnaktį.

Nostalgija yra,
 kad pasityčiotų
 visi, kurie netiki laiko
 šlovinimu.

Nostalgija yra tokia relikvija,
 kiek pavėluotai besiveržianti
 citatomis,
 juodų suknelių
 prieblanda,
 sonetais.

Nostalgija – tai antkapių malda
už mus.

Nostalgija yra tokia relikvija,
groteskiška,
kvėpuojanti ir vaikštanti.

Nostalgija yra tokia relikvija,
kokios nėra – – –

dar vienas
rugpjūtis
kažin ką pajutęs
mažiausiai ištyrinėtoje
kūno atkarpoje –
nuo vienos ausies
iki kitos
paausiuoto auskaro
iškritusios akutės
kurioje telpa
visas mano
makrokosmas
ir tu ten telpi
visas

kaip apmaudu

Teatrų durys

Meno vadovui

Tu buvai mano
rašaluotuose pirštuose,
kai perrašinėėjau
kaskart vis gilėjantį juodraštį
kol sonetuose liko tik ritmas
be jokio turinio.

Tu buvai mano pirštuose,
kai vartydavau Šekspyro juodraščius,
kuriais kreipdavaisi į tave, *mano muzika,*
*liečianti klusnų klavesiną,**
su kuriuo susikeitę vietomis
mano pirštai glostytų tavo pirštus,
glostomus klavišų.

Tu buvai mano pirštuose,
kai grojau
baltais paausiuotais rojaliais.
Mano salėse
tyliai laukdavo savo eilės
šopenai ir mocartai,
kad galėtų įteikti tau rožių,
kurias ilgai, nes išrankiai skyniau
Versalio rūmų soduose.
Į rožių spyglius mano pirštai
vis skaudžiau susižeisdavo
ir nutirpę gailiai kraujuodavo.

Tu buvai mano pirštuose,
kai laužiau rankenas,
kad pasipriešinčiau durims –
filharmonijų,
dailės galerijų,
karo muziejų,
celių,
teatrų durys
būdavo užvis sunkiausias.

Tu buvai mano pirštuose paryčiais,
kai rinkdavau tavo telefono numerį
visą gruodį.
Telefono laidą kerpančiuose pirštuose
tapai žirkklėmis,
kurioms jie bandė aršiai priešintis
lyg būtų pamišę.

* Nuoroda į Williamo Shakespeare'o 128 sonetą „Kai tu, manoji muzika, lieti lengvučiais pirštais klusnų klavesiną...“

Tu buvai mano pirštuose,
kai tie man nepakludavo,
kai nutirpdavo tavo akivaizdoje,
tavo balso užhipnotizuoti,
ir slėpdavosi
juodų suknelių klostėse,
kol užčiuopdavo pačią skaudžiausią
iš stygų,
kad nukreiptų skausmo šaltinį,
kur tavimi nepagydomai serga
laikas.

Tu buvai mano pirštuose,
laukiančiuose,
kol apšvies tave mėlyna scenos
prieblanda
ir naivios žiūrovų akys.
Jausdavau tave,
kai nusilenkusi
plodavau lyg išprotėjusi
pagal nerimo ritmą.

Tu buvai mano pirštuose,
kuriais plėšiau užuolaidas,
kad patekčiau į užkulisius.

Mano pirštai tau
nori kažką pasakyti.

Ketvirta valanda ryto**

kaskart apie ketvirtą valandą ryto
vis tie patys kosulio priepuoliai
draskantys sąmonę ir plaučius
tie patys kliedesiai po raudonu audiniu
vos pridengiančiu sąmonę sąžinę
ir kūną

** „Šią valandą miršta daugiausia žmonių“. Ingmaras Bergmanas. „Vilko valanda“.

tie patys vaitojimai
Viešpatie
kada gi tai baigsis
jau beveik užmigai
jau atrodė
pasveiksi
bet kas kartą apie ketvirtą valandą ryto
jie prikelia
visada prieš pat aušrą
karščiuojančiam kūnui ir sąmonei
sunku pasipriešinti

užvis sunkiausia
atsiimti visus žodžius
kuriuos išrėkia žmogus
kliedėdamas
nutildyti visus jo prašymus
paslėpti nuogas rentgeno nuotraukas
po raudonu audiniu
išryškintas paryčiui
be apsauginio sluoksnio
nuvalyti raudonas dėmes
kitoje telefono laido pusėje
numalšinti metus užsitęsusį kosulį
prieš pačią aušrą
apsaugoti
tavo neramų
miegą nes
pro storiausią akmeninę sieną
smelkiasi
greitosios pagalbos kauksmas

Anelė DVILINSKAITĖ

ŠAKNYS

Indrės Šerpytės paroda „Vartuose“

Indrė Šerpytė-Roberts, paklausta, kaip apibūdintų savo estetiką, sako nuo minimalizmo akimirksniu persokanti prie maksimalizmo. Šiuos jos žodžius savaip patvirtina ir naujausia paroda „Iš. Tarp. Į“ (*From. Between. To*), eksponuojama „Vartų“ galerijoje, tačiau šįkart šuolis, atrodytų, atvirkštinis. Lietuvių žurnalas *Londonietė* prieš keletą metų darytame interviu su Šerpytė pavadino ją net lietuviškuoju George'u Orwellu, atseit dailininkė baugina žmones, ieškodama politinės ir istorinės tiesos, gilindamasi į praeities traumas, praradimus, konfliktus ir žmonių kančias: „Ar nepasijutote maža ir bejėgė, ėmusis šitokių plačių temų?“

Į šį klausimą Indrė atsakė taip: „Nenoriu pamokslauti arba rodyti savo politinių pažiūrų. Labiau siekiu priminti, skatinu pamąstyti šiomis temomis. Dėl to nesijaučiu bejėgė. Mano darbai yra daugiau nei faktų analizė, tai emocinis istorijos priminimas. [...] Sunku pakeisti, kas vyksta, bet aš to ir nebandau. Stengiuosi parodyti, kas įvyko, ir tikiuosi, kad prisiminimai apsaugos mus nuo klaidų kartojimo.“

Tąsyk kalbėtasi apie daugiasluoksnes jos fotoinsaliacijas, gvildenančias niūrų Lietuvos periodą – sovietmetį. Šie kūriniai jau rodyti *Tate Modern* Londone ir *MOMA* Niujorke. O tada autorė kaip tik rengėsi naujai parodai „Pjedestalas“ – idėja kilusi, kai nuvažiavo į Grūto parką, kurį vadina „savotišku Lietuvos *Disneilendu*, tik su politine kryptimi“.

Ir štai dabar „Vartuose“ Šerpytė eksponuoja tekstilės ciklą, kur ant paveikslų porėmių sluoksniuojamos apeiginės juostos, būdingos Baltijos regionui. Švarus, skambus tautodailės raštų ritmas paverčiamas universalia vizualine kalba. Lietuviškasis paveldas, pasak Šerpytės, jos kūrinuose atsispindi neišvengiamai, nes gimtinės šaknys amžiams suleistos į kiekvieno žmogaus sielą. Pradėjusi domėtis apeiginėmis juostomis sužinojo, kad gimus vaikui, į jas tarsi įrašydavo jo gyvenimą, nes kiekvienas raštas, kiekviena spalva ką nors reiškia, simbolizuoja. Tai abstrakcija, tačiau į ją sudėti konkretūs Baltijos šalių kultūros ženklai. Baltiškame kontekste autorė tyrinėja ir abstrakcijos sąryšį su rasto objekto (*ready-made*) pritaikymu. Juostas naudodama nepakeistas, kaip rastus objektus, komponuoja sudėtingus jų derinius, tiek pabrėždama istorinę, apeiginę reikšmę, tiek ją dekonstruodama, kaip būdinga šiuolaikiniam menui. Iš pradžių derinusi tradicines audinių spalvas – raudoną, geltoną, baltą ir juodą, – dabar pereina prie intensyviai ryškių spalvų, artimų opartui ir popmeniui, o tai dar labiau padidina nuorodų, kurios koduojamos kūrinuose, skaičių.

Šio tekstilės ciklo kūriniai plačiai pristatomi leidyklos *Phaidon* ką tik išleistame albume „Vitamin T“. Įdomu, kad tuo pat metu Indrės Šerpytės naujausių kūrinų paroda vyksta ir Didžiojoje Britanijoje – juos autorė sukūrė *GRAIN* fotografijos centro užsakymu, o eksponuoja Regbio miesto dailės galerijoje-muziejuje. ■

DVASINĖS KAITOS REPREZENTACIJA

Justinos Kiuršinitės kūryba

Lietuvos meno kontekste Justina Kiuršinitė geriausiai žinoma kaip šokio ir dailės kritikė, neseniai tapusi Judesio ir šiuolaikinio šokio studijos vadove. Menotyros bakalauro, Teatrologijos ir scenos menų vadybos magistrantūros studijose įgytas meno istorijos, kritikos žinias menininkė pritaiko ne tik šokiui, bet ir kurdama unikalų vaizdų pasaulį.

Tapyti pradėjo 15 metų, inspiruota Fridos Kahlo kūrybos, supratusi, kad savo vidinius demonus galės prisijaukinti, jei iš tamsių pašamonės kertelių išvilks į dienos šviesą. Tiek tapybos darbuose, tiek moderniose judesio kompozicijose menininkė atsiskleidžia kaip drąši, seksuali moteris. Dekonstruoti judesiai perteikia dvasinio virsmo būsenas, tiek šokyje, tiek drobėse hipnotizuoja gundantis, paslaptingas menininkės žvilgsnis.

Kūrybos periodai

Pirmojo etapo kūryba (2013–2018) tiesiogiai susijusi su patirta fizine trauma – stipriu veido odos uždegimu ir nesėkmingo gydymo padariniais. Dailėje tai atskleidžiama, plėtojant žaizdų ir randų temą. Tapydama Kiuršinitė tarsi siekia atgauti pasitikėjimą savimi, iš naujo susidėlioti sužeistos tapatybės dalis. Pastarasis kūrybos etapas rodo šokėjos individualumo paieškas. Tapybos darbai tampa tarsi šokio kompozicijų eskizais, judesių „dokumentavimu“. Ne mažiau reikšminga moteriškumo problematika, keliant klausimus, kas yra moteris, ką reiškia ja būti. Cikle „Metamorfozė“ dailininkė viešai liudija, kad

slapstydamasi už įvairių socialinių kaukių, prarado savo kaip moters tapatybę. Spalvomis ir formomis bando išgryninti emocijas, sykiu jas išlaisvindama, sužadindama savyje švelnumą, glėžnumą, pripažindama, kad jaučia meilės poreikį.

Paveikslų centre – siurrealistinės būtybės, atspindinčios pačią autorę. Moterys vaizduojamos dvišypės – vienur stiprios, ryžtingos, drąsiai pasitinkančios iššūkius, kitur – sužeistos, kraujuojančios, jautrios ir glėžnos. Žiūrovai tampa vidinių virsmų liudytojais. Dailininkė apnuogina savo sielą, tačiau susigrąžina pasitikėjimą savimi.

2019 m. ji surengė naują parodą-šokio spektaklį „Postmetamorfozė“. Kūriniai atspindi tiek vidinius, tiek išorinius pokyčius, perėjimą iš vienos būsenos į kitą, lėtą fizinių ir dvasinių žaizdų gijimą. Tapyboje atsirado daugiau stilistinio nuoseklumo, spalvų kontrastai tapo kur kas švelnesni, personažų veiduose esama mažiau dramatismo, daugiau ramybės ir užtikrintumo. Kinta ir kūrinių veikėjai – atsiranda vyro, seserų figūros. Tbulinama tapybos technika, kuriami aiškesni, tačiau ne mažiau įtaigūs įvaizdžiai.

Subjektyvi patirtis

Kūriniai, kupini asmeniškumų, atskleidžia tiek vidines, tiek išorines autorės charakteristikas. Itin atidžiai tyrinėjamos rankos. Jos ekspresyvios, grakščios, bet sykiu tvirtos, net pavojingos, galinčios sužeisti, jei prisitarsini pernelyg arti. Paveikslų centre – kovingai nusiteikusi

Justina KIURŠINAITĖ. Pranašė. 2016

moteris, veržli, drąsi, siekianti išlaikyti stiprios asmenybės įvaizdį, tačiau slepianti nuoskaudas, gilius randus. Stipriai išreikštas ir konfliktas, susiduriant vyriškumo ir moteriškumo pradams. Nors kūrinuose apstu erotizmo, reprezentuojamas nuogas kūnas, menininkė, regis, neigia savo seksualumą, vaizduodama moterį nupjautomis krūtėmis, sužalotu kūnu ar pasitelkdama berniukiškos išvaizdos maištininkės įvaizdį.

Tapydama Kiuršinitė išreiškia ir savo kaip šokėjos tapatybę. Figūra dažnai vaizduojama sustingusi judesyje, nepatogios, keistos kūno pozos atskleidžia intensyvius vidinius pojūčius. Kol brendo kaip šokėja, kylančias idėjas, vaizdinius ji projektavo drobėje. Vėliau šie kūriniai tapo įkvėpimo šaltiniu šokio spektakliams.

Jausmų diapazonas platus – nuo nusivylimo, skausmo, giliausių konfliktų iki ryžto ir drąsos proveržių. Itin ryškus, kontrastingas koloritas, spinduliuojantis personažų seksualumas, viena vertus, byloja apie norą būti pastebėti, antra vertus, nuolat

išnyrantis žaizdų motyvas rodo pažeidžiamumą, baimę būti atstumtai, nepasitikėjimą aplinkiniu pasauliu. Moters vaizdinys perteikia skausmingą patirtį, nuteikiančią dvasinei transformacijai, ir įvyksta metamorfozė. Tapyboje menininkė drąsiai atskleidžia erotizmą ir bręstantį kovingumą. Šie bruožai būdingi ir jos šokio kalbai.

Stilistinė kūrinų įvairovė

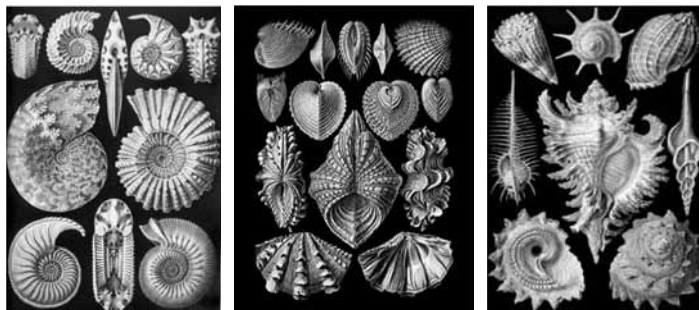
Kiuršinitės kūriniais artimiausia ekspresionizmo dvasia. Savo pojūčius ir pasaulėjautą dailininkė išreiškia itin atvirai ir be kompromisų. Kiekvienas kūrinys prisodrintas emociškai, tapymo maniera lengvai atpažįstama. Gausūs spalvų niuansai suteikia kūriniais dar įspūdingesnę išraiškumą. Atrodo, viskas pulsuoja, švyti, veržiasi, net atmosfera išsielektrinusi.

2016 m. dailininkė dalyvavo Kauno šokio teatro „Aura“ performanse „Sotus“, kurio šokėjai dėvėjo kostiumus, sukurtus iš laikraščių. Šis tyrinimas įkvėpė ją imtis koliažo technikos. *Mixed media* stilistikos darbuose tapyba aliejumi derinama su laikraščiu ir žurnalų iškarpomis, o tūrį, reljefiškumą padeda išgauti akrilinė modeliuojamoji pasta. Koliažo technika suteikė dinamikos, chaotiškumo, žaismingi vizualiniai efektai praplėtė prasmų lauką. Vaizduojami objektai panardinami į populiariųjų įvaizdžių verpetą, modeliuojant įvairias socialines situacijas. Tai reprezentuoja autorės požiūrį į visuomeninius reiškinius, rodo, kaip sunku išsaugoti asmens tapatumą populiariosios kultūros apsuptyje.

Menininkė, pasinerdama į pašąmonės gelmes, siekia pažinti save, perprasti ir priimti savo moteriškumą. Žiūrovai irgi raginami be baimės pažvelgti į savo vidų, kad prisijaukintų slepiamas asmenybės puses. Kauno kultūros centre surengta Justinos Kiuršinitės paroda susijusi ir su terapiniu dailės poveikiu. Kūrybinis žiūrovų dialogas su eksponuojamais darbais padeda jiems priartėti prie pačių savęs. ■

KRIAUKLĖS LUKŠTENIMAS

*Apmąstant Henriko Čerapo Aftermath,
Antonino Artaud ir Henri Michaux jutimiškumą*

Reiškiniai – gyvos mintys, idėjos – anksčiau ar vėliau palieka savo išnarus – apvalkalus, pavidalus. Gyvasties ir branduolio netekusios ertmės priglaudžia naujus minkštakūnius, naujus gyventojus, tarsi moliuskų kriauklės ir kiaukutai, darantys apčiuopiamumo, substancialumo įspūdį.

Minkštakūnis, nesąmoningai ieškantis prieglobsčio visapusiškos grėsmės akivaizdoje, yra itin pažeidžiama, savęs įteisinti negalinti būtis, nes ji yra pats tapsmas, (dar) neturintis nieko bendra su vaizdiniais ir pavidalais. Kiauto būtis, nors ir ne itin gyva, yra gerokai *įtikimesnė* negu minkštakūnio būtis dėl to paties imponuojančio akivaizdumo. Ji tokia įtikinama, kad pats minkštakūnis, dar tik įgaunantis būtį, rizikuoja įtikėti savąja forma ir susitapatinti su kiautu, kuris, be viso kito, suteikia jam išorinę „struktūrą“. Šis struktūrinimas atskleidžia *formas* reikšmingumą – ji apriboja pačią gyvybę. Apriboja, įpavidalina, pajungia išoriniams reikalavimams.

Kiautas – tai *ego-cogito*, t. y. savęs pažinimo, įsivaizdavimų, įsivaizdinimų ir nuomonių apie save sritis, sklidina internalizuotų lūkesčių. Tai krešulys, apsaugantis ir uždarantis visa tai, kas „sava“, sustabarėjimas

aplink save. Šiuo atveju grėsminga, kad nesąmoningai suvidujinti lūkesčiai gali apriboti gyvybę iki paralyžiaus, dusulio, net mirties. Ir taip nutinka, tačiau apie tai planuoju rašyti kitame tekste.

Gyvam reiškiniui visuomet būdinga tai, kad apie jį neįmanoma kalbėti „prasmingai“ – negalima pastatyti šalia jo paties, suteikus principo, paveikslėlio, reprezentacijos pavidalą. Neįmanoma kalbėti apie kūrinį, kai jis dar tik kuriamas. Struktūralistiškai treniruota akis mato, kad *kažkas*¹ jau yra, tačiau tas *kažkas* dar neišskoduojamas, „neįtikinantis“, „nei šis, nei tas“, nes greta legitimių matome nesubstancialias, išslystančias formas.

Implikacijos iš Michaux, Bacono arba Čerapo kūrybos veda už binarinės priešpriešos tarp to, kas modernu ir kas postmodernu.² Gyvybingumas, kurį randu šių menininkų kūryboje, atmeta šias padėvėtas pasaulio apibrėžtis, atverdama šį tą naujo.

Neseniai turėjau progą (kalbu apie parodą *Aftermath* Kaune, galerijoje *Meno parkas*) permąstyti, kas man atrodo svarbiausia Henriko Čerapo kūryboje. Maniau, tai kūrybos-kūrinio-kūrimosi neatsiejamumas. Veikimas neatsiejamas nuo intencijos, nuo mąstymo, nuo

vaizdinio. Visi šie dėmenys tiesiogiai susiję. Tai radikalus ir pabrėžtinis formos tapsmas – ji atvirai steigia pati save. Redukuodami visa tai į „modernistinę“ prieitį, „tradicijos“ tąsą, programinį nusistatymą „menas dėl meno“ ar panašiai, apsigautume ir nuskurdintume save. Iš tikrųjų „modernizmo“ ir „tradicijos“ sąvokos guli stalčiaus dugne, nežinia kuo aplipusios, tarsi vaikystėje kramtytos gumos gniutulai, užsilikusios sąmonėje vien todėl, kad nebuvo nei laiko, nei noro imtis jų revizijos. Tačiau jos, gulinčios mūsų stalčiuose, vis dar yra bendrieji vardikliai, apsilbausę nuo „savaimė suprantamumo“ miglos.

Čerapas *nepasitelkia* tapybos, kad pasakytų arba išreikštų tą ar aną. Jo tapyba yra pabrėžtinai atviras kūrimasis, kuo toliau, tuo labiau steigiantis vien save – pats iš

Henrikas ČERAPAS. Iš ciklo *Aftermath*

savęs išaugantis, pats save išgryninantis. Taip, tai savotiškas hermetizmas, tačiau jis paradoksalus, nes kyla iš abejonės. Tai *neramus* tapsmas, persmelktas negalėjimo nusistovėti savyje. Amžinas neįsitikinimas ir nesuitaikymas, neįtikėjimas, negalėjimas pasiekti ramybės būsenos. Šis negalėjimas nusistovėti savyje – judesys, judėjimas ir neramumas – savo prigimtimi prieštarauja statiškam, paveikslėliškam mąstymui. Jis radikaliai neigia etiketišką reprezentacinį kodavimą, atkakliai, konvulsiskai nuplėšinėja „idėjos“ vualį (aš tą labiau su-

prantu kaip išsilaisvinančio jausmo ir minties jėgą, o ne gestų pliūpsnius, nors viskas glaudžiai susiję).

Vitalizmas niekuomet nėra tiesiog vitalizmas. Jis atsiranda iš reikiamybės nuplėšti, atverti. Ritmingas kartojimasis sukuria erdvę mąstymui ir tęstinumą, nors paveikslas lieka dvimatis. Haptinės paveikslo savybės randa atsaką kūne, įgydamos tęstinumą nervų sistemoje, o seriškumas suteikia vaizdinui tąsą mintyse. Šie *afektai* (populiarioji *afekto* sąvoka paranki tuo, kad apima ir mąstymą, ir pojūčius) išsklaido ir įveikia besikristalizuojančias minties figūras, linkusias nusistovėti. Tai tarsi lėta, bet nerami ir skausminga plėtotė, lyginant su manipuliacija pavidalais ir jų perskaitomumu. Greičiau intensyvi kelionė negu operavimas ženkliskumu. Tai primena Davido Her-

berto Lawrence'o tekstus, kuriuose matome lėtą augimą ir vystymąsi, skrodžiantį ir peraugantį veikėjus, jų personažiškumą, parodantį gyvenimą ten, kur mieliau atsipūstume, matydami išbaigtas figūras ir to figūratyvo kombinacijų įdomybes.

Aftermath yra jutimiškumu ir jausmu (afektu) persmelktas ciklas. „Neprotingas“ ciklas. Nereflektyvus, nelegitimus ir neieškantis sau pagrindo. Ciklas, kupinas rūstumo, tačiau tas rūstumas sprogsa ir eikvojasi (juda), užuot slėpėsis po geranoriškai tvirtinamais pamatais.

Čia išvelgiu esminį ryšį su kitais menininkais, nesu-sitaikiusiais su kultūra kaip duotybe, norėjusiais atverti ikikultūrinius ir kitus procesus, intensyviai jaučiant tiesioginį jų poveikį. Šie potyriai yra kardinaliai priešingas dalykas užsidarymui „jausmuose“, kurie apima, tapatinantis su figūromis ir veikėjais, išvelgiant juose kasdieninę savo patirtį. Tokiam psychologizmui, tapatinimuisi su intymiais, mums visiems pažįstamais jausmais, į kuriuos nepaliojama apeliuojama, turbūt griežčiausiai pasipriešino Artaud, kurdamas žiaurumo teatrą. Tai

Henrikas ČERAPAS. *Les Exercices*. Drobė, aliejus, statybiniai dažai; 292 x 230. 2017

Henrikas ČERAPAS. *Les Exercices*. Drobė, aliejus, statybiniai dažai; 292 x 230. 2017

buvo, ko gero, drastiškiausias mėginimas sutraiškyti „subjektyvumo kriauklę“, atskirti ir išlaisvinti jautimus nuo signifikavimo ir personifikavimo, dėl kurių gyvenimas pasiduoda kultūrinei inercijai.

Kitas svarbus ir ryškus menininkas, veikęs šioje stichijoje, yra Henri Michaux. Jis apie savo tekstus yra sakęs, kad visi „fantastiniai gyviai“ ir „veikėjai“ atsiranda iš jo nervų, o ne iš minčių ar nuomonių apie pasaulį ir gyvūnus. Šitai galima taikyti ir piešiniams. Jo piešinių, atliktą tušu, turėjo ir Francis Baconas. Galima numanyti, kad Michaux padarė nemažą įtaką šio tapytojo santykiui su figūratyvumu.

Citata iš rinktinių raštų: „*Skaitant Michaux, junta mas nepatogumas. Pasaulis jo poemose turi ryšį su kasdienybės pasauliu, tačiau sunku apibrėžti, koks tas ryšys. Jeigu norime susigrąžinti užtikrintumą, vadindami tai fantastika, turėtume ignoruoti skalpelį, žaidžiantį mūsų viduriuose.*“³ Šiuo atžvilgiu juntamas Michaux artumas ne tik Baconui, bet ir Kafkai – kuo mažiau tiek situacijos, tiek personažai atrodo tikroviški, tuo aštriau (ir daiktiškiau) jie demonstruoja demonišką savo jėgą, kuri atrodo tokia nepaneigiama vien todėl, kad ateina iš paties gyvenimo. Figūra ir jos situacija yra viso labo apraiška, pasireiškimas tų jėgų, kurios teka visomis kryptimis ir tampa kitomis figūromis, įgaunančiomis aštrumo, sutelktumo ir vėl ją perskrodžiančiomis.

Vakarų pasaulio idėjiniai krešuliai, kanalizuojantys mąstymą inertiskomis („kompozicijos ir kompeticijos“) kryptimis, ir visa tai, ko *jie* iš manęs reikalauja, Michaux pasaulyje yra be gailės ardomi ir minuojami. Perfrazuojant Van Goghą, mėginama prasibrauti pro aklina sieną, esančią tarp to, kas jaučiama, ir to, ką galima padaryti.⁴ Šie idėjiniai krešuliai, minčių pakaitalai pasižymi *statiškumu*, būdingu gyvenimo tokio, koks jis turėtų būti, vaizdiniais. Šį mąstymo statiškumą, etikiškumą ir bandoma suardyti, spardant plytas iš reprezentacijos sienos.

Apie kokias reprezentacijos sienas čia kalbama? Pavyzdinė situacija iš Lawrence'o knygos „*Psichoanalizė ir pasąmonė*“: vaikui, kuris piešia arklį kaip jam nepažinų, grėsmingą, juslų kūną, mokytojas iš pačių geriausių intencijų paaikškina, kaip *iš tikrųjų* atrodo arklys (keturios kojos, po

vieną akį kiekvienoje snukio pusėje ir t. t.). Pasak Lawrence'o, tuo būdu ant akių užklijuojamas arklio paveikslėlis, neturintis nieko bendra su vaiko patirtimi. Taip ir panašiai naikinama *dinamiška*, jutiminė realybė, reprodukuojama reprezentatyvi, (tikslingai) nukenksminta tikrovė.

Įveikti reprezentacijos statiškumą gali tik neštampuota, dinamiška jutiminė realybė. Filosofija mums padovanojo *afekto* sąvoką, tačiau tai, kas ja apibrėžiama, reikia manyti, egzistavo ir anksčiau. Bet mes, menininkai, mėgstame įsikibti į jau įteisintas sąvokas, tarsi į plaustus, kad be pastangų iškiltume virš chaotiškos tikrovės. Tie, kurie pavieniui ir savarankiškai išnyra iš chaoso, vis tiek neužgožia „legitiminkų“ folkloro.

Lietuvos meno scenoje nuo 10-ojo dešimtmečio dominuoja konceptualiosios srovės. Vakaruose tapyba konceptualizavosi, kad pasipriešintų saloniniam skoniui, mėgavimuisi technika, atlikimu ir t. t. Tačiau laikėsi ir linija nepriskirtųjų, turėjusių sąlytį su jutimine realybe. Pas mus kalbėti apie tai atrodo beveik neįmanoma (nes visų pirma tai turėtų egzistuoti, o šį egzistavimą turėtų patvirtinti kitų žinojimas). Mūsų meno gerbėjų radarai fiksuoja tik ženklinę-skaitomąją tapybos pusę. Jutimiškumas, kuris šiais radarais neapčiuopiamas, yra priskiriamas „mistikai“ ir „ezoterikai“, taigi atsiduria dėmesio užribyje. Instrumentalizmu persmelkto pasaulio eruditai yra magiškai įtikėję „objektyvybės“, jiems dovanotais metodais ir teorijomis. Situacija yra tokia, kaip ją kadaise įvardijo Theodoras Adorno: „apšvietėjiška“ mistikos baimė virsta tikrąja mistika – magišku tikėjimu formulėmis. Skubėjimas tapti „kitokiais“, įgauti naujesnį pavidalą tik pabrėžia atvirkštinę priklausomybę. Neįstengiama nei pažvelgti, nei sustoti, nei pamatyti, nei pajusti. Ieškoma prieglobsčio kiautuose ir išnarose. ■

¹ Arvydas Šliogeris. „Niekio vardai“. Vilnius: *Pradai*. 1997.

² Reikia pasakyti, kad net jei šie keiksmažodžiai ir nevertojimi, tai netrukdo toliau efektyviai jų taikyti mąstymui. Užuo kalbėjus eufemizmais ir tinkamesnėmis sąvokomis, svarbu atskleisti kitokį galvojimą.

³ *Darkness Moves: An Henri Michaux Anthology, 1927–1984. University of California Press. 1997.*

⁴ Parafrazė iš Van Gogho laiško.

MANOJI JAPONIJA, arba ŽVAIGŽDĖ, POEMA IR LIZDAS

Didysis mano dirbtuvės stalas apkrautas katalogais, laiškais, eskizais, užrašais, žodynais, pieštukais, flomasteriais ir pan. Toks darbinis chaosas. Kartais nuo stalo viską nors trumpam nurenku. Šįkart nutariau išdėlioti japoniškas vizitines korteles, gautas per pastaruosius 40 metų. Jų šimtai. Japonų tradicija – susitikimo pradžioje įteikti pašnekovui savo vizitinę kortelę.

Pačios naujausios – Reiko Onoderos, Tomoto Kitazawos, Yusaku Terayamos ir Yoshiro Imai'o, po kurio pavarde parašyta: *Professor Emeritus, Organizing Supervisor Executive Committee of the Stasys Exhibition*. Šie keturi japonai pernai lankėsi dirbtuvėje, viešėjo čia kelias dienas, kad kuo geriau susipažintų su mano kūryba. Po viešnagės parengė parodos projektą, kurį gavęs pagalvojau, kokia lietuviška bus toji ekspozicija! Pavadinimas „Stasys Eidrigėvičius: vaizdai, reprezentuojantys atmintį“.

Gigantiška paroda, užimanti, galima sakyti, 12 kambarių. Fotografijos (1960–1980), darytos Lepšių kaime prie Panevėžio; ekslibrisai, sukurti Kaune, Vilniuje, Varšuvoje; temperos miniatiūros (1975–1980), daugiausia nutapytos pas tėvus, Lepšių kaime; knygos ir eskizų knygelės iš kelionių po įvairias šalis; vizualūs dienoraščiai, metraščiai; piešiniai; koliažai; tapyba pastelėmis; kaukės; originalūs plakatų projektai; skulptūrinės kaukės, sukurtos Paryžiuje (2003); japoniškų piešinių

ciklas (1987); knygų vaikams iliustracijos; teatro scenografija; du autoriniai mano spektakliai – „Baltas briedis“ ir „Medinis žmogus“; videoprojekcijos; naujoji meninė fotografija... Daugiau kaip septyni šimtai objektų. Eskizų ir dienoraščių knygoje – keli tūkstančiai reginių. Net man pačiam sunku patikėti, tačiau tai tiesa, nes turėjau kiekvieną „pakrikštyti“ – pavadinti, nurodyti techniką, metus, dydžius... Paroda nuo šių metų rugsėjo 2 d. iki lapkričio 9 d. vyks Tokijuje, *Musashino Art University Museum*. Rengiamas didžiulis katalogas, plakatas. Japonai klausė, kodėl aš noriu tam plakate būti pavaizduotas būtent toks? Atsakiau: „*Visur einu su savo krepšiu, to, ką jame turiu, kitiems nesu atvėręs, dalijuosi tuo, kas nesu. Čia – visas aš.*“

Nežinau, ar patikėjo, bet dėl plakato nesiginčijo... Šiaip ar taip, vartydamas vizitines korteles, skaitydamas pavardes, pajutau, kaip užplūsta prisiminimai. Susidėliojo štai toks japoniškas žodinis veidų albumas.

Michiyo Yamamoto

Vilniuje baigęs dailės studijas, dažnai vykdavau į Varšuvą, kur smalsiai lankydavausi meno muziejuose, galerijose. Pamenu, 1980 m. vasarą užsukau į senamiesčio centre esančią žurnalo *Exit* galeriją, kur vyko japonės Michiyo Yamamoto grafikos paroda ir susitikimas su autore. Tuo metu lenkų kalbos beveik nemokėjau, bet vis tiek nutariau pasisveikinti su dailininke ir paklausti, ar ji rastų laiko žvilgtelėti į mano ekslibrisus ir temperos miniatiūras. Man rūpėjo, ką pasakys dailininkė iš tolimos šalies. Užmegzti pokalbį padėjo vertėjas į japonų kalbą Henrykas Lipszycas. Michiyo veikiausiai iš mandagumo sutiko užmesti akį į jai nežinomo autoriaus darbus. Vartė, žiūrinėjo ir staiga nušvitusiu veidu pasiūlė mano kūrybą parodyti japonams.

Nadayuki Hasegawa

Pirmoji mano paroda Japonijoje įvyko 1987 m. Sapor mieste, NDA galerijoje. Pirmąkart vykau į tokią ilgą kelionę – Varšuva–Ciurichas–Ankoridžas–Tokijas–Saporo. Oro uoste pasitiko galerijos direktorius Nadayuki Hasegawa, rankose laikydamas parodos plakatą. Jame įdėta mano temperos miniatiūra su troba be langų, ant stogo tupi baltas paukštis, išskėtęs sparnus nuo kamino iki durų, lyg dūmas, nenorintis palikti savo namų. Jaučiu, kad ši metafora aktuali ir dabar, besitęsiančio sodybų tuštėjimo laikais.

Per parodos atidarymą Hasegawa paklausė lankytojų, gal kas norėtų pakviesti Stasį pas save apsistoti kelioms dienoms. Pasiūlymų atsirado ir prasidėjo mano viešnageių su nakvynėmis ciklas. Keliaudamas iš vieno namų į kitus, pamažu ėmiau japonų gyvenimo būdą suvokti iš vidaus ne tik Sapor mieste, bet ir kitose šalies vietose...

Hiroko Mori

Galerijos direktorius Nadayuki pristatė man besišypsančią, santūrią savo žmoną Hiroko Mori. Ji – dailininkė, grafikos lakštuose dominuoja vaikas, vienišumas, susimąstymas. Hiroko ir ūgiu, ir gerumu, ir šypsena man pri-

minė mamos seserį Adelę... Labai greitai radome bendrą kalbą, nors pasakydavome vos po kelis sakinius angliškai. Mes, dailininkai, mokame bendrauti be žodžių, sakyčiau, paveikslų kalba. Hiroko rodė man meno albumus – žavėjosi fotografija, ypač Diane'os Arbus kūryba...

Vieną dieną ji pasiūlė nuvykti į japonišką pirtį, kur iš požemių trykšta šiltas vanduo. Ten liepiama vyrams eiti į vieną pusę, moterims – į kitą. Reikia nusirengti drabužius. Visa informacija japoniškai. Sutrikau, sukuosi, sukuosi, žiūriu ir čia, ir ten, nesusigaudau, ar eiti nuogam, ar rankšluosčiu prisidengus. Hiroko lyg nujausdama, į kokią keblią padėtį patekau, susirado mane rūbinėje ir kvatodama parodė stebuklingas duris į vandens karalystę... Ten įvairaus amžiaus japonai prausėsi, sėdėdami ant žemų kėdučių. Sužiuro į mane, lyg būčiau nukritęs iš mėnulio, vienas paklausė: *American?*

Vėliau Hiroko parodė man savo tėvų namą Otaru mieste, netoli Sapor. Namas tradicinis, medinis su nauju, moderniu priestatu pagal architekto Toshio Suzukio projektą. Virš įėjimo užrašas: *Hiroko Mori & Stasys Museum*. Paprašė, kad ką nors nutapyčiau ant paradinės sienos.

Atvykęs 2003 m. raudonais akrilo dažais ant pilkos cementinės sienos nutapiau žmogų – tokį Stasį. Atidžiai apžiūrėjusi, Mori pasakė: „Gerai.“

Tada mačiau ją paskutinį kartą. Nadayuki mirė 2016-aisiais, Mori – 2017-aisiais. Kas dabar prižiūri muziejų, nežinia. Internetu matyti, kad freska aprūpėjusi. Laukiu laiško, kviečiančio atvykti, kad restauruočiau savo tapybos kūrinių...

Shingo Noda

Pirmajai kelionei į Japoniją 1987 m. gavau dviejų mėnesių vizą. Nutariau tam skirtą laiką panaudoti kuo geriau. Tokijuje vienas iš mano kūrybos gerbėjų Shingo Noda pakvietė apsistoti jo namuose. Butas nedidelis, bet šeimininko nuoširdumas begalinis. Nusipirkau plono japoniško popieriaus, tušo. Vakaraus Shingo japonų hieroglifais man rašydavo žodžius, pavyzdžiui, kalnas, kelionė, plakatas, namas, sumo, paukštis, laiškas. Aš piešdamas, pavyzdžiui, kalną lapo kampe nupiešdavau kaligrafišką kalno ženklą. Shingo su žmona

Kazumi ir sūneliu Yokitoshiu susidomėję stebėjo tą procesą. Nupiešiau daugiau kaip šimtą žodžių. Japoniškojo ciklo dalis buvo eksponuota Varšuvos *Test* galerijoje 1993 m. Dabar nemaža to ciklo dalis keliauja į parodą *Musashino Art University* muziejuje. Įdomi situacija – piešiniai, sukurti Tokijuje, po 32 metų grįžta į Tokiją.

Masuteru Aoba

1987 m. vaikščioju po Tokiją, užeinu į *Ginza Graphic Gallery* (GGG), kur vyksta plakatų paroda. Pasirodo, kaip tik lankosi ir plakatų autorius Masuteru Aoba. Susipažinome ir prasidėjo ilgametė mūsų draugystė. Masuteru ne kartą kvietė mane į dailininkų pamėgtą Momoko barą. Ši vieta neįprasta tuo, kad ant sienų sukabinta gausybė piešinių, autografų... Čia gaunu popierinių lėkštučių, flomasterių ir, gurkšnodamas gerą japonų sakę, pradedu fantazijos pratybas. Jaučiuosi nuostabiai. Masuteru ir kiti lankytojai čia irgi piešia. Tos lėkštutės kabinamos ant sienų. Įdomiausia, kad grįžęs po keleto metų rasdavau tuos pačius piešinius, kabančius kaip ankstesnio apsilankymo ženklai. Nuolatinė ekspozicija. Nors baras labai mažas, telpa vos keletas lankytojų, bet unikalus, šiltas, mielas, su dailininkų paliktais „pėdsakais“.

Ikko Tanaka

Neįtikėtina – GGG galerijoje pirmąkart apsilankiau 1987-aisiais, o jau po metų įvyko mano plakatų paroda. Įvykių greitis kaip filme – 1986 m. už iliustracijas gavau Barselonoje *Premio Catalunya*, kitąmet buvau pakviestas į žiuri. Ten būdamas tapiau nedidelio formato pasteles ir iš Barselonos siunčiau į Tokiją. Ikko Tanaka, žymus grafinio projektavimo meistras, keturis pastelinius veidus sudėjo į plakatą, įkomponavęs žodį *Stasys* su informacija apie parodos laiką ir vietą. O toji vieta – tai GGG galerija, pristatanti geriausius grafinio projektavimo dailininkus iš Japonijos ir kitų šalių. Šis plakatas įdėtas ir į Tanakos kūrinių albumą, ir į mano plakatų sąrašą – esame bendraautoriai.

Po dešimties metų GGG surengė naują mano parodą ir išleido knygą, kurios dizaineris – Tanaka. Tos knygos maketas mane pasiekė, kai lankiausi Indijoje, Bangalore. Ten gavau ir kitą malonią žinią, kad patvirtinta mano metinė „komandiruotė“ į Paryžių, į *Cité des Arts International*.

Įvykiai vėl skriejo kaip filme. Gyvendamas Paryžiuje, turėjau vykti į Tokiją, bet keliauti planavau per Varšuvą. 1998 m. žiema pasitaikė labai šalta, kai kurie skrydžiai buvo atšaukti, teko keisti planus. Vis dėlto atvykti į Tokiją suspėjau. Atskridęs matau prie įėjimo į *Ginza Graphic Gallery* Tanakos suprojektuotas plakatinės vėliavas *Stasys*. Knyga ką tik atspausdinta. Malonu paimti ją į rankas. Viskas tobula – ir popierius, ir grafinis projektas, ir atrinktų darbų harmonija...

Ikko kvietė mane į savo parodų atidarymus Milane, Berlyne. Su džiaugsmu nuvykau ir ten, ir ten.

Vilanovo plakatų muziejuje rengdamas savo parodą „20 metų su plakatu“, paprašiau, kad Ikko parašytų keletą žodžių apie mano darbus. Žinojau, kad jis labai užimtas, bet vis tiek turėjau viltį. Ikko tekstą, parašytą 2002 m. sausio 9 d., gavau su jo biuro darbuotojų priedu, kad sausio 10-ąją Ikko Tanaka mirė.

Makito Hayashi

Varšuvos galerijoje *Zapiecek* 1991 m. vasarą surengiau parodą, kurią pavadinau „Liūdesėliai“ (*Smutki, Sorrows*). Veidą-kaukę, pastele nutapytą ant kartono, poromis supa medelių šaknys. Tą ciklą sukūriau savo vasarnamyje netoli Žemutinio Kazimiero, Lenkijoje.

Viešėdamas Tokijuje, tų darbų nuotraukas parodžiau *Sezon* muziejaus direktoriui ir kuratoriui Makito Hayashiui. Šis susidomėjo. Nutarė pamatyti originalus. Atskrido į Varšuvą, iš ten nuvykome į mano vasarnamį. Buvo sudarytas parodos rengimo planas. Svarsčiau, kaip tie darbai keliaus. Meno kūrinių transportavimo firma *Renesans* suprojektavo dėžes „Liūdesėlių“ skrydžiui *Lufthansa* lėktuvu. Kai siunta pasiekė Tokiją, gaudu faksą, kad medžių šaknyse aptikta žemių, o jų negalima įvežti į Japoniją. Klausia manęs, ar sutinku, kad meno muziejaus specialistai tą žemę išvalytų. Sutikau.

Kai 1991 m. spalio 31 d. atskridau į parodos *The Seed Hall* atidarymą, įvyko netikėtumas – prie įėjimo sutikau lietuvių grupę, pasirodo, po Japoniją gastroliuoja Universiteto folklorinis ansamblis. Sakau, tuoj mano parodos atidarymas, gal padainuosite. Nors turėjo labai mažai laiko, bet mielai sutiko. Taigi pirmieji vernisažo svečiai išgirdo kelias lietuviškas neapsakomo grožio dainas, atitikusias mano kūrinių nuotaiką. Būna sutapimų, kuriuos galima pavadinti Dievo dovana arba stebuklu.

Per parodos atidarymą paklausiau, kiek žemių iškrapštyta iš mano „Liūdesėlių“ šaknų. Atsakė, kad 5 kilogramai. Kas su ta žeme padaryta? Ji sudeginta.

Seitaro Kuroda

1993 m. regdamasis performansui *Hommage Vincent Van Gogh* visą lauką šalia savo vasarnamio, netoli Žemutinio Kazimiero, apšėjau saulėgrąžomis. Geltona spalva ant kalnelio pritraukė ne tik bites, bet ir japonų dailininką Seitaro Kurodą. Susiradęs mane, pasiūlė kartu atlikti performansą, bus filmuojama, jis rašys straipsnį. Kodėl gi ne – erdvės daug, visas laukas mūsų. Rugsėjo 28–29 d. tarp žydinčių saulėgrąžų piešėme, karpėme popierių, vaišinomės vynu, ėjome ratelį dainuodami: „Jurgeli, meistrelī, mokyk savo vaikus“...

Seitaro paliko man savo adresą. Po keleto metų, kai nuvykau į Niujorką, susitikome jo bute dangoraižyje, po to parodė man dar tuščią savo dirbtuvę Rytų Brodvėjaus alėjoje, sako, imk raktus ir būk čia, kurk. Aš apgailėstaudamas atsisakiau, nes Varšuvoje tuo metu turėjo vykti mano spektaklis „Baltas briedis“, vaidinu jame, privalau grįžti...

Vėliau Seitaro netikėtai sutikau Tokijuje. Su Lenkijos ambasadorium Henryku Lipszycu įeiname į koncertų salę, skamba būgnų ritmai, o scenoje piešia Seitaro Kuroda...

Framo Kitagawa

Kasmet gruodžio viduryje gaunu atviruką iš Tokijo su *Art Front* galerijos direktoriaus Framo Kitagawos parašu. Mudviejų bendradarbiavimas prasidėjo 9-ajame

dešimtmetyje, kai buvau pakviestas į Tachikavą, kad sukurčiau skulptūrą viešajai erdvei. Per keletą dienų nupiešiau eskizų ciklą, iš jų buvo atrinktas veidas su automobilio siluetu, vietoj ratų – akiduobės. Grįžęs į Varšuvą, padariau metalinį modelį, išsiunčiau į *Art Front* galeriją, meistrai skulptūrą „Veidas-automobilis“ išdidino iki 2500 x 1780 x 838 cm.

1994 m. atvykęs į *Tachikava art project* atidarymą, buvau maloniai nustebintas, nes jame dalyvavo pasaulio meno „žvaigždės“ – Marina Abramović, Tony's Craggas, Rebeca Horn, Anishas Kapooras, Tadashis Kawamata, Josephas Kosuthas, Robertas Rauschenbergas, Ousmane Sow ir kt. Dalis jų atvyko į atidarymą. Per ceremoniją Kitagawa pasakė girdėjęs, kad Stasys naujame savo spektaklyje dainuoja. „Gal ir mums padainuosite“, – paklausė. Kas man beliko, stovėdamas prieš garsenybes, užtraukiau „Teksa saulelė rytuose“. Manau, tiko Tekančios saulės šalyje...

Tais pačiais 1994 m. plakatas, kurį sukūriau spektakliui „Baltas briedis“, gavo Toyamos tarptautinės plakatų trienalės Aukso medalį. Po trejų metų buvau pakviestas į tos trienalės žiuri. Tą sužinojęs Kitagawa sako: kai baigsi darbą vertinimo komisijoje, kviečiu pasisvečiuoti *Art Front* galerijoje, norėčiau, kad sukurtum ciklą japonų pasakų motyvais, o kaimo mokyklose ir kultūros centruose surengtum piešimo pratybas vaikams ir suaugusiems. Sutikau. Iki šiol turiu vaikų įteiktas atminimo dovanas – jie kūrė kaukes, piešė Stasio portretą, rašė linkėjimus japonų kalba.

2000 m. atvykęs į *Etchigo Tsumari* meno trienalę, atlikau piešimo performansą – publikai stebint, pastelinėmis kreidelėmis piešiau figūras ant japoniško namo sienų...

2009 m. trienalėje ant kimono medžiagos buvo atspausdintos 34 pastelės ir pakabintos ore, kaime prie kelio. Milžiniška instaliacija. Veidai ant simboliško laivo, ne vandeniui plaukiančio, bet į žemę įaugusio, metalinių stiebų plazdėjo vėjyje tarsi burės, tikėdamiesi, kad kada nors išjudės į kelionę...

Viešėdamas Tokijuje 2016 m., lydymas vertėjo, užsukau į *Art Front* galeriją. Susitinku su Kitagawa, įteikiu jam albumą „Stasys 60“. Varto, žiūri, jo akys merkiasi,

pavargusi galva nulinksta... Jis užmiega. Nežinau, ką daryti. Po keleto minučių Framas atsibunda ir sako: „Tu geras dailininkas“...

Yusaku Kamekura

Atsiverčiu žurnalo *Creation. International Graphic Design, Art & Illustration* 1989 m. nr. 1. Pirmajame viršelyje – Ikko Tanaka, plačiai pristatoma jo kūryba. Po to – Bruno Bruni, Paulas Randas, dvidešimt puslapių skirta Stasio kūrybai – plakatams ir pastelijų ciklui, sukurtam Barselonoje 1988 m.

Yusaku Kamekura išleido dvidešimt *Creation* numerių, kiekviename pristatydamas po kelis autorius iš Japonijos ir kitų kraštų. Tai savotiškas Kamekuros testamentas, jo mąstymas apie meną. Kamekura – žinomas japonų plakato meistras, didžiulis autoritetas. Varšuvos Meno akademija suteikė jam *Doctor Honoris Causa*. Tose išskilmėse dalyvavau.

Lankydamasis Tokijuje, ne kartą buvau jo svečias, *Creation* galerija surengė mano iliustracijų knygai „Mėnulio pilnatis“ (*Crescent Moon*) parodą.

Kasmet esu kviečiamas dalyvauti labdaros akcijose – reikia suprojektuoti skėčio, sportinių batelių, laikroduko, džinsų, krepšio, kojinaičių, lėkštutės, šaliko, marškinių, vėduoklės dekorą, sukurti užrašų knygelės viršelį ir t. t. Autorius gauna vieną autorinį gaminio egzempliorių ir kelis katalogus. Lėšos už parduotus riboto tiražo kūrinius skiriamos Tarptautiniam vaikų rėmimo fondui.

Katsura Funakoshi

Šio skulptoriaus kūrinius ne kartą mačiau kataloguose, parodose. Iš medžio išdrožtos figūros, paprasti, kuklūs veidai, atviromis akimis žiūrintys į mus. Skulptūros paspalvintos – veido spalva natūrali, marškiniai balti, kostiumas juodas su stropiai išdrožtomis sagomis, kaklaraištis lyg tikras. Jei reikėtų savais žodžiais apibūdinti šią kūrybą, sakyčiau, kad tai kažkas tarp renanso ir magiškojo realizmo. Jeigu kas klaustų, ką japonų mene vertinu labiausiai, nedvejodamas atsakyčiau – Funakoshi. Už begalinį paprastumą.

Per vieną viešnagę Tokijuje sužinojau, kad atsirado galimybė apsilankyti šio skulptoriaus dirbtuvėje. Apšidžiaugiau. Įeinu ir nustembu – dirbtuvė visai mažytė, vos keli žingsniai pločio ir ilgio. Katsura šypsodamasis sveikinasi, mato mano nustebimą ir sako, kad jam tokios dirbtuvės užtenka.

Šioje minierdvėje matau keletą dar nebaigtų medinių portretų, kabo keli eskizai. Šeimnininkui įteikiu savo parodos Vilniaus ŠMC 1993 m. katalogą. Dėmesingai varto. Pasidarome nuotrauką atminimui ir einame vakarienės...

Shinas Matsunaga

Žymaus japonų plakato meistro Matsunagos premijų ir nuopelnų sąrašas labai ilgas, bet noriu papasakoti ne apie jį, o apie vieną mudviejų nuotyki.

Prieš daug metų po Varšuvos tarptautinės plakatų bienalės atidarymo su kolegomis sėdime viešbučio *Europejski fojė*, dalijamės išpūdžiais, aptarinėjame kai kuriuos ką tik matytus darbus, svarstome, ar tinkamai paskirti medaliai. Matsunaga varto katalogą ir paprašo autografo. Pasirašydamas sakau, kad galėčiau ką nors ir nupiešti. Jis nudžiugo ir leido man savavaliauti. Pokštaudamas tai ant vieno, tai ant kito plakato reprodukcijos piešiau humoristinius „komentarų“. Shinas leipo iš juoko, vis ragindamas – piešk toliau. Tą vakarą mano išradingumas pražydo įvairiomis spalvomis, prie stalo griaudėjo juokas, o Matsunagos katalogas tapo „raritetu“.

Koichi Tanikawa

NDA galerijos direktorius Nadayuki Hasegawa, atrodo, 1993 m. supažindino mane su dailininku Koichi Tanikawa. Lankėmės jo dirbtuvėje, vartėme katalogus, apžiūrinėjome spalvingus dekoratyvius darbus.

Besikalbant jis pasakė, kad vardas Stasys susideda iš trijų žodžių – žvaigždė, poema ir lizdas. Padavė popieriaus ir sako: nupiešk keletą projektų – padarysiu tau antspaudų. Ėmiausi darbo, įrašydamas, piešdamas savo vardą, pavardę į apskritimą.

Vieną dieną gaunu siuntinuką – jame dažai ir keturi antspaudukai. Vienas iš jų – su, žvaigžde, poema ir lizdu. ■

LIETUVIŠKOJI BALTIJOS ŠOKIO PLATFORMA

Tarptautinis festivalis *Naujasis Baltijos šokis* savo programai kasmet suteikia vis daugiau spalvų. Nuo 2004 m. imta rengti įvairių šalių šokio vitrinas (*show-case*), koncentruotai pristatant kokios nors vienos šalies šoki – žiūrovai jau turėjo galimybę susipažinti su britais, šveicariais, prancūzais, flamandais... O šiomet pirmą kartą surengta Baltijos šokio platforma.

Po du latvių ir estų, trys lietuvių šokio spektakliai pristatyti vakarinėje festivalio programoje, tarptautiniams ekspertams parodyti dar 16 projektų trumpi pristatymai eskizų forma.

Naujojo Baltijos šokio lietuviškoji programa apsiribojo trimis spektakliais, tačiau visi jie – premjeros. Tai drąsus, net rizikingas iššūkių nebijančios naujosios festivalio vadovės Gintarės Masteikaitės pasirinkimas. Pristatytas Šeiko šokio teatras iš Klaipėdos, Kauno šokio teatras „Aura“ ir užsienio šalyse kuriantis jaunas šokėjas ir choreografas Lukas Karvelis. Ši trijų spektaklių kombinacija atspindi Lietuvos šiuolaikinio šokio geografiją ir pagrindines kryptis. Didžiausios, stabilios, municipalitetų remiamos šiuolaikinio šokio trupės veikia Kaune ir Klaipėdoje, sostinė prie jų prisijungė neseniai – urbanistinio šokio teatras *Low Air* tapo Vilniaus miesto šokio teatru. Taigi tokia geografija. O ryškiausios kryptys – stambūs, pripažintų choreografų kūriniai ir mažos apimties eksperimentai, susiję su naujos kalbos paieškomis. Prie šios krypties nemažai prisideda jaunieji šokio kūrėjai, vis dažniau užsukantys į Lietuvą po studijų užsienyje.

Išplėstas „Boléro“

Garsiausias Maurice'o Ravelio kūrinys „Boléro“ yra ypač mėgstamas šokio kūrėjų. Į pasaulio, tam tikru atžvilgiu ir į Lietuvos, šokio istoriją itin ryškiai įsirežė viena iš inter-

pretacijų – tai prancūzų choreografo Maurice'o Bėjart'o 1960 m. sukurtas „Boléro“, skirtas serbų balerina Duškai Sifnios. Vėliau pagrindinį vaidmenį įsimintinai atliko Bėjart'o trupės primarijus Jorge Donnas ir žymiausios pasaulio balerinos – Maja Pliseckaja, Sylvie Guillem. Bėjart'as su tuometine savo trupe *Ballet du XXe Siècle* lankėsi Lietuvoje 1986-aisiais. Jo spektakliai „Malraux“ ir „Boléro“, parodyti Operos ir baletų teatre, publikai ir šokio profesionalams padarė tokį didžiulį įspūdį, kad atgarsių galima išgirsti dar ir šiandien. Tai buvo kitoks, sovietmečio publikai nepažįstamas, laisvas, interpretacijoms atviras šokis, ne vieną vyresniosios kartos lietuvių choreografą ir atlikėją įkvėpęs ieškoti kitokios sceninės kalbos. Nenuostabu, kad bet kuris Lietuvoje sukuriamas „Boléro“ iškart primena tas istorines gastroles.

Šiame kontekste Šeiko šokio teatro drauge su danų choreografu Palle Granhøjumi sukurtas spektaklis pavadinimas „Boléro-Extended“ skamba itin logiškai ir konceptualiai. Pasak autorių, tai šokio ir gyvos muzikos kūrinys šokėjams ir violončelėms. Iš tikrųjų dalyvauja ne tik šokėjai, bet ir Mindaugo Bačkaus vadovaujamas Klaipėdos violončelių oktetas, kuris atlieka Ravelio „Boléro“. Visa tai trunka ne įprastą ketvirtį valandos, o visą valandą, taigi tikrai yra *extended* (pratęstas, tęstinis, išplėstas). Šeiko šokio teatras ne pirmą kartą bendradarbiauja su *Granhøj Danse*. 2012 m. šie teatrai drauge su kitais partneriais koproduisavo Granhøjaus „Men and Mahler“, kuriame šoko ir lietuvių atlikėjas Petras Lisauskas su kitais septyniais vyrais iš skirtingų šalių.

Spektaklis prasideda prietemoje tyliomis „Boléro“ parafrazėmis (ritmu, pičikato, visomis kitomis formomis, išskyrus nuoseklų šio kūrinio atlikimą) ir dramatišku Nielso Claeso solo. Todėl primena itin tolimą aptartojo istorinio „Boléro“ aidą – tai savotiška šiuolaikinė, *exten-*

ded parafrazė. Visas „Boléro“ nuskambės tik spektaklio finale.

Be įžangos ir finalo yra aštuoni solo, pagrįsti autorine Granhøjaus obstrukcijos technika, kurią įkvėpė amerikiečių choreografės Nancy Spanier metodas. Remiamasi mechanišku šokėjo judesių varžymu – fiksuojamos kojos, rankos, galva, galiausiai visas kūnas. Tą daro pats atlikėjas arba jo partneriai. Nepaisydamas šių trukdžių, solistas ir toliau kartoja kombinaciją, atliktą scenos pradžioje. Paradoksalu, tačiau tai praplečia judesių, raiškos diapazoną. Pasak choreografo, ši technika atskleidžia įdomiausius ir netikėčiausius gabumus. *„Visų pirma tai šokėjo parengimas, kad jis žinotų, iš kur ateina judesys, jo impulsai. Šokėjo judesių visuma suskaidoma į mažas daleles, o vėliau vėl sulipdoma atgal. Šokėjai niekada nerepetuoja, jie nuolat atlieka“*, – teigia Granhøjus.¹

Ankstesniuose spektakliuose šią techniką danų choreografas pasitelkdavo kaip vieną iš išraiškos priemonių, o „Boléro–Extended“ ji yra pagrindinė kūrybos ir komponavimo priemonė. Kiekvienas iš aštuonių itin skirtingų, kaip ir šokėjai, solo prasideda baltai vilkinčio atlikėjo laisvai atliekama kombinacija, o baigiasi, kai juodai vilkintys kolegos, darydami įvairias kliūtis, visiškai suvaržo jo galimybę judėti. Šie epizodai kartojasi ir keičia vienas kitą tarsi ilga ekspozicija, per kurią prisistato nuolatiniai Šeiko šokio teatro šokėjai – Dovilė Binkauskaitė, Nielsas Claesas, Mantas Černeckas, Aušra Krasauskaitė, Marius Pinigis, Gintarė Marija Ščavinskaitė, jaunosios kartos atstovai – Marija Ivaškevičiūtė ir Erikas Žilaitis.

Kiekvienas šokėjas savotiškai prisistato publikai ir kaip asmenybė. Šią prielaidą ypač sustiprina Aušros Krasauskaitės solo. Šokėja, derinanti balerinos ir šiuolaikinio šokio atlikėjos, choreografės profesijas bei pasaulėžiūrą, scenoje pasirodo, avėdama vienu puantu, taip tarsi atspindimas jos dvilypumas. Kiekvieną solo po ekspozicinės kombinacijos tęsia kitų šokėjų pasirodymas scenoje ir jų kuriamos kliūtys, o skirtingų solo nuotaika svyruoja nuo lyrinės iki dramatinės, net komiškos. Pavyzdžiui, itin žaisminga Manto Černecko scena, kai jis vis dar bando šokti, nors ant jo pakibusios laikosi trys kitos šokėjos.

Griežta Ravelio „Boléro“ muzikinė forma ir struktūriška obstrukcijos technika diktuoja ir spektaklio for-

mą, regis, apskaičiuotą matematiškai ir sukabintą tarsi geometrinė dëlionė. Po kiekvieno solo nebegalintį judėti baltąjį šokėją juodieji uždaro į juodą dėžę ir pašalina iš scenos. Kai šią procedūrą patiria visi šokėjai, paskutinėje spektaklio dalyje, iš naujo suskambus pirmosioms „Boléro“ natoms, jie vienas po kito lėtai grąžinami į sceną tose pačiose dėžėse, tačiau jau su partneriais – violončelininkais, kurie groja sėdėdami ant dėžių. Dariaus Berulio personažas, primenantis scenos darbininką, vis labiau kaistant muzikinei atmosferai, stumdo tas dėžes, tarsi bandydamas atkartoti kažkokią schemą, atkurti kažkieno šachmatų partiją. O šokėjai, jau virtę juodu / baltu kanonu, kiekvienas savo dėžėje brėžia aiškias ribas. „Boléro“ išsiplečia ir užsidaro dėžutėse, kubuose, languose, butuose, biuruose, šalyse, žemynuose. Tačiau, kaip jau teko patirti, visur ir viskame slypinti obstrukcija gali iš to užsidarymo išlaisvinti.

Miesto fauna

Šokio teatras „Aura“ šįkart tviskėjo prabanga, nes būtent jos kritikai choreografė Birutė Letukaitė skyrė naujaušią savo spektaklį „Kaunas Zoo“. Aukštinė grindų danga scenoje virsta ir tviskančiu veidrodžiu, ir auksu tyvuliuojančia pelke. Daugiatautė „Auros“ trupė vilki ekstravagantiškais aukso spalvos kostiumais, sukurtais Kristinos Čyžiūtės, akis slepia auksuoti tamsūs akiniai. Taigi scena tiesiog pertekusi prabangos ir ekstravagancijos. Tą dar labiau paryškina improvizacinės muzikos grupės *Kaunas Zoo*, išlaikiusios neformalų įvaizdį, atlikėjai, įsitaisę scenos šone ir aktyviai kuriantys tuštybės mugei muzikinį foną.

Groteskiškais solo, duetais, masinėmis scenomis techniškieji „Auros“ šokėjai perteikia vakarėlių kultūros ir tariamojo elito, besivaikančio prabangos, šaržą. Choreografinis piešinys gana tiksliai pavaizduoja atskiras visuomenės grupes, perteikia būdingus socialinius gestus, elgsenos modelius. Bene ryškiausias ir itin tiesmukas to pasireiškimas – scena, kai visi devyni trupės šokėjai išsirikiuoja, mėgindami sulįsti tiesiogine to žodžio prasme vienas kitam į užpakalį.

Tačiau šiais idėjiniais teiginiais ir apsiribojama, jie toliau neplėtojami, jais veikiau varijuojama. Todėl la-

biau intriguoja scenoje gyvai atliekami muzikiniai, o ne choreografiniai posūkliai. Tai būdinga jau antram iš eilės „Auros“ spektakliui – po praėjusiais metais pristatyto Letukaitės „Sprendimo“.

Tačiau įdomu, kad priešingai negu daugelis Lietuvoje kuriamų dramos ar šokio spektaklių, „Kaunas Zoo“ nurodo labai konkretų kritikos adresatą. Ne be reikalo pavadinime paminėta laikinoji sostinė, dalį jos gyventojų susiejant su vieninteliu Lietuvoje valstybiniu zoologijos sodu. Taigi scenoje groteskiškai perteikiamos Kauno socialinės ydos, tarp kurių pagrindinė yra tuštybė. Bet lieka neatsakytas klausimas, ar choreografė turi omenyje tam tikrus visuomenės sluoksnius, ar visą laikinąją sostinę suvokia kaip „zoo“?

Lietuvio širdis

Nyderlanduose aukštąją menų mokyklą *Codarts* šiemet baigiantis Lukas Karvelis savo spektaklį „Tuščios dėmės“ (*Blank Spots*) jau pristatė Vokietijoje, Olandijoje, Brazilijoje. Festivalyje *Naujasis Baltijos šokis* įvyko lietuviškoji šio monospektaklio premjera.

Jis trunka vos pusvalandį, sudarytas iš dviejų kontrastingų dalių. Pirmojoje scenoje pasirodo Karvelio *alter ego* – ekstravertiška, ekstravagantiška Triša su mėlynais kailiniais, raudonais aukštakulniais, juodu ilgų plaukų peruku, veidą manieringai pridengusi tinkleliu. Prisislato kaip egocentiška asmenybė. Kompozitoriaus Adriano Crespo Barbos triukšmų, šnabždesių ir intensyvių ritmų fone Karvelio kuriama Triša blaškosi, demonstratyviai draskosi, kol ilgainiui nurimsta ir ima vaduotis iš impozantiško kostiumo. Rūbas po rūbo, sluoksnis po sluoksnio ne tik nusirengiama (ar persirengiama), bet ir vyksta asmenybės dekonstrukcija, kurios kulminacija – lietuvių liaudies daina „Čiulba ulba karvelėlis“ (vargu, ar apdainuojamas paukštis ir atlikėjo pavardė sutapo atsitiktinai), pradedanti antrąją spektaklio dalį.

Atsikratęs sceninio kostiumo (o su juo ir *alter ego*), Karvelis tęsia solo, tačiau estetikos kalba ir judesiai jau visiškai kitokie – sklandūs, iššęsti, tokie pereinantys vienas į kitą. Fone skambančioje dainoje moteriškas balsas pa-

„Kaunas Zoo“. Choreografė Birutė LETUKAITĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

sakoja apie prapuolusio sūnaus paieškas ir dėl to išlietas ašaras, o scenoje estetiškai juda apnuogintas jauno vyro kūnas. Tarsi apsivalius nuo kultūrinių šiuolaikinio globalaus pasaulio sluoksnių, grįžtama prie tautinės tapatybės, kuri, kad ir kaip keista, net ir jaunosios kartos atstovui asocijuojasi būtent su liaudies daina.

Supriešinus ir susiejus *drag queen* ir tautinio paveldo stilius, sukuriamas netikėtas kontrastas ir dialogas, skatinantis mąstyti apie galimus individo pasirinkimus, šiuolaikiniame pasaulyje mėginant išlaikyti savastį. Lukas Karvelis savąją tapatybę dekonstruoja iki galo, kol scenoje lieka tik ritmingai plakanti, išdidinta širdis. ■

¹ Goda Dapšytė. Obstrukcija slypi visur. *Literatūra ir menas*, nr. 3002. 2004-05-21.

ŠLIOGERIŠKAI MAŠTANTIS DIRIGENTAS

Su Karoliu VARIAKOJU kalbasi Elvina BAUŽAITĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

Karolis Variakojis – jaunosios kartos dirigentas, 2013 m. su kompozitoriumi Dominyku Digimu įkūręs šiuolaikinės muzikos ansamblį Synaesthesia, kuriam šiuo metu vadovauja drauge su pianiste Marta Finkelšteine. 2019 m. birželio 9 d. Valdovų rūmų kiemelyje įvyko koncertas, kuriame Variakojis su savuoju ansambliu atliko programą „Anapus geležinės uždangos“. Tai muzika, skambėjusi Europoje 1968–1985 m., – Pierre’o Boulezo, Mortono Feldmano, György’io Ligeti’o, Broniaus Kutavičiaus, Alfredo Schnittke’o kūriniai.

Su dirigentu kalbėjomės apie svajones ir kasdienybę.

Elvina Baužaitė. *Karoli, kaip prasidėjo Jūsų kelias į muziką?*

Karolis Variakojis. Gimiau Biržuose. Daug mano bendraamžių tuo metu, 10-ojo dešimtmečio viduryje, laiką leisdavo tiesiog gatvėse, dažnai visa tai virsdavo nusikalstamu dykinėjimu. Aplinkui buvo nemažai apleistų gatvės vaikų. Turbūt ir šiandien tokių esama, bet gal ne tiek, kaip anais laikais. Mano mama, amžiną jai atilsį, norėjo, kad prasmingai leisčiau laisvalaikį. Mano tėtis – dailininkas, bet visą gyvenimą verčiasi kalvyste. Jis yra griežtas, laikosi patriarchalinio šeimos modelio, tad jam irgi buvo svarbu, kad neslankiočiau be užsiėmimo.

Muzika – mamos idėja. Ji buvo gydytoja, namuose turėjo kabinetą, kur konsultuodavo pacientus. Labai šiltai,

artimai bendraudavo, konsultacijos užsitęsavo net po pusantros valandos. Kartą pas ją atėjo pažįstama, jeigu neklystu, muzikos mokyklos direktorės pavaduotoja, dėsčiusi smuiką. Mama prasitarė nežinanti, kur mane dėti. Toji pažįstama pasiūlė atvesti į tais metais renkamą smuikininkų grupę. Taigi buvau nuvestas (*nusijuokia*). Patikrino klausą, davė į rankas smuiką, taip nuo ketverių metų viskas ir prasidėjo.

Iš pradžių atrodė prievolė tas toks visiškasis užimtumas, ir apskritai man nepatiko, verkdavau, nenorėdavau eiti. Bet neatsimenu, kad būčiau mėginęs tuos mokslus mesti, susitaikiau su sunkumais. Mano supratimu, gražūs dalykai atsiranda, kai įveikiama tai, kas beprotiškai sunku. Taigi per daug nieko nesiekdamas, bet ir nepra-

šydamas, nemaldaudamas tėvų, kad leistų mesti smuiko pamokas, nepalūžau, išsilaikiau kentėdamas. Vėliau pasikeitė pedagogai. Buvau devynerių ar dešimties metų, kai iš Panevėžio atvažiavo smuikininkė pedagogė Daiva Razguvienė. Šviesiai, su dėkingumu ją atsimenu, nes ėmė labai rimtai su manimi dirbti.

Po aštuntos klasės įstojau į Nacionalinę Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų mokyklą, išvažiavau į Vilnių. Miestas man padarė didžiulį įspūdį, pribloškė jo dydis. Pereiti per Žaliąjį tiltą buvo kažkas tokio... Biržuose aš vos nuo kelių metrų aukščio tiltelio žvejodavau Agluonos upėje, o čia...

M. K. Čiurlionio menų mokykloje visą laiką grojau smuiku, bet, dažnai lankydamasis Lietuvos nacionaliniame operos ir baletų teatre, po truputį susidomėjau dirigavimu. Bėgant mokymosi metams, mama panorė, kad grįžčiau, pasirinkčiau kokią nors kitą profesiją, bet aš buvau jau per giliai įklimpęs...

Kuo patraukė Lietuvos nacionalinis operos ir baletų teatras?

Iš tikrųjų sužavėjo pati scena, tos šviesos, dekoracijos – nuostabūs potyriai. Mes, artima bendraklasių grupė, tiesiog iš asmeninio noro, savišvietos tikslais ėmėme dažnai lankytis LNOBT, eidavome į spektaklius ir fanatiškai gilinomės į tai, kas kuriam artimiausia. Vienas, būsimasis kompozitorius, analizavo kompoziciją, kitas – dirigento raišką. Būtent LNOBT formavosi, kūrėsi kiekvieno iš mūsų tapatybė. Spektakliai padėjo suprasti, kas yra opera, kas yra baletas, kas yra Richardas Wagneris, o kas Giuseppe Verdi's, kokia jų muzikos kalba, jos stilistika. Stebėdami vertinome, ar vokalistai gerai, ar prastai dainuoja, kuo ypatinga režisūra... Žiūrėjome iš įvairių pusių, bet kartu siejome visus operos sandus.

Menų mokyklos dešimtoje klasėje prasidėjo virsmai, vieni iš atlikimo perėjo į kompoziciją, pavyzdžiui, mano draugas Andrius Arutiunianus, labai ryškus kompozitorius. Jis, puikiai grojęs valtorna, regis, jau devintoje klasėje ėmė tapatinti save su kompozicija, ta kryptimi ir pasuko.

Kaip iš savo patirties vertinate dabartinę muzikos edukaciją?

Šiuo metu dirbu Alytuje su muzikos mokyklos auklėtinių simfoniniu orkestru „Svajonė“. Didžiausia jo globėja – meno vadovė Daiva Martikonytė yra kultūros šviesulys ne tik to regiono, bet ir Lietuvos mastu. Jauniui atiduoda visą savo laiką, energiją – jau kelis dešimtmečius vadovauja orkestrui ir šią tradiciją puoselėja.

Mano atsiradimas ten irgi nėra atsitiktinis. Manau, tai liudija pačios kultūros plėtimąsi, tobulėjimą ir vis didesnę sklaidą. Toje mokykloje dėstau dirigavimą, o keletą metų vedžiau ir XX–XXI a. muzikos istorijos pamokas. Matydamas, kaip viskas vyksta, ir tame dalyvaudamas, muzikos edukaciją vertinu labai pozityviai. Šis procesas lėtas, bet visi geri dalykai vyksta lėtai, jiems reikia nuolatinės priežiūros.

Dirbdamas su jaunąja karta matau, kad ji kitokia. Pavyzdžiui, susitarimai dabar nebeturi tokios svarbos, kaip mano laikais. Tada, jeigu susitarei žaisti krepšinį, vadinas, varžybos įvyks – visi susirinks, privalai ateiti ir tu. Šiandien, kai išmaniosios technologijos, socialiniai tinklai leidžia nuolat bendrauti, viską galima be vargo atšaukti, pakeisti laiką, vietą. Todėl visi jaučiasi mažiau atsakingi dėl bendro tikslo tiek prieš save, tiek prieš kitus. Technologijos nėra blogas dalykas, tačiau jos keičia bendravimo stilių, tarpusavio santykius, net savivoką.

Žinoma, yra daug tikrai puikių, atsakingų, atsivadavusių jaunuolių.

O kas Jums buvo patys didžiausi mokytojai, autoritetai, idealai?

Iš M. K. Čiurlionio menų mokyklos laikų – Martynas Staškus, kurį stebėdavau ir LNOBT spektakliuose, muzikos istorijos mokytoja doc. dr. Vytautė Markeliūnienė. Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje patekau pas Juozą Domarką, jis – gyvenimo mokytojas, vienas iš didžiausių žmonių, globojusių ir tebeglobojančių mane kaip tikras tėvas.

Kalbant apie kūrybinės veiklos idealus, tai susiję su tam tikrais laikotarpiais. Buvo metas, kai žavėjaisi Herbertu von Karajanu, Silvio Zanonu, Claudio Abbado ir kitais didžiaisiais muzikos meistras. Kažkada sektinas pavyzdys atrodė vokiečių maestro Brunas Walteris. Tai iš tiesų labai priklauso nuo etapų, nuo to, su kuo tam ti-

Ansamblis „Synaesthesia“

kru metu dirbu. Daug lemia ir asmeninis muzikos kultūros suvokimas.

Dabar mane žavi Kentas Nagano, Esa-Pekka Solonenas – tai, sakykim, modernaus repertuaro atlikėjai, revoliucionieriai XX a. muzikos tradicijų atžvilgiu... Solonenas – vienas didžiausių, įdomiausių dirigentų. Stebiu ką, kaip kiekvienas iš tų meistrų atlieka. Stengiuosi pamatyti visus. Vieno, viską apimančio, neturiu, yra savi kiekvienos srities, kiekvieno stiliaus, žanro, net ir tam tikro kūrinio favoritai. Toks specifinis, sritis mano požiūris į autoritetus.

Daug jaunosios kartos muzikų išvyksta studijuoti į užsienį ir savo karjerą įsivaizduoja tik ten. Jūs likote Lietuvoje. Kaip ir kiek jaučiatės galintis save kaip dirigentą, savo talentą, kūrybines idėjas išreikšti čia, gimtinėje?

Geras klausimas. Nemažai apie tai mąstau. Po dvyliktos klasės važiauvau į Nyderlandus, stojau konservatorijoje į dirigavimą, tačiau manęs nepriėmė. Gal ir gerai... Manau, būtent todėl atsirado ansamblis *Synaesthesia*. Tuo metu čia dar nieko nebuvo arba priešingai – buvo atvira erdvė kurti. Tarsi gali daryti ką tik nori, nes aplink nieko nėra. O, tarkime, Nyderlanduose pa-

našių ansamblių yra šimtai, suvokičiau, kad mano ansamblio idėja ten nebūtų išskirtinė ir neturėtų tokios reikšmės kaip čia, Lietuvoje. Taip, tai sunkus darbas, bet man atrodė įdomiau kurti būtent gimtojoje šalyje. Aš patriotiškai žvelgiu į tokius dalykus. Manau, aktualu, originalu, tikra, o ne dirbtina yra tai, kas sukuriama ten, kur to dar nėra, bet norėtusi, kad būtų. Jeigu čia nėra tradicijos, man atrodė svarbu ją sukurti; jeigu čia kažkas nevyksta, tai imkime ir darykime... Taigi kodėl negalėčiau būti jaunos kartos moderniosios muzikos dirigentas pirmiausia čia, Lietuvoje? Manau, tai reikalinga būtent pas mus, nes užsienyje visa

tai jau yra. Dėl to ir atsirado *Synaesthesia*.

LMTA labai daug studentų pražūna, susiniveliuoja, nes krūvis nėra sudėtingas, viskas pernelyg lengva. Jeigu į studijas žiūrėsi studentišškai, gali tiesiog prapulti iš neturėjimo ką veikti. Aš labai stengiausi į akademiją žiūrėti kaip į vietą, kur galiu įgyvendinti savo sumanymus, nes yra visos sąlygos – duoda klasę, salę, niekas nenurodo, ką ir kaip daryti, taigi galiu elgtis kaip panorėjęs (*juokiasi*)... Siekiu visa tai, tas erdves, kurios man atrodė tuščios ir apleistos, panaudoti kūrybiškai. Taip kilo mintis suburti ansamblį...

Šešerius metus gyvuojantis šiuolaikinės muzikos ansamblis Synaesthesia sulaukė muzikų bendruomenės pripažinimo, itin gerų vertinimų. Šiomet išleista pirmoji kompaktinė plokštelė Another Point of View, o birželio 9-ąją koncertavote Valdovų rūmų kiemelyje.

Ansamblių sudaro aštuoni–dešimt narių. Ne visą laiką groja ta pati sudėtis, tą lemia programa. Atliekame ir solo, ir duetus. Mūsų branduolys – šeši septyni atlikėjai, bet kartais pasiekiamo ir maksimumą – dešimt instrumentų.

Taip, kompaktas buvo mūsų svajonė. Kažkada anksčiau buvome pradėję įrašinėti studijoje. Žiūrint iš da-

bartinės perspektyvos, tie įrašai dar labai silpni. Įrašyti kompaktą mums pasiūlė Lietuvos muzikos informacijos centras, aišku, turėjome rinktis tik lietuvių autorių kūrinius, nes vienas pagrindinių centro tikslų – lietuviškosios muzikos sklaida.

Synaesthesia daugiausia bendradarbiauja su keliais jaunosios kartos lietuvių kompozitoriais – Andriumi Arutiunianu ir Dominyku Digimu, atliekame ir kitų autorių kūrinius, tačiau jie nėra nuolatinė ansamblio repertuaro dalis. *Another Point of View* vienija skirtingas kartas – tai vyresnieji, muzikos grandai, Rytis Mažulis, Ričardas Kabelis, Ramūnas Motiekaitis, ir jaunesni – Digimas, Arutiunianas, Rita Mačiliūnaitė-Dočkuvienė, kurią vadinčiau viena ryškesnių lietuvių kompozitorių.

Taigi kompaktinė plokštelė mums buvo ir tam tikra galimybė atrasti naujus autorius, ir įprasminti lietuviškąją ansamblio pusę, reikšmingai prisidedant prie lietuvių muzikos puoselėjimo. Kertinis *Synaesthesia* užmojis yra darbas su jaunais kompozitoriais, kad jų kūryba negulėtų stalčiuose, bet būtų atliekama – skambėtų koncertuose. Tai darėme visus šešerius ansamblio gyvavimo metus, o galiausiai viskas sugulė į kompaktinę plokštelę. Mums tai buvo nemažas iššūkis, tačiau dar labiau įprasminome save būtent kaip ansamblį, veikiančią lietuviškosios muzikos lauke.

Net ir mūsų dalyvavimas *Vilniaus festivalyje* rodo, kad tampame vis svarbesni Lietuvos kultūrai. Festivalio vadovė Rūta Prusevičienė pasiūlė mums koncerto temą, pagal kurią sudarėme programą. Daug kalbėjomės, diskutavome, derėjomės – festivaliuose visada vyksta derybos, nes programa turi atitikti rengėjų lūkesčius. Džiaugiuosi, kad turėjome daug erdvės, rinkdamiesi kūrinius, todėl festivalio rėmuose jaučiamės pakankamai laisvai.

Po koncerto *Vilniaus festivalyje*, birželio 17–19 d. vyksime į Hagą (Nyderlandai), kur *Synaesthesia* pradėjo veiklą, ten atliksime *Cool People Playing Strange Music* – vieną iš ryškesnių mūsų programų, parengtą išplėstinių technikų (*extended techniques*) metodika (netradiciniais būdais išgaunami klasikinių instrumentų garsai). Skaitysiu ir paskaitėlę apie išplėstines technikas.

Bendradarbiaudami su ansamblio istorijai reikšmingu kompozitoriumi Yannisu Kyriakidesu, įprasminsime mūsų bendradarbiavimo su Nyderlandais tradiciją.

Ką dar reikšmingo Synaesthesia nuveikė pastaruosiu metu?

Gegužės 18 d. *Druskomanijos festivalyje* įvyko koncertas, kur atlikome moksleivių parašytus kūrinius. Tai mūsų bendro darbo – paskaitų, repeticijų su kompozitoriumi-mentoriumi Mārtiņšū Viļumsu, kuris taisė mokinių sukurtas kompozicijas, rinko, derino jų pasitelktas muzikinės kalbos priemones, – finalinis etapas, kulminacija. Su jauna karta dalijomės savo patirtimi, siūlėme variantus, kaip, kur debiutantai galėtų realizuoti savo idėjas. Pristatėme *Synaesthesia* veiklą, pasakojome, su kuo esame susidūrę. Iš tikrųjų labai gražus, prasmingas kūrybinis bendradarbiavimas.

Karoli, esate šiuolaikinės muzikos ansamblio vadovas, o kaip nusakytumėte, kas ir kokia yra toji šiuolaikinė muzika?

Šiuo klausimu esu labai konservatyvus, nemėgstu *negyvos* muzikos, kuri yra tik tam tikras tyrimo objektas, – tai buvo ypač madinga XX a. Tada ir atsirado postmoderniosios muzikos mentalitetas, kai muzika skiriama ne atlikėjui, o tik kompozitoriui išgirsti, kaip skamba jo objektas, įprasmintas garsais. Tokią muziką ir vadinu *negyva*, ji niekada nepritrauks klausytojų, nes niekam neįdomi. Įdomu vien tai, iš ko ji padaryta, kokia formulė pritaikyta... Man muzika nėra tyrimo objektas, ji turi komunikuoti, turėti vedamąjį naratyvą, būti parašyta, galvojant apie atlikėjus ir klausytojus. Mano manymu, svarbiausia, kad muzika pasiektų klausytojus, priartėtų prie jų, sužadintų norą klausyti ir klausytis.

XX a. vyko atvirkštinis procesas, todėl muzika tapo žmonėms negraži, nesuprantama... Sukurta daug muzikos, kuri iš tikrųjų verčia sukti galvą: „Kokia čia nesąmonė?..“ Aš labai konservatyviai, labai senamadiškai žiūriu, man svarbu, kad muzika būtų ekspresyvi. Tačiau tai priklauso nuo kompozitoriaus intencijos, ar jis nori, kad jo muzikos būtų klausomasi, ar apsiriboja aukščiausiu moksliniu lygmeniu – komponavimu kaip

technika, kaip metodų pasitelkimu, kad visa tai būtų įdomu tiesiog tyrinėti kaip reiškinių savaime, o ne kaip kūrinys, pasiekiančius publiką. Tokie opusai nekelia noro jų klausytis, jais žavėtis.

Kokia muzika Jums artimiausia?

Muzikos savo malonumui klausausi labai nedaug, o jeigu klausausi, tai to, ką sukūrė kuris nors iš mano kolegų. Muzikos klausymas man yra darbas. Šiaip labai mėgstu senąją muziką – renesanso, baroko. Tą tyrą skambesį... Bet ir čia klausymasis susijęs su darbu, repertuaro paieškomis ir pan. Alytaus muzikos mokykloje subūriau vaikų senosios muzikos ansamblį, keturiose imituojame renesansinį chorą, pučiamaisiais instrumentais atliekame renesanso vokalinę muziką.

Muzikos klausausi daug ir kiekvieną dieną, tiesiog su ja dirbu – tai profesinė muzikantų „liga“. Kitaip tariant, klausausi su tam tikra užduotimi, bet ne laisvalaikio malonumui.

Dirigento instrumentas – batuta. Kas ji yra Jums?

Kas yra batuta? Tai, sakyčiau, tam tikras fizinis pojūtis. Žodis „batuta“ kilęs iš italų kalbos žodžio *battere* – „mušti“, itališkai batuta reiškia „kirtis“, „akcentas“, tai susiję su fiziniu veiksniu – mušti, trankyti orą. Kas yra batuta dirigentui? Ji prailgina ranką ir pan., o kartu suteikia tam tikrą fizinį pojūtį – sustiprina rankos išraiškumą. Kai rankoje laikai kokį nors daiktą, ji visiškai kitaip dirba negu tada, kai netaikoma nieko. Pasikeičia gestai, manualika. Tą pajutau visai neseniai, tik pastaraisiais mėnesiais. Kai dirbu su nedideliais kolektyvais, diriguoju be batutos, nes lyg ir nereikia prailginti rankos. Tačiau supratau, kad esmė slypi ne prailginyje – batuta keičia dirigento kūno judesius. Man šis pojūtis, suvokimas buvo didis atradimas. Dažnai mėgstu diriguoti, nutvėręs pieštuką. Pradėjęs save stebėti, supratau, kad rankoje ką nors laikydamas diriguoju išraiškiau, būtent tokia fizinė raiška man artimesnė, priimtinesnė. Taigi batuta man, kaip dirigentui, leidžia geriau jaustis.

Artėjant koncertui, intensyviai repetuojate. O kas Jums apskritai yra repeticija?

Kas yra repeticija? Tai įdomus dalykas net kalbos atžvilgiu. Lankau italų kalbos kursus ir sužinojau, kad italai žodžio „repeticija“ nevartoja darbo procesui įvardyti, nors muzikanto tiesioginis darbas yra eiti į repeticijas. Itališkai pagal prasmę panašiausias žodis yra „pabandyti“, tai „pabandyti“. Iš dalies taip ir yra, nes atitinka esminę repetacijos tikslą – daug kartų mėginti, kad išreikštum kūrinio tiesą, o kūrinio tiesa yra kiek įmanoma objektyvesnis, visiems suprantamas ir priimtinas atlikimas, pripažįstant, kad šis kūrinys turėtų skambėti būtent taip.

Repeticija man pirmiausia yra darbas, visiškai rutininis dalykas, muzikanto kasdienybė, objektyvios tiesos ieškojimas, atliekant, įprasminant muziką. Tačiau vis tiek pirmiausia tai darbas – reikia tūkstantį kartų bandyti, kad pagaliau pavyktų.

Tūkstančio bandymo akivaizdoje koncertas – tai išsipildymas?

Manyčiau, taip, tai lūkesčių išsipildymas, kuo labiau priartėjant prie muzikinės kūrinio tiesos. Visų repetacijų, kartojimų vaisius. Jeigu pavyksta, apima didžiausias džiaugsmas.

Labai gerai prisimenu 2018 m. *Gaidos* festivalio baigiamąjį koncertą, kai dirigavau, Lietuvos nacionaliniam simfoniniam orkestrui ir pianistui Lukui Geniušui atliekant Johno Adamso Koncertą fortepijonui su orkestru *Century Rolls*. Kai baigėme kūrinį, kurio atlikimas prano visus mūsų bandymus per repeticijas, viskas vyko tvarkingai, labai tiksliai, mudu su Geniušu apsikabinome ir jis tarė: „Pats geriausias variantas!“ Padarėme taip, kaip ir turėtų būti, žinoma, pagal mūsų supratimą. Viskas susidėliojo taip, kaip nė karto per repeticijas nebuvo pavykę.

Karoli, o kaip Jūs jaučiatės, artėjant koncertui?

Dažniausiai būnu gal net pernelyg karingai nusiteikęs. Labai jaudinuosi, kol neišeinu ir nepradedu daryti savo tiesioginio darbo. Galima turėti didžiulę patirtį, bet vis tiek abejonių, kas gali įvykti ar neįvykti, sunku išvengti... Šiaip ar taip, kaskart išėjęs į sceną turiu tiesiog atlikti savo darbą. Man atrodo, dabar tai nebelaikoma darbu, amatu, o aš amatininkiškai žiūriu – man tai darbas, kurį reikia atlikti, maksimaliai įgyvendinant

profesinius dalykus. Prieš koncertą būnu nusiteikęs sunkiam ne tik fiziniam, bet ir psichologiniam, ir protiniam darbui, – tai didžiausia koncentracija, pasitelkiant aukščiausio lygio techniką.

Jūs kaip muzikas, dirigentas, ansamblio vadovas ar turite profesinę svajonę?

Vienareikšmiškai vienas pirmųjų pasirinkimų būtų Giacomo Puccini'o „Turandot“, nes su šiuo kūrinium esu tikrai detaliai, nuodugnai susipažinęs. Asistavau dirigentui Modestui Pitrėnui, kai šią operą LNOBT statė Robertas Wilsonas. Dirbdamas supratau, kad repeticijose būtina dalyvauti kiekvieną dieną, nes tai didžiulis veikalas, su juo reikia susigyventi, jis turi nusėsti tavyje, o tai įvyksta tik kasdien einant į teatrą, žiūrint scenines repeticijas, kurios, atvirai pasakysiu, beprotiškai nuobodžios, tiesiog... neįtikėtina nuobodžios! Režisierius dvidešimt kartų stabdo – dar kartą ir dar kartą, ir dar, ir dar. Tūkstantį kartų kartoja... Taip tas veikalas tampa tavo savastimi, tavo kūno dalimi, o tada jau gali jį atlikti. „Turandot“ tapo mano savastimi, todėl ir norėčiau šią operą diriguoti, nes atlikimas būna visai kitoks, jei kūrinį itin gerai žinai, jeigu jis yra tapęs tavo dalimi. Tada tai jau ne bandymas, o tikras atlikimas, nes gyveni tuo meno kūrinium.

Kadaise svajojau atlikti Johno Adamso kūrinis, taip ir atsitiko. Vieną sekmadienio vakarą man paskambino Remigijus Merkelys, *Gaidos* festivalio vadovas, ir pasiūlė diriguoti, nes susirgo Ville'as Matvejeffas. Teko jį pakeisti per vieną dieną, jau pirmadienį numatyta *Gaidos* baigiamojo koncerto repeticija, o ten – Adamso koncertas fortepijonui su orkestru *Century Rolls*, kurį grojom su Luku Geniušu, kiti didžiuliai sudėtingi kūriniai... Lietuviška premjera – Rūtos Vitkauskaitės *Chrysalis* perkusininkui ir orkestrui. Tas koncertas buvo tai, apie ką svajojau, tačiau kartu ir savotiškas košmaras, atrodytų, tik susapnuoti galėtum, kad gali taip nutikti, bet, pasirodo, ima ir įvyksta. Aišku, neturėjau galimybės pasirengti, susigyventi, toli gražu... Tačiau tai buvo svajonės išsipildymas, tikrai.

Ansamblis „Synaesthesia“

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

Dabar svajosiu, kad galėčiau tam pasirengti (*juokiasi*). Turbūt tada taip ir atsitiks. Iš operų, kaip sakiau, labai norėčiau diriguoti „Turandot“, o iš simfoninių kūrinių net sunku ką nors įvardyti, nes šiuo metu – *Vilniaus festivalio* koncertas. Man labai įdomu būtų atlikti Pierre'o Boulezo orkestrinius kūrinius, galbūt jo *Structures*, ar Karlheinz'o Stockhauseno *Gruppen*...

Beje, vėl diriguosiu *Gaidos* festivalio uždarymo koncerte. Programa jau derinama, žada būti intriguojanti tiek man, tiek ir klausytojams. Tai irgi svajonė, kuri išsipildys.

Reikia svajoti ir suprasti, kad svajonės yra geras dalykas, jeigu jos pildosi.

Ko palinkėtumėte sau ir muzikos kūrėjams, atlikėjams apskritai?

Prisiminčiau Johno Cage'o kūrinį „4'33““. Kiekvieną dieną stengiuosi matyti, girdėti kasdienybę – garsą, aplinką, – nes to irgi reikia mokytis. Taigi labai šliogeriskai žiūriu į tai, kas mane supa, į garsyną, ieškau to daiktiško susidūrimo tiek su garsu, tiek su pačia muzika. Tai privalu atsiminti milijono įvykių sukury. Jeigu pavyksta išgirsti ką nors aplinkui, o ne tiesiog suvartoti, praeiti, prabėgti, tai būna ryškus šviesulys.

Dėkoju už pokalbį.

GROŽIO GAUDYTOJA GRAŽINA

Esmi spindulys šviesos begalybėje...
Vydūnas

Dailininkė Gražina Vitartaitė yra plastiško piešinio ir subtilių spalvų meistrė. Paradoksalu, bet jos paveiksluose viskas paremta tvirtu žinojimu, kuris perteikiamas subtiliais virpesiais. Ant popieriaus lakšto, ant drobės perkeliamas dangus ir žemė, jūra ir kopos, gimtinės kalvos ir lankos, piliakalniai ir upės, tarp jų paslaptingasis Nevėžis...

Vitartaitė ir kaip menininkė, ir kaip moteris išsiskiria oria laikysena. Nenuleidžia rankų, net susidūrusi su netikėtais, skaudžiais iššūkiais.

Geriau susipažinus su jos kūryba, stebina tapytojos talento jėga – didelėse drobėse išlaikoma neslūgstanti kūrybinė įtampa, įprasminamas šviesių spalvų koloritas, perteikiantis peizažo tyrumą ir amžinumą. Gal subjektyvu taip teigti, bet darbštumu ir tvirta tapybos maniera Vitartaitė artima tapytojai Sofijai Veiverytei.

Dabarties laikai neramūs, pasaulį drebina šiurpūs konfliktai, kuriuos lemia vyrams įprastas valdymas iš

jėgos pozicijų. Atrodo, šviesą šio tunelio gale įžiebs nebent talentingos moterys, kurių vis daugiau ateina netik į meną, bet ir į valdžią, o ji, tam tikru atžvilgiu, irgi yra kūryba... Moterims iš prigimties labiau negu vyrams būdinga išlaikyti dvasios ramybę net sunkiausiomis akimirkomis. Lietuvos atgimimo laikais man, iš sovietinio sąstingio bandančiai išsivaduoti žurnalistei, teko laimė pabendrauti su iškilia Amerikos mokslininke, etnografe, archeologe Marija Gimbutiene, kilusia iš Lietuvos. Anuomet mūsų platumose ji švystelėjo lyg žaibas, atmintyje ilgam palikusi savo apsilankymo pėdsaką... Pamenu, kalbėjo apie būsimą Šviesos erą, kuri nors lėtai, bet vis tiek jau artėja – tada pasaulį vėl valdys moterys, kaip būta kadaise. Neabejoju jos pranašystėmis. Esu įsitikinusi, kad dabartinę nepaliaujamą nesusikalbėjimo tarp valstybių ir tautų įtampą turės sutramdyti, o jau vykstančių ir ateityje kiliančių karų sukeltą skausmą bandys numalšinti moterys – išsilavinusios prezidentės, mokslinin-

Gražina VITARTAITĖ. Karaliaučiaus krantas.ir Baltija. 2011-2019. Drobė, aliejus; 80 x 80

*Gražina
VITARTAITĖ
Nevėžis ir
Vaitekonių
piliakalnis. 2016
Drobė, aliejus
70 x 100*

*Gražina
VITARTAITĖ
Šventibrasčio
ąžuolai. 2017
Drobė, aliejus
80 x 100*

kės, menininkės, mokytojos, kitonišku žvilgsniu žvelgiančios į dabartį. Tas procesas jau vyksta, nors prieš jį daug kas užsimerkia... Moterys medikės, mokytojos ryžtingai kyla į mūšį ne tik už savo, bet už visų nuskriaustųjų teises, už vaikų laimę... Tačiau svarbiausia, kad kiekviena(s) prie to prisidėtų pagal savo jėgas.

Vitartaitė, pasirinkusi laisvos menininkės kelią, savaip mąsto apie Šviesos erą, tokią, kokia nušveistų ir nušviestų žmogaus širdį slėpininga savo šviesa ir visiems atviru gerumu. Jos tapyba šviesi lyg vasaros naktis Dzūkijos pušynuose, lyg saulės nutviektos pajūrio kopos. Drobės, sklidinios neapsakomo skaidrumo, spindi šviesiais tapybos tonais. Žvilga Baltijos jūros, Neringos marių, Lietuvos upių ir ežerų vanduo, kuriame atsispindi purūs debesėliai, o virš jo tvyro skambi erdvė. Svaigina pavasarinis obelų žydėjimas. Stūkso piliakalniai su senovės lietuvių paliktais pėdsakais... Visas tas nebanalus grožis pakylėja dvasią, sužadina meilę gamtai. Prie dailininkės kūrybos gražiai priglunda Vydūno žodžiai: *Esmi spindulys šviesos begalybėje...*

Tokia Gražinos meno erdvė. „Tapyba man yra ir muzika, ir poezija, ir filosofija“, – sako dailininkė. Iš šios triados išskirčiau ypatingą gebėjimą įsiklausyti į gamtos muziką. Jos paveiksluose nėra žmogaus, bet jis nujaučiamas, nes dalyvauja, vertina tai, ką suteikia saulė, vanduo, žemė...

Filosofas Naglis Kardelis, recenzuodamas Vitartaitės parodą „Šviesa erdvėje“, 2015 m. surengtą Vilniaus rotušėje, rašė: „Išpūdinga tapybos paroda dar kartą patvirtina išskirtinę šios menininkės vietą

Gražina VITARTAITĖ. Šatrija. 2017. Drobė, aliejus. 73 x 100

šiuolaikinėje lietuvių tapyboje, paliudija jos meninio stiliaus unikalumą, atskleidžia kaip tapybinio šviesos ir spalvos fenomenų interpretavimo virtuozę, šviesos ir spalvos metafizikę ar net teptuko burtininkę“ (Naujoji Romuva. 2016 m., nr. 1).

Pastaruoju metu Vitartaitė tyrinėja piliakalnius, senosios Lietuvos palikimą. Nuo jų atsiveria platūs horizontai, į akiratį patenka visa Maironio Lietuva. Širdį gniaužia poeto priminimas, kad turime branginti savo gimtąjį kraštą, nes griūvantys, slenkantys žemyn, neprižiūrimi piliakalniai ardo ir mūsų sielas, o tokia erozija labai pavojinga.

Šviesaus atminimo menotyrininkas Algis Uždavinys apie Vitartaitę rašė: „Vieni svarbiausių dailininkės bruožų yra stiprus atsakomybės jausmas, subtili etinių ir estetinių nuostatų pusiausvyra, net savotiškas romantinis idealizmas, juolab kad autorė pripažįsta esanti idealistė ir tuo pagrįstai didžiujasi, savo požiūrį priešindama dekadentinėms šiuolaikinės dailės tendencijoms – bjaurasties kultui ir netikram konceptualizmui.“

MENO IR MOKSLO JUNGTYS

Su teatro festivalio vi sa ta prodiusere Rusne KREGŽDAITE ir režisieriumi Pauliumi MARKEVIČIUMI kalbasi Laura ŠIMKUTĖ

Skirtis tarp mokslo ir meno ima nykti – šių, atrodo, iš prigimties skirtingų polių sintezė vis dažniau atsiduria menininkų akiratyje ir tampa įkvėpimo šaltiniu. Viena iš populiariausių temų pastaruoju metu yra technologijos ir jų poveikis – nestinga kūrinių, nagrinėjančių socialinius tinklus, kritikuojančių šiuolaikinę kultūrą, užtvindytą informacijos pertekliaus, siūlančių aptarti kol kas utopinius scenarijus, kokia bus tolesnė visuomenės raida. Šiame kontekste prieš ketverius metus susikūrė asociacija *Meno ir mokslo laboratorija*, siūlanti į tiksluosius mokslus pažvelgti per meno prizmę. Gegužės 16–18 dienomis įvyko pirmasis asociacijos surengtas meno ir mokslo festivalis *vi sa ta* – buvo galima pamatyti visus nuo įsikūrimo pastatytus spektaklius, pasiklausti paskaitų apie nežemiškas gyvybės formas, mokslo klaidas ir pačią visatą. Idėjos iniciatoriai – režisierius Paulius Markevičius ir prodiuserė Rusnė Kregždaitė.

Laura Šimkutė. *Kaip kilo mintis rengti tokio pobūdžio festivalį?*

Paulius Markevičius. Spektaklius „Dalykai“, „Reikalai“, „Errorai“, sudarančius savotišką trilogiją, norėjosi parodyti visus kartu, neatskirtus vienas nuo kito. Nutarę rengti festivalį, pradėjome svarstyti, ką dar galėtume pridurti, kad visavertiškai panaudotume resursus. Rusnė pasiūlė paskaitų ciklą, įtraukėme spektaklį „SIGNALAI“ ir išėjo gražus trejų kūrybos metų pristatymas.

L. Šimkutė. *Ar savo veiklą vadinate edukacine?*

Rusnė Kregždaitė. Tik iš dalies. Taip, mes skleidžiame edukacinę žinią ir populiariau mokslą, tačiau nelaikome to pagrindiniu savo tikslu. Mokslas mums yra įkvėpimo šaltinis.

P. Markevičius. Mokslininkai yra mūsų, dirbančių teatre, herojai. Norime, kad tie herojai būtų matomi, kad būtų žinomos jų istorijos, nes mokslas – įkvėpian-

tis dalykas. Manau, tai irgi edukacija, nebūtinai žvelgiant iš grynosios mokslo pusės, gal labiau tuo atžvilgiu, kad mokslas gali įkvėpti, sužadinti smalsumą.

L. Šimkutė. *Koks jūsų pačių santykis su mokslu?*

R. Kregždaitė. Turiu ekonomikos mokslų daktaro laipsnį, taigi mano santykis lyg ir tiesioginis, suvokiu, koks yra mokslininko gyvenimas. Atsimenu, kai rašiau disertaciją, visą laiką buvau vienumoje, suprasdama, kad darau tai, kas daugeliu atžvilgių iš tikrųjų yra įdomu tik man pačiai, todėl niekas negali nei padėti, nei sutrukdyti.

P. Markevičius. Mudu su Rusne kaip tik ir atspindim tuos du dalykus, ji – mokslą, aš – meną. Rusnė užsiminė, kad disertaciją rašė, atsiskyrusi nuo viso pasaulio, darydama tai, kas įdomu gal tik jai pačiai, bet, manau, tas pats tinka ir menininkams, nes jie dirba panašiu principu – pavieniui, atsiskyre. Su tiksliais

mokslais daugiausia susipažinau, dirbdamas Meno ir mokslo laboratorijoje.

L. Šimkutė. *Menų studijos retai kada integruoja mokslo dalykus. Kaip manote, gal vertėtų paeksperimentuoti?*

P. Markevičius. Manau, vienareikšmiškai taip, nes viskas yra bendra. Tokia integracija leistų praplėsti žinių lauką, susipažinti su kitokiais požiūriais. Aktoriai, pasiklausę paskaitų apie kvantinę fiziką, apie klaidas, daromas tiek moksle, tiek ir gyvenime, pradėjo dirbti visiškai kitaip.

L. Šimkutė. *Daugiausia kuriate spektaklius tikslųjų mokslų temomis. Gal ketinate apimti platesnį mokslo sričių spektrą?*

R. Kregždaitė. Vis svarstau įterpti ekonomiką, kuri remiasi labai aiškiais ir tiksliais dėsniais. Jeigu peržiūrėtume savo gyvenimą, kliaudamiesi vien jais, pavyzdžiui, naudingumo teorijomis, manau, atsirastų daug gana įdomių paralelių. Su Giedre Kriaučionyte kursime spektaklį „Supermokslukas“, analizuojantį, kuo ydingas dabar susiklostęs požiūris į jaunuosius mokslininkus. Nusistovėjusi nuomonė, kad mokykloje būti krepšininku yra gerai, būti muzikantu, menininku irgi neblogai, bet būti, pavyzdžiui, chemiku – nelabai, nes tai neva nėra nei madinga, nei naudinga. Į pasirinkusius tokį kelią žiūrima kreivai, ypač mažesniuose miestuose. Bandysime kelti socialines jaunųjų mokslininkų problemas, parodydami, kad galbūt čia ir yra toji supergalia, kurios nereikėtų slėpti.

L. Šimkutė. *Sakyčiau, Lietuvoje tai unikalus projektas, mažai kas renkasi jūsų nagrinėjamas temas ar imasi populiarinti mokslą. Galbūt idėjų semiatės iš kokių nors užsienio menininkų?*

R. Kregždaitė. Stebėjome, kas vyksta aplink mus, – Lietuvoje tikrai yra buvę įvairių panašaus pobūdžio projektų, tiesiog mes renkamės kitokį raiškos būdą, stengiamės

Dalykai. Režisierius Paulius MARKEVIČIUS

Mariaus Guščios nuotrauka

gilintis į mokslą, užuot atvaizdavę jį tiesiogiai. Yra tekę matyti, kaip kas nors nufotografuoja kažką, pavyzdžiui, per mikroskopą, pakabina ant sienos ir vadina menu. Taip, tai gražu, tokia prieitis irgi galima, tačiau toks paviršutiniškas požiūris ir įkvėpė mus viską daryti kitaip, nes norime žvelgti giliau. Stebime, ką daro mokslo centrai, kurie kartais kviečiasi menininkus, kad šie padėtų pristatyti jų idėjas, savaip atskleistų jas visuomenei. Domimės, kas vyksta aplinkui, tačiau turime savo kryptį, atliekame savo eksperimentą.

P. Markevičius. Sunku pasakyti, ar Lietuvoje visai nebūta ir tokių projektų kaip mūsų. Mančiau, spektaklių temas, kad ir kokios jos būtų, galima nagrinėti, pasitelkiant formules. Pavyzdžiui, psichologija daugiau ar mažiau remiamasi kiekviename spektaklyje. Aš asmeniškai žaviuosi technologijomis, performatyvumu, modernumu, tyrinėju, kokį poveikį technologijos daro garsui, vaizdui, kaip jos keičia santykį su realybe.

L. Šimkutė. *Festivalio žiūrovus kvietėte ir į paskaitas apie mokslą. Kaip atsirinkote temas ir suradote lektorius?*

P. Markevičius. Visos paskaitos vienaip ar kitaip susijusios su rodomais spektakliais. Pavyzdžiui, buvo paskaita apie nepažintą Paukščių Tako galaktiką. Bū-

Errorai. Režisierius Paulius MARKEVIČIUS. Aktorius Gediminas RIMEIKA

Romo Davidonio nuotr.

tent *nepažintą*, man labai patinka šitas žodis. O spektaklyje kalbėjome apie santykius tarp žmonių, nes jie kartais irgi atrodo visiškai neatpažįstami, keliantys įvairių abejonių, verčiantys susimąstyti, kas iš tikrųjų vyksta. Prieš „Dalykus“ vyko paskaita apie nežemiškos gyvybės paieškas, o tame spektaklyje kalbame apie tai, iš kur atsiranda gyvybė, nuo ko viskas prasideda, kaip ji vystosi. Manychiau, taikliai parinktas *playlistas*.

R. Kregždaitė. Klausiate, iš kur atsirado lektoriai? Vytenis Pranciulis yra mokslų daktaras, kuris su mumis keliauja nuo pat pradžių. Bendradarbiaujame su Baltijos pažangių technologijų institutu, kuris labai mums padeda. Man patinka, kad visi lektoriai – jauni mokslų daktarai iki 35-erių metų. Pavyzdžiui, Edita Stonkutė, skaičiusi paskaitą apie Paukščių Tako galaktiką, yra jauna mergina, bet jau astrofizikos mokslų daktarė, kuri remiasi sudėtingiausiais skaičiavimais. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo gana netikėta. Sakyčiau, laužome stereotipus ir šiuo atžvilgiu. Pirmą paskaitą skaitė Kastytis Zubovas, geriausiai žinomas kaip juodųjų skylių tyrinėtojas.

L. Šimkutė. *Kokia bus projekty, kuriais ieškoma mokslo ir meno jungčių, ateitis Lietuvoje? Ar ši kryptis, jūsų nuomone, turi ilgalaikę perspektyvą?*

R. Kregždaitė. Kelias jau pramintas. Yra daug įvairiausių atšakų, ką galima daryti, žvelgiant iš meno ir mokslo jungčių perspektyvos, kaip prisidėti prie mokslo populiarinimo. Štai Paulius sako, kad galime pristatyti, iškelti mokslininkus, paliesdami ir tam tikras socialines problemas. Norėtusi plėsti tematiką, pasižiūrėti, kas vyksta kitose mokslo srityse. Pradedame bendradarbiauti su vis naujomis institucijomis, mus atranda

mokslų centrai, kurie patys kviečia, sako, kad jiems yra įdomu, ką mes darome. Nuo šios vasaros bendradarbiausime su Lietuvos etnokosmologijos muziejumi.

P. Markevičius. Manau, pakanka vietos visiems ir viskam, nes yra dar daug neartų dirvonų. Mokslo tema mene, jeigu imsime kino sritį, galbūt jau yra pabodusi, nebėdomi. Bet parodose vis dar gvildenamos temos, susijusios su robotika, nanotechnologijomis, dabar tos temos populiarėja, jomis domisi performatyvusis menas. Atsiranda daugiau spektaklių, ypač šokio, kur cituojama tai, ko anksčiau iš teatro menininkų neišgirdavai, vadinasi, požiūriai keičiasi, plečiantis susidomėjimo horizontams. Kalbant apie plėtrą, yra ir kita medalio pusė. Negaliu nesureaguoti į Venecijos bienalės kontekstą, kuris atskleidė, koks yra kultūros ir jos plėtros finansavimo lygis Lietuvoje. Mūsų mokslininkai, prasistūmę alkūnėmis, pagaliau valdžiai įrodė, kad yra ne prastesni už kitus pasaulio mokslininkus. Dabar, atrodo, atėjo eilė ir menininkams padaryti tą patį. Turime tikrai puikių kūrėjų, būtina juos tausoti, nes kultūra yra labai svarbi valstybės dalis. Ignoruojant ją, ignoruojama Lietuvos savastis.

L. Šimkutė. *Dėkoju už pokalbį.* ■

TARP DISCIPLINŲ*

Su šokėja Greta GRINEVIČIŪTE kalbasi Rima JŪRAITĖ

„Neišmoktos pamokos“

Režisierius Aleksandras ŠPILEVOJUS

Vaidina Greta GRINEVIČIŪTĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

Jaunosios kartos šiuolaikinio šokio atstovei Gretai Grinevičiūtei vien šokio scenos nepakanka. Nors studijavo šiuolaikinį šokį, tačiau vis dažniau kviečiama dalyvauti ir dramos teatro pastatymuose – čia atskleidžia ne tik aktorinę savo prigimtį, bet ir dirba choreografe. Su Greta Grinevičiūte kalbamės apie tai, kas skiria, o kas suartina šokio ir dramos scenas, ir apie sąmoningą kūną, kurį scenos meno kūrėjas turi pažinti, išgirsti ir tobulinti.

Rima Jūraitė. *Kodėl pasirinkai šiuolaikinį šokį? Ar visada traukė būtent ši meno sritis?*

Greta Grinevičiūtė. Iki 18 metų net nežinojau, kad ji apskritai egzistuoja. Gyvenau Palangoje, kur meno ir kultūros tradicijos nėra gajos. Mane traukė teatras, nes Palangoje dirbo stiprūs dramos mokytojai, veikė mėgėjų trupė „Grubysis“ – lankydavausi jos spektakliuose. Anuomet susidūriau tik su dramos žanrais ir kitokio teatro dar nepažinojau, bet man visada kažko jame stigo. Pradėjau svarstyti, ką pati norėčiau veikti, – visada traukė scena, patiko būti tarp žmonių, o mokyklos baigimo metais LMTA kaip tik rinko šiuolaikinio šokio kursą. Palangoje lankiau įvairių stilių šokių būrelius, ėmiau gilintis, kas tas šiuolaikinis šokis. Pradė-

jau važinėti į Klaipėdą pas choreografas Agniją Šeiko ir Dovilę Binkauskaitę, ten atradau tai, ko man visada trūko teatre – kitokią raišką, kur kas priimtinesnę, artimesnę. Labiausiai žavėjo šiuolaikinio šokio kūrybiškumas. Stodama į LMTA, jau žinojau, ką ir kodėl čia ketinu studijuoti, tačiau neįsivaizdavau, kas manęs laukia. Tuo metu (2009) internetas dar nebuvo toks pajėgus, todėl negalėjau rasti daug informacijos apie kurso vadovę Airą Naginevičiūtę ir susipažinti su jos šokio teatru. Spektaklius ji rodė retai, juos pasižiūrėjau tik studijuodama pirmame kurse – tada ir supratau, pas kokią šokio kūrėją studijuoju.

Ko tikėjaisi stodama į LMTA ir ką radai Airos Naginevičiūtės kurse?

Galėčiau papasakoti tik apie tuos lūkesčius, kurie apėmė jau studijuojant. Galbūt kai kurie aštuonioli-

* LMTA projektą „Šokis – 20-ies metų retro(per)spektyva“ remia Lietuvos kultūros taryba

kmečiai būna tokie subrendę, kad žino, ko nori, bet aš buvau dar labai naivi, daug ko nežinojau, į viską žvelgiau išplėstomis akimis, visokia informacija atrodė naudinga, nes į šiuolaikinį šokį atėjau tarsi iš niekur. Visa tai, ką gavau akademijoje, priėmiau labai atvirai, su dideliu susižavėjimu ir tikėjimu, kad viskas yra šiuolaikinis šokis. Žinoma, vėliau šokio kritikių Vitos Mozūraitės ir Ingridos Gerbutavičiūtės paskaitos išplėtė suvokimą, kas tas šiuolaikinis šokis ir koks įvairus jis gali būti. Sakyčiau, iš pradžių gavau viską, ko iš studijų ir tikėjausi. Supratau, kad reikės labai daug dirbti, o šokis taps mano gyvenimo tikslu. Tačiau bėgant laikui, pasigedau įvairovės. Nors LMTA Šokio ir judesio katedra tuo metu pradėjo įgyvendinti įvairias mainų programas, siūsdavo šokėjus stažuotis į Skandinavijos šalis, tačiau pačioms studijoms stigo kūrybinės įvairovės, su mumis dirbdavo tik vienas choreografas – kurso vadovas. Nors Aira Naginevičiūtė gali suteikti labai daug žinių, tačiau tikėjausi, kad turėsiu galimybę susipažinti ir su kitų choreografų kūrybos principais bei metodais.

Kaip manai, ar jau egzistuoja lietuviška šiuolaikinio šokio mokykla? Ar ji vis dar remiasi ir kartu apsiriboja konkrečiomis asmenybėmis, pavyzdžiui, kurso vadovais, užduodančiais savo kryptį?

Lietuvos šiuolaikinio šokio istorija nėra labai gili, tradicijos dar tik kuriamos, todėl ir mokykla įžengusi tik į užuomazgų stadiją. Anksčiau šiuolaikinio šokio kursus rinkdavo Aira Naginevičiūtė, savo šokėjus rengė šokio teatras „Aura“, todėl natūralu, kad jie buvo ugdomi viena kryptimi. Nors nemanau, kad visi neišvengiamai seka kūrėju, pas kurį mokėsi. Be abejo, galima perimti tam tikrą braižą, tačiau jaunas menininkas lygiai taip pat gali neigti savo mokytojo kūrybos nuostatas.

Taigi šiuolaikinio šokio mokykla Lietuvoje dar nėra susiformavusi, tačiau tai, ką LMTA Šokio ir judesio katedroje pradėjo diegti Ingrida Gerbutavičiūtė ir toliau tęsia Andrius Katinas, be to, modernaus šokio pakraipą prieš kurį laiką įsteigė M. K. Čiurlionio menų

mokykla, – visa tai laikičiau mokyklos kaip tradicijos formavimosi pradžia. Vis dėlto dar teks nueiti ilgą kelią, kol galėsime pasakyti, kad mūsų šiuolaikinio šokio mokykla jau turi savo veidą, o ne vien autoritetais paremtą mokymo būdą. Pirmiausia reikės atsakyti į klausimą, kokių šokėjų ir kūrėjų norime. Manau, dabar kaip tik ir ieškoma atsakymo. O pats šokis, šiuolaikinio šokio teatras keičiasi ir jau galima matyti, kur link jis krypsta.

„Tiesa tokia, kad lietuviai vis dar serga asmeninėmis problemomis ir tos temos perteikiamos šokyje – „kokia aš vargšė apleista moteris“, „niekas manęs nemylė“, „aš blaškausi po gyvenimą“ – esmė ta, kad mes vis dar kalbame ne apie gyvenimą, kuris kelia problemas, o apie save, ieškančius gyvenime problemų. Ir visai nemokame džiaugtis gyvenimu“, – prieš 8 metus teigė šokio kritikė Vita Mozūraitė. Kaip manai, ar Lietuvos šiuolaikinis šokis vis dar serga šia „liga“?

Prieš 8 metus buvau ką tik pradėjusi studijuoti, tikrai mačiau ne visą šokio spektaklių panoramą, todėl negalėčiau nei sutikti, nei prieštarauti. Galbūt anksčiau Lietuvos šiuolaikinio šokio kūrėjai daugiausia kalbėjo apie tai, kas jiems asmeniškai svarbu. Manau, jei pačiam kūrėjui tema neatrodo svarbi, apie ją neverta kalbėti spektaklyje. O jeigu Vitos Mozūraitės išvardytos temos kūrėjams atrodė svarbios, vadinasi, vertėjo apie tai kalbėti. Mančiau, svarbiau ne spektaklio tema, o forma, kurią rinkdavosi kūrėjai. Apie asmenines problemas galima kalbėti taip, kad visiems būtų įdomu, ir net spėtume pasidžiaugti gyvenimu ir jį švęsti.

Taigi noriu dar kartą pabrėžti, kad jeigu anuomet kūrėjai rinkosi tokias temas, vadinasi, apie tai ir vertėjo kalbėti. Tai sukūrė terpę atsirasti kitokiam šokiui. Tačiau kyla klausimas, ar nepaminamas svarbiausias dalykas – ar neatsisakome savasties, akiai sekdami svetur sukurtais šokio spektakliais? Kodėl taip mėgstame nuvainikuoti savus, nors svetimus keliame ant pjedestalo kartais net už tuos pačius dalykus? Nesu tikra, ar šiandien Lietuvos šiuolaikinio šokio teatre vyrauja jau visai kitokios temos, bet jeigu ir vyrauja, įdomu, ar taip yra dėl to, kad atėjo tam laikas, ar tiesiog norima pri-

tapti pasauliniame kontekste. Nežinau, kas yra geriau.

O tavo „Šokis dulkių siurbliui ir tėčiui“ labiau patvirtina Mozūraitės įžvalgą ar jai oponuoja?

Viskas priklauso nuo to, kaip žvelgiama į šį spektaklį. Taip, jis labai asmenišką, net dokumentišką – apie mano santykį su tėčiu. Tad šiuo atžvilgiu visiškai atitinka Vitos Mozūraitės mintį. Bet nesu tokia unikali, kad mano patirtis, perteikiama spektaklyje, būtų absoliučiai niekam neatpažįstama ir neįdomi. Mes visi turime santykį su savo tėvais, net jei neturime tėvų, vis tiek santykį su jais turime, juk kažkaip čia vis dėlto atsiradome. Vien dėl šios priežasties spektaklio tema tampa visuotinai atpažįstama. Šio spektaklio idėja kilo bendraujant su bendraamžiais, – mes pradėdame nebesuprasti savo tėvų arba net jeigu juos suprantame, jausmais lyg ir nesusisiekiamo su jais. Tema aktuali ir vyresnio amžiaus žmonėms, kurie, keliaudami į savo gyvenimo rudenį, galbūt pradeda kvestionuoti santykius su artimiausiais žmonėmis. Privalau kalbėti apie tai, nes man tai labai svarbu.

Mozūraitė anuomet šokio teatre pasigedo gebėjimo džiazgtis gyvenimu. Jūsų su Agniete Lisičkinaite duetui B&B būdingas lengvesnis turinys, popkultūros elementai. Tad kokią žinią siunčia B&B?

B&B atsirado visiškai atsitiktinai ir tikrai pulsuoja gyvenimo džiazgsmu. Su Agniete buvome užsienio rezidencijoje *Black Canvas* (Airijoje), laisvalaikio užėjusios į parduotuvę pamatėme perukus ir juos įsigijome. Kai su tais perukais išėjome į miestą, sulaukėme labai daug dėmesio, pasijutome ypač laisvos. Atrodo, padarėme tiek nedaug – tik pakeitėme plaukų spalvą, tačiau tapome tarsi visai kitais žmonėmis. Ši patirtis mus tiesiog sužavėjo. Tik vėliau supratome, kad toks įvaizdis gali būti teatrinio personažo dalis, o

„Šokis dulkių siurbliui ir tėčiui“. Režisierius Paulius MARKEVIČIUS. Šoka Greta GRINEVIČIŪTĖ spektaklyje

Lauros Vansevičienės nuotr.

tas personažas – lengvas, neįsipareigojęs, neieškantis atsakymų į klausimus, kas yra menas ir koks jis turėtų būti, kad taptų vertingas. Iš esmės susikūrėme sau užuovėją, į kurią iki šiol labai gera pabėgti. Tikra tiesa, kad šie personažai atsirado būtent trykstant gyvenimo džiazgsmu.

Dalyvauji „Meno ir mokslo laboratorijos“ spektakliuose („Dalykai“, „Reikalai“) ne tik kaip šokėja ar choreografė, bet ir kaip aktorė. Ką tau reiškia dirbti skirtingų scenos menų ir žanrų pastatymuose, ko iš tavęs tai reikalauja? Juk nemažai šokėjų, aktorių apsiriboja viena kūrybos forma, o tavo galima vadinti universalia scenos menų atlikėja.

Pirmasis ir turbūt daugiausia iššūkių sukėlęs teatrinis projektas buvo Aleksandro Špilevojaus „Neišmoktos pamokos“ – man teko kalnai teksto, o juk aš esu šokėja. Nuo to ir prasidėjo mano teatrinė, jau ne šokio srities kelionė. Vis dėlto šiais laikais scenos menai taip stipriai linksta į tarpdiscipliniškumą, kad žanrų klasifikacija jau nėra tokia aktuali. Anksčiau visa tai buvo reikalinga, kad susikalbėtume, o dabar vis labiau reikia plėsti teatro ir meno sąvokas tam, kad ir toliau galėtume susikalbėti. Svarbiausia yra su-

prasti, ką ir kodėl nori pasakyti, o jau tada pasirenki formą, kaip tą darysi. Todėl norėčiau paskatinti visus kūrėjus, kad neapsiribotų vien tuo, prie ko jau esame įpratę. Žinoma, tai kur kas saugiau ir galbūt jaučiau, bet iš drąsių bandymų atsiranda labai gražūs dalykai. Man pačiai dažnai kyla vizijos ir vaizdiniai, kuriuos pavadinčiau kinematografiškais, – tai anaipol nėra šokio ar judesio elementai. Beje, dramatos teatro aktoriai kur kas mažiau atviri negu šokėjai; pastarieji linkę daugiau eksperimentuoti – bent jau tie, su kuriais man tenka susidurti.

Dalyvavimas dramatos teatro spektakliuose iš manęs reikalauja daugiau kantrybės. Ypač kai susiduriu su labai uždaru teatralų suvokimu, kad teatras yra ir gali būti tik vienoks arba kitoks. Žinoma, kūrėjai yra labai skirtingi ir tikrai ne visiems tinka toks apibūdinimas. Kartais mane net nustebina, kad dramatos teatro scenai ugdyti žmonės tokie atviri – neneigia šokio, o kaip tik labai juo pasikliauja, jį myli. Darbas dramatos teatre iš manęs reikalauja išskirtinio atvirumo – nors to paties reikia ir šokiui, bet dramai jo reikia labiau, nes vaidybos patirties turiu dar nedaug. Ir, be abejo, svarbu įgyti platesnį suvokimą ir daug kuo domėtis. Kai pradėdi lįsti iš saugaus savo kiauto, suvoki, kad privalai gilintis į daugybę naujų dalykų. Tai reiškia, kad teatras iš manęs reikalauja leisti laiką prasmingai, nors aš jį vis dar eikvoju ne taip, kaip norėčiau.

Ar tarp scenos menų tau vis dar egzistuoja viena prioritetinga kūrybos sritis?

Kol kas visos sritys atrodo vienodai svarbios ir tinkamos išreikšti tai, ką noriu. Bet suvoki, kad mano mąstymas vis tiek yra choreografinis, o ne režisūrinis. Tai reiškia, kad šokis ir judesys natūraliai tampa prioritetu, net man pačiai sąmoningai to nesuvokiant. Tačiau čia reikėtų apsibrėžti, kaip apskritai suprantu šokį, – tai, ką aš vadinu šokiu, kitam žmogui galbūt visai neatrodytų šokis. Tačiau net ir pati mintis yra judesys.

Ar nebuvo baisu šokėjai žengti į dramatos teatro sritį?

Nesu aktorė, nebaigiau aktorinio meistriškumo studijų, bet, man atrodo, žmogus arba gali būti scenoje, arba ne. Scenos menuose ypač svarbi energija – tai, ką atlikėjas ištransliuoja. Suprantu, kodėl kritikams ir daugumai žmonių reikia kategorizuoti šiuos dalykus, nes jeigu neįvardysime, tuomet net patys nebežinosime, kaip ir apie ką kalbėti. Bet kartais vertėtų liautis klasifikavus, mėginkime megzti kitokį dialogą, gal tuomet atsiras naujų, dar nepažintų kalbėjimosi būdų ir formų.

Kūnas yra pagrindinis scenos meno kūrėjo įrankis. Kokius kūno raiškos skirtumus – su juo susijusius įgūdžius ir nuostatas – pastebi, dirbdama su dramatos aktoriais?

Kai kurie aktoriai mane stebina ypatingu kūno sensualumu. Vis dėlto pastebiu, kad aktoriai nėra mokomi pažinti savo kūno. Kalbu ne apie šokio techniką, juk savo pasirinktose studijų programose jie turi scenos judesio pratybas, įgyja šiuolaikinio šokio pagrindus ir kt. Bet jie nėra mokomi suprasti, kas yra kūnas ir kaip jis veikia. Kai mintys ir jausmai atskiriami nuo kūno arba kūnas tampa įrankiu primityviai išreikšti emocijoms, aš kaip žiūrovė pradėdu nebetikėti aktoriumi. Tai pedagogikos, dramatos aktorių ugdymo metodikos klaida. Nors, pavyzdžiui, aktoriams, studijavusiems Oskaro Koršunovo kurse, judesys yra labai svarbus. Vis dėlto didelė aktorių dalis scenoje dirba taip, tarsi kūnai būtų ne jų. Žinoma, jie įvaldę kitas aktorinės raiškos priemones, todėl kartais sugeba žiūrovus „apgauti“.

Esu įsitikinusi, kad pirmiausia reikėtų pradėti nuo klausimo, kas yra mano kūnas ir ką turėčiau daryti, kad jis tarnautų man, o ne atvirakščiai. Tačiau turiu pripažinti, kad ir mes, šokėjai, nepakankamai rūpinamės savo kūnu, kartais neišgirstame jo siunčiamų signalų, kad reikia sustoti ir pailsėti, arba atvirakščiai – kai kuriuos raumenis dar labiau įdarbinti. Iš to ir kyla didžiausios traumos. Šokėjai ne visada turi puikiai išugdytą sąmoningą kūną (*body self-awareness*). Manau, aš irgi to stokoju, tačiau tą suprasdama pradėdu šią savybę ugdyti. Tą daryti niekada ne per vėlu. ■

DOVANA LENKIJOS MOKYKLOMS

Anot lenkų sociologų ir kitų mokslininkų, tyrimėjančių naujas technologijas, vyksta įdomus procesas – televizija „internetinasi“, o internetas „televizinasi“. Svarbu tinkamai tuo pasinaudoti.

Lenkijos televizijos Teatro redakcija spektaklius, skirtus vaikams ir jaunimui, reguliariai rodyti pradėjo dar 1958 m. Po kelerių metų tai peraugo į Televizijos jaunojo žiūrovo teatrą, kurio spektakliai praeito amžiaus paskutiniame dešimtmetyje mušė visus populiarumo rekordus. Pavyzdžiui, 1996 m. lenkų visuomeninė televizija (TVP) transliavo net 158 pastatymus, tarp jų 44 premjeras. Tačiau nuo 2001 m. dėl televizijoje vykusios pertvarkos rodomų spektaklių skaičius ėmė mažėti, o teatro vaidmuo labai sumenko. 2004 m. TVP apskritai liovėsi transliuoti pastatymus, skirtus vaikams ir jaunimui.

Atsivėrusios didžiulės galimybės laisvai naudotis gausybe TV kanalų, *You Tube* ir kitomis skaitmeninėmis paslaugomis, leidžia visiems susirasti labiausiai juos dominančius renginius. Atsižvelgdama į šiuos pokyčius, TVP ėmėsi naujos iniciatyvos – 2012 m. pradėjo vykdyti projektą *Internetinis teatras mokykloms*. Jis ne tik pateikia kultūrą, pasitelkdamas naujausias technologijas, bet ir praplečia visuomeninio transliuotojo misiją – moksleiviams rodomi spektakliai tampa svarbia švietimo, auklėjimo priemone ir propaguoja teatro meną, o tai ne mažiau svarbu.

TVP kanalas *Kultura* dėl lėšų stygiaus spektaklius tiesiogiai dabar transliuoja tik retsykais, o *Internetinis*

teatras mokykloms tiesiogines transliacijas rengia reguliariai. Švietimo įstaigos, esančios toli nuo didmiesčių, gali nemokamai pamatyti naujausius visų šalies teatrų įvairių žanrų pastatymus. Interneto technika pažengusi taip toli, kad toks transliavimas suteikia žiūrovams galimybę net pasirinkti, per kurią iš trijų televizijos kamerų jie žiūrės spektaklį.

Šalies mokykloms, darželiams, bibliotekoms, kitoms švietimo ar meninio ugdymo įstaigoms TVP kasmet pasiūlo net 10 spektaklių. Susidomėjimas teatro menu sparčiai didėja, pavyzdžiui, Bielsko-Bialos „Lėlės“ teatre pastatytą, keliuose festivaliuose apdovanotą spektaklį pagal garsią Januszo Korczako pjesę „Karalius Motiejukas pirmasis“ pasižiūrėjo beveik 30 tūkst. jaunųjų žiūrovų, o teatro scenoje, gastrolėse, įvairiuose festivaliuose jį pamatė iš viso tik 7 tūkst. žiūrovų. Internetu transliuojamus pastatymus jau pasižiūrėjo daugiau kaip 2 mln. Lenkijos moksleivių.

Ilgainiui buvo suformuluoti pagrindiniai spektaklių atrankos šioms transliacijoms principai, kurių laikomasi iki šiol – svarbiausia propaguoti ne bet kokius, o meniniu požiūriu vertingus, kritikos ir publikos pripažintus, be to, švietėjišką misiją atliekančius scenos kūrinius. Rodomos tiek lenkų, tiek užsienio literatūros klasikų inscenizacijos, pristatomi šiuolaikinių dramaturgų, režisierių kūriniai. TVP internetinis teatras stengiasi transliuoti mokykloms kuo naujesnius pastatymus – tuoj po jų premjerų. Pačios mokyklos irgi gali pareikšti pageidavimus, kokius spektaklius norėtų

matyti. Pasirinkimas Lenkijoje išties platus – siūlomi ir dramos, ir pantomimos, ir baletas, ir lėlių teatro, ir muzikiniai spektakliai.

Transliacijas koordinuoja ir vykdo regioninės televizijos. Didžiausią išlaidų dalį padengia TVP, kuri šiam tikslui gauna finansinę Švietimo ministerijos ir teatro institucijų paramą. Teatrai savo kaštais pritaiko spektaklius prie televizijai būdingos specifikos. Moky-mo įstaigos šia programa gali naudotis nemokamai.

Transliuodami spektaklius mokykloms, televizijos režisieriai nevengia parodyti ir salėje susirinkusios publikos, kad mokiniai įsivaizduotų esantys salėje tarp žiūrovų, o kad pajustų teatro atmosferą, operatorių kameros filmuoja net užkuliusius, tarnybines patalpas. Lygia greta rengiami pokalbiai su kūrėjais, su teatrologais. Dažna mokykla šioms transliacijoms stengiasi klasėse sukurti teatrišką nuotaiką – sustato kėdes eilėmis, „pardavinėja“ bilietus, ekraną įkomponuoja į praskleistą „uždangą“ ir t. t. – tai sustiprina tiesioginio dalyvavimo įspūdį.

Žurnalo *Teatr* teigimu, TVP projektas *Internetinis teatras mokykloms* ugdo jaunosios kartos meninį skonį, skatina domėtis kultūros procesais, ne veltui yra laikomas dar viena valstybės institucija, užtikrinančia kultūros sklaidą, nes tiems, kurie dėl lėšų stygiaus, dėl didelių atstumų neturi galimybės lankytis didmiesčių teatre, pristato pačius naujausius scenos kūrinius. Moksleiviai džiaugiasi, galėdami pamatyti spektaklį tiesiogiai – jiems tai didelė šventė, juo labiau kad šalyje esama nemažai miestelių, o ypač kaimų, kur vienintelė kultūros įstaiga yra mokykla. Itin reikšminga, kad tokios transliacijos prieinamos ir įstaigoms, kur mokosi neįgalūs vaikai. Toli nuo Varšuvos, Krokuvos ar Poznanės gyvenantys moksleiviai sako: „Nebesijaučiame provincija! Matome tikrą teatrą, jį aptarinėjame kaip ir didmiesčių žmonės!“

Projektas, be jokios abejonės, naudingas ir teatrams – ne tik populiarina spektaklius, gausina publiką, bet ir padeda geriau perprasti žiūrovų lūkesčius, nes į TVP plaukia moksleivių atsiliepimai, komentarai, net recenzijos, savo nuomonę dažnai pareiškia ir mokytojai. Šitaip skatinamas domėjimasis

teatru apskritai. Savaiame suprantama, būta ir nuogaštavimų, ar nesumažės teatrų lankomumas, juk žiūrėti internetines transliacijas kur kas patogiau negu kažkur išsiruošti, keliauti, juolab kad jos nieko nekainuoja. Tačiau praktika rodo, kad transliacijos dažnai tik dar labiau sužadina smalsumą, skatina pasižiūrėti spektaklį ir teatro salėje. Kita vertus, teatralams televizijos konkurencija nebaisi, nes beveik visada spektakliai mokykloms rodomi tada, kai dauguma vietinių žiūrovų jau būna juos matę.

Lenkijos nacionalinės televizijos internetinis teatras transliuoja ir pačių moksleivių sukurtus vaidinimus – dramoms būrelių spektakliukai dalyvauja regioniniuose konkursuose, kur atrenkami geriausi, o tada rodomi specialioje interneto svetainėje. Žiūrovai patys išrenka, kurie moksleivių kolektyvai verti piniginių premijų. Kartais jaunieji aktoriai ir statytojai gauna ypatingą dovaną, pavyzdžiui, scenos meno mokymus, kuriuos veda žinomi teatro kūrėjai, pedagogai.

Kasmet vykstančiame konkurse dalyvaujantys jaunimo pastatymai privalo atitikti pasirinktą temą. Pavyzdžiui, kai 2015 m. Lenkija šventė teatro jubiliejų (Varšuvos *Teatr Narodowy* sukako 250 metų), konkurso tema buvo „Mūsų klasikai“.

Internetinių teatro transliacijų poveikį nagrinėjantys lenkų sociologai, edukologai atkreipė dėmesį, kad mokyklinio amžiaus vaikai, paaugliai, turėdami galimybę atokiauose provincijose pamatyti aukšto meninio lygio, giliaprasmius spektaklius, atsisako pigaus popso renginių, o agresyvaus paviršutiniškumo laikais tai ypač svarbu. Mokytojai transliacijoms dažniausiai parenka spektaklius, ugdančius patriotizmą, didžiamąsi savo tauta ir valstybe, – lenkams tai būdinga. Projektą *Internetinis teatras mokykloms* išsamiai išanalizavusi Marzena Wisniewska įžvelgė ir dar vieną dalyką – jaunimui įdomūs spektakliai padeda geriau suvokti klausimus, aktualius šių dienų visuomenei, skatina siekti aukštesnių tikslų, pasitraukus iš patogios abejingumo zonos... ■

Parengė Edita DEGUTIENĖ

CHARLIE'S CHAPLINAS – TRAGIKOMEDIJOS GENIJUS

Balandžio šešioliktąją kinematografijos pasaulis minėjo Charlie'o Spencerio Chaplino 130-ąsias gimimo metines. Lietuvoje ši sukaktis nepastebėta. Net kultūrinę misiją vykdanči LRT *plius* neištraukė iš archyvų anksčiau du kartus rodyto dokumentinio filmo „Čaplinas. Kaip atsirado Čarlis“¹ (*La naissance de Charlot*, 2013 m., rež. Serge'as Brombergas, Ericas Lange'as). Lygiai prieš dešimtmetį klasikinės kino komedijos genijų pagerbė vienas kabelinis kanalas, parodęs jo filmą „Grafiene iš Honkongo“ (1967). Tai paskutinis klasiko kūrinys, vainikavęs daugiau kaip penkiasdešimt metų trukusią karjerą, kuriai lygių nebuvo ir kažin ar kada nors bus. Deja, „Grafiene iš Honkongo“ negalima vadinti viso unikalaus gyvenimo kvintesencija. Sunku net lyginti su ankstesniais šedevrais, atnešusiais Chaplinui pasaulinę šlovę. Siužetas primena vodevilį. Emigracijoje atsidūrusiai rusų grafienei Natašai pabodo gyventi Honkonge, verčiantis seniausiu pasaulyje amatu. Jos ryšiai su vyrais paprastai trukdavo tik vieną naktį. Atrodė, taip bus ir su amerikiečių diplomatu Ogdenu Mirsu. Po kartu praleistos nakties jis išvyksta į tėvynę, bet kitą dieną, laivui jau išplaukus, aptinka Natašą savo kajutės drabužių spintoje. Nuostabą greitai keičia susirūpinimas. Ne todėl, kad bėglė iš Honkongo keliauja be bilieto, o todėl, kad artimiausiame uoste į laivą įlips Ogdeno žmona.

Filmą režisavęs Chaplinas atliko tik epizodinį laivo stiuardo vaidmenį, o pagrindinis duetas

patikėtas amerikiečiui Marlonui Brando ir italei Sophia'i Loren, kuri šįkart buvo labiau seksuali negu temperamentinga. Operetę be dainuojamų arijų primenantis siužetas labai senamadiškas, todėl realistinio JAV kino, juo labiau 7-ojo dešimtmečio pabaigos įvykių kontekste filmas atrodė tikras anachronizmas. Ir tai suprantama, nes sumanymas kilo dar 1937-aisiais ir būtų idealiai tikęs ano meto lyrinės komedijos fone. Tačiau laikai keičiasi, o kartu kinta ir požiūriai, ir skonis...

Chaplino gyvenimas panašus į kino filmą, kuria-me susipynė įvairūs žanrai – nuo Dickenso romanus primenančios vaikystės dramos ar Anderseno pasakos apie bjaurųjį ančiuką iki prabanga spinduliuojančios holivudinės istorijos su tradicine laiminga pabaiga. *Amerikietiškos svajonės* išsikūnijimas ir vienas ryškiausių pavyzdžių, kaip žmogus pats sukūrė save (*Self Made Man*).

Būsimasis komedijos genijus gimė 1889 m. balandžio šešioliktąją Londono rajone Valvorte, *Kennington Road* gatvėje (nepainiokite su turtuolių kvartalu Kensingtonu). Tėvas teigė, kad jo pavardė prancūziška, o protėviai – prancūzų protestantai, iš Paryžiaus pabėgę, gelbėdamiesi nuo skerdynių Šv. Baltramiejaus naktį. Chaplinas vyresnysis buvo baritonas ekscentrikas, savo sugebėjimus demonstruodavęs komiškuose muzikiniuose vaidinimuose. Jo žmona Hanna Hill, pusiau airė, pusiau žydė, anksti palikusi namus, bandė laimę kaip operetės šokėja. Pirmą

Charlie CHAPLIN. Filmo „Aukšinis skubėjimas“ kadras

aktorinį honorarą Charlie's gavo, būdamas penkerių metų. Per vieną koncertą, kai motina dainavo kareiviams, jai staiga dingo balsas. Teatrėlio direktorius, gelbėdamas padėtį, liepė mažyliui sudainuoti populiarią dainelę iš mamos repertuaro – taip jis pelnė pirmuosius apdovanojimus.

Tėvas anksti mirė nuo alkoholizmo, nuolat pervargusi motina prarado sveiką nuovoką ir atsidūrė beprotnamyje, o našlaičiui teko Oliverio Tvisto dalia. Užaugęs Charlie's pakliuvo į Fredo Karno pantomimos trupę ir greitai išgarsėjo. Per gastroles Amerikoje jį pastebėjo kino režisierius Mackas Sennettas. Tada ir prasidėjo fenomenali garsiausio pasaulyje kino komiko karjera.

Komedija JAV žengė dar tik pirmuosius žingsnius ir labai stokojo subtilumo. Europos kino komedijų lygis buvo kur kas aukštesnis. Maxas Linderis primityviam judančių paveikslėlių atrakcionui pritaikė prancūziško vodevilio, teatrinės burleskos tradicijas, iliejo aristokratiškos gracijos ir pikantiškų situacijų žavesio. Nuolatinis jo personažas, vadintas Dabita Maksu, buvo tikras prancūzų galantiškumo įsikūnijimas. Nepriekaištingai apsirengęs, pavyzdinių manierų lovelasas pakliūdavo į kvailiausias situacijas, bet įgimtas artistiškas padėdavo iš jų išsikapstyti, nepraradus aristokratiško orumo. Tai

atrodė beprotiškai originalu ir juokinga. Ne veltui Linderis iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios laikytas pasaulio komedijos karaliumi. Bet, kai sugrįžo iš fronto, atlikęs pilietinę pareigą, jo vietą komedijos olimpe jau buvo užėmęs kitas artistas, kurį prancūzai vadino Charlot.

Maxas ir Charlot atrodė tikri antipodai. Galima net sakyti, kad Valkata Čarlis, kokį pamilo milijonai žiūrovų visame pasaulyje, buvo tikra Dabitos Makso parodija. Tai ypač aki-vaizdu bendrose nuotraukose.

Bet Chaplinas autobiografijoje teigia, kad niekada sąmoningai nekopijavo Linderio aksesuarų. Greičiau bandė savo personažui pritaikyti visiškai skirtingas garderobo detales: „*Valkatos kostiumas buvo sugalvotas lietingą dieną aktorių vyrų persirengimo kambaryje. Chaplinas iš komiko Arbuckle'io pasiskolino plačias kelnės, siaurą švarkelį – iš Ch. Avery'o, didžiulius batus – iš Fordo Sterlingo (pirmuose filmuose dešiniąją teko avėti ant kairės, o kairiąją ant dešinės kojos, kad jos neišsmuktų), iš Arbuckle'io uošvio – per mažą cilindrą ir ūsus, skirtus Mackui Swainui (Chaplinas juos patrupino iki nedidelio šepetėlio po nosimi).*“²

Šią dažnai pasakojamą legendą savo knygoje pacitavo ir Chaplino biografas Davidas Robinsonas, bet pats Charlie's autobiografijoje pateikia kiek kitokią versiją. Kai Amerikoje dar nebuvo kaip reikiant apšilęs kojų, studijos Keystone vadovas Sennettas liepė naujokui nusigrimuoti: „*Čia reikėtų ko nors juokingo. Tiks bet koks komiškas grimas.*“ Šis sutriko: „*Aš nežinojau, kaip man grimuotis. Pakeliui į kostiumų kambarį staiga nusprendžiau užsimauti plačias kelnės, kurios atrodytų kaip maišas, apsiaviau nepaprastai didelius batus, užsidėjau katiliuką, o į rankas paėmiau lazdelę. Norėjau, kad viskas mano kostiume atrodytų prieštarškai: plačios kelnės ir siaura liemenė, katiliukas, kuris man per mažas, ir milžiniški batai.*

Ne iškart apsisprendžiau, ar būsiu senas, ar jaunas, bet, prisiminęs, kad Sennettui atrodau pernelyg jaunai, prisiklijavau nedidelius ūsiukus, kurie, tikėjau, mane šiek tiek pasendins, tačiau nevaržys mimikos.

*Rengdamasis dar nesvarsčiau, kokį charakterį turėtų slėpti tokia išorė, bet kostiumas ir grimas man pasufleravo personažą... Galvoje ėmė knibždėti visokiausi triukai ir komiškos situacijos.*³

Taip atsirado kontrastingas vieno garsiausių pasaulio kino herojų – Valkatos Čarlio – kostiumas, su kuriuo Chaplinas nesiskyrė ketvirtį amžiaus ir nusifilmavo beveik trijose dešimtyse juostų, smarkiai pakoregavusių amerikietiškos komedijos kanonus, įdiegtus Sennetto, kūrusio juokingus greito tempo filmus su primityviais triukais. Ekscentriškos komedijos epochoje tai buvo privalomi atributai, pantomimos aktorius, į Ameriką atvykęs iš Anglijos, turėjo prie jų prisitaikyti.

Pirmieji Chaplino filmai JAV, o paskui ir viso pasaulio ekranuose pasirodė 1914 m. Į Ameriką su pantomimos trupe pirmą kartą atvykęs gastrolių 1910-aisiais, trumpuose komiškuose skečuose vaidino vos trejus metus, bet atkreipė ir publikos, ir spaudos dėmesį.

1910 m. liepos 23 d. Jorkšyro laikraštyje *Irving Post* pasirodė trumpa žinutė „Kylanti žvaigždė“: „21 metų jaunuoliui ne taip lengva atlikti vaidmenis, paveldėtus iš Fredo Kitcheno, bet Chaplinas puikiai su šia užduotimi susidorojo... Nepaisant amžiaus, jis jau turi šiokią tokią patirtį ir, kai tik išeina į sceną, salė juokiasi, suprasdama, kad mato komiką iš prigimties.“

Ilgai lauktas pasimatymas su Niujorku iš pradžių jo lūkesčių nepateisino. Knygoje „Mano autobiografija“ Chaplinas rašo: „Išlipęs iš tramvajaus Times Square stotelėje, pajutau nusivylimą. Vėjas gainiojo gatvėmis laikraščių skiautes, o Brodvėjus tokiu metu (sekmadienį, dešimtą rytą) buvo panašus į apsileidusią moterį, ką tik atsikėlusią iš lovos... Dauguma žmonių be jokio tikslo slampinėjo šaligatviais lyg būtų atvykęliai, laukiantys traukinio ir norintys tiesiog užmušti keletą valandų. Vis dėlto tai buvo Niujorkas – rizikos miestas, stambaus verslo miestas, gniaužiantis kvapą ir šiek tiek gąsdinantis. Paryžius

*man pasirodė kur kas svetingesnis... Bet Niujorkas buvo tinkamiausia vieta didžiuliams darbams. Aukšti dangoraižiai žvelgė išdidžiai – jiems nerūpėjo maži žmogeliai.*⁴ Vakare situacija pasikeitė: „Kai Brodvėjų užplūdo ryškiais vasariniais rūbais apsirengusių žmonių minia, man palengvėjo. Iš Anglijos išvykome šaltą rugsėjo dieną, o į Niujorką atvykome per patį bobų vasaros įkarštį, termometras rodė 80 laipsnių pagal Farenheitą. Visas Brodvėjus žibėjo spalvotomis elektros lempučių girliandomis, spindėjusiomis tarsi brangūs deimantų vėriniai. Šį šiltą vakarą ėmė keistis mano požiūris į Ameriką – pradėjau ją jausti. Aukšti dangoraižiai, linksmi šviečiančios reklamos žadino naujas viltis, apėmė nepaprastų nuotykių nuojauta. Tada pasakiau sau: „Mano vieta čia!“⁵

Pirmąjį Chaplino filmą režisavo Henry's Lehrmanas, sakydavęs, kad aktorių individualybės jo visai nedomina, nes publikos juoką jis sukelia triukais ir montažu. Filmą „Užsidirbant pragyvenimui“ (1914) irgi neturėjo scenarijaus, nors siužetas gana rišlus. Dabar šią 13 minučių trukmės komediją galima vadinti treniruote – čia Chaplinas tik išbandė savo pokštus, kuriuos vėliau kantriai tobulino. Jis vaidina aferistą, kuriam atsitiktinai pasiseka vieno laikraščio redaktoriui parduoti sensacingą reportažą. Šiame vaidmenyje išvelgti būsimą komedijos karalių dar gana sunku. Personažas ir jo kostiumas priminė Chaplino tipažus, anksčiau vaidintus pantomimos miniatiūrose – juodas cilindras, pilkas švarkas, džentelmeno lazdelė dešinėje rankoje, monoklis kairėje akyje, juokingos grimasos ir žemyn nusvirę ilgi ūsai. Simpatijos nekeliantis apgavikas, atrodantis kaip teatrinių vodevilių piktadarys, jau pirmoje scenoje bando iškaulyti pinigų iš gatvėje sutikto žmogaus (jį vaidino pats filmo režisierius). Kad įtikinamiau pavaizduotų vargingą savo padėtį, mėgina apsimesti aristokratu, bet šį užmojų kompromituoja jo elgesys. Čia matome pirmą *firminį* Chaplino triuką, kai jis arogantiškai atstumia išmaldą (per mažai duoda!), bet geradariui rankai grįžtant atgal prie kišenės, vis dėlto skubiai ištraukia monetą iš jo delno. Įkyrus sukčius du kartus stoja šiam žmogui

(kaip vėliau paaiškėja, laikraščio reporteriui) skersai kelio – sujaukia jo sužadėtuves su mylima mergina ir pasisavina reportažą apie automobilio avariją.

Dinamiškos gaudynės, lenktynės ir muštynės nufilmuotos tikrose gatvėse, o finalinis priešininkų susirėmimas vyksta ant važiuojančio tramvajaus. Chaplinui filmas nepatiko, jis pasigedo keletą, jo manymu, pavykusių pokštų, kuriuos režisierius iškirpo. Bet aktoriaus pastangos neliko nepastebėtos, vienas apžvalgininkas rašė: „Sukčių vaidinantis aktorius yra aukšto lygio komikas.“ Kituose dviejuose filmuose „Vaikų autolenktynės“ ir „Komplikuota Meiblės padėtis“ (abu 1914) Chaplinas pasirodė kaip personažas, kuris labai greitai virto Valkata Čarliu, vaidintu ketvirtį amžiaus.

Angliją pirmosios Chaplino komedijos pasiekė 1914-ųjų vasarą. Amerikoje žaibiškai išgarsėjusio aktoriaus filmus studija *Keystone* reklamavo šūkiu: „Ar jūs jau pasirengę Chaplino bumui?“ Tą bumą netrukus pajuto ir kitos šalys. Sunku rasti kitą kinematografininką, aktyviai kūrusį daugiau kaip 50 metų ir niekada nepraradusį populiarumo.

Chaplinas reformavo komedijos žanrą savita vaidybos maniera – anksčiau dominavusią ekscentrišką situacijų komediją pakeitė charakterių komedija. Joje nemažai vietos užima lyriniai ir dramatiniai epizodai, beveik visuomet brėžiama melodramos linija, išskylanti į pirmąjį planą arba liekanti nuošalėje. Todėl geriausius Chaplino filmus vadinti komedijomis nėra tikslu – tai greičiau tragikomiški kūriniai, nes vieną emocinę būseną akimirksniu gali pakeisti visai priešinga.

„Paradoksalu, bet kuriant komediją juokas atsiranda iš tragiškų dalykų. Tikriausiai todėl, kad juokas – tai iššūkis likimui, mes juokiamės, suvokdami savo bejėgiškumą prieš gamtos jėgas... Juokiamės, kad neišprotėtume.“⁶

Studija *Keystone* komedijas kūrė iš išorės – anekdotišką situaciją perteikdavo pantomima ir gestais. Chaplinas kūrė komedijas iš vidaus. Publika matė tai, kas išreiškė jo mintis ir jausmus, o komiškas efektas atsirasdavo iš minčių ir jausmų santykio su tuo, kas

vyksta aplinkui. Svarbiausias tapo ne pats juokingas atsitikimas, o Chaplino reakcija į jį. Anksčiau pagal studijos stilistiką pakakdavo atsitrenkti į medį, ir tai jau atrodė juokinga. Bet kai į medį atsitrenkia Chaplinas, jis kilsteli skrybėlę, tarsi atsiprašydamas. „Pagrindinis skirtumas tarp *Keystone* ir Chaplino komedijų yra tai, kad pirmosios grindžiamos aprašymu, o antrosios – išreiškimu. Aprašomas stilius labai priklauso nuo mimikos, išreiškiamasis stilius yra universalesnis, suprantamas visiems. Štai kodėl Chaplinas išgarsėjo beveik akimirksniu ir labai plačiai.“⁷

Tai buvo tikras nebyliojo kino perversmas. Chaplinui pavyko išrasti naują žanrą, sulydžius į nedalomą visumą anglų teatrinės ekscentrikos tradicijas, amerikiečių komedijos atradimus, pantomimą ir poeziją, socialinės satyros kandumą, romantinės melodramos sentimentalumą. Jo genialiai sukurtas personažas Valkata Čarlis – juokingas ir tragiškas tuo pat metu – buvo optimistas iš prigimties, kupinas vitališkumo, kuris neleisdavo pasiduoti net sunkiausiomis akimirkomis. Chaplino komedijos kėlė visai kitokio pobūdžio juoką. Dabar publika juokėsi ne iš kvailių personažų, jausdamasi už juos pranašėnė, bet, simpatizuodama Čarliui, kartu su juo juokėsi iš kvailai susiklostančių aplinkybių. Dažnas žiūrovas slapčiomis galvojo: „O juk aš visai kaip jis – toks pat mielas, jautrus, geraširdis ir dosnus. Man, kaip ir jam, dažnai nesiseka, mano kaip ir jo dorybių aplinkiniai nepastebi, neįvertina.“ Rusų režisierius Sergejus Eizenšteinas, pažinojęs Chapliną asmeniškai, Valkatą Čarlių vadino Jo Didenybe Vaiku, nenorinčiu užaugti, o patį aktorių statė į vieną gretą su Aristofanu, Erazmu, Rabelais, Swiftu ir Voltaire'u: „Chaplinas galbūt stovi net aukščiau už juos, jeigu įvertinsime tai, kaip narsiai šis mažasis Dovydas triuškina galingojo Galilijoto niekšybes, piktadarystes ir veidmainiškumą.“⁸

Pamatęs filmą „Aukso karštligė“ (1925), vokiečių fizikas Albertas Einšteinas parašė Chaplinui laišką: „Jūsų „Aukso karštligė“ suprantama visame pasaulyje. Jūs būtinai tapsite garsiu žmogumi.“ Chaplinas atsakė: „Aš Jumis žaviuosi dar labiau. Niekas pasaulyje, išskyrus Jus, nesupranta Jūsų reliatyvumo teorijos,

bet Jūs vis dėlto tapote garsiu žmogumi.“

Nors nebyliojo kino laikais Amerikoje komedijos meistrų netrūko, Chaplinas greitai tapo akivaizdžiu lyderiu, o geriausi jo filmai nuosekliai atskleidė pagrindinio herojaus biografiją. Aktoriaus metraštininkas Davidas Robinsonas rašė: „Žiūrėdami Chaplino filmus, iškart atpažįstame ne tik jų herojaus išvaizdą, bet ir kilniaširdišką, infantily, šelmišką ir lengvabūdišką charakterį. Žaibiškai prisimename negailestingą jo likimą. Kartais jaučiame, kad Valkata Čarlis beveik asmeniškai mums pažįstamas. Jis patyrė išbandymus, skirtus kelioms žmonių kartoms, – buvo bedarbis ir misionierius, nakvojo po tiltais, gyveno lūšnynuose, pašauktas į kariuomenę, nemažai laiko praleido Pirmojo pasaulinio karo apkasuose. Jis pakaitė begalę profesijų: šlavė gatves ir stovėjo prie konvejerio, boksavosi ringe ir dirbo naktiniu parduotuvės sargu, vaidino cirke ir sėdėjo kalėjime, ieškojo aukso ir vagiliavo. Žiūrovas, kuris matė tik vieną Chaplino filmą, žinoma, irgi susidarys pakankamai aiškų įspūdį apie šio aktoriaus meistriškumą ir svarbiausią jo temą, tačiau tikroji jo kūrybos reikšmė atsiskleidžia tuomet, kai aprėpiami visi komiko kūriniai.

Skirtingai negu kiti kino meistrai, Charlie's sukūrė įvaizdį, kurio įkūnijamų idėjų neišsemia vienos juostos siužetas. Jo filmai neturi aiškiai fiksuotos pabaigos. Dažnai pasikartojantis finalas, kai nutolstama nuo publikos į kadro gilumą, reiškia, kad šio žmogaus gyvenimas dar nesibaigė, o filmo pabaiga nėra galutinis likimo taškas.“⁹

Chaplinas, 1936-aisiais susitikęs su Jeanu Cocteau, sakė, kad filmas panašus į medį – pakanka jį gerai papurtyti ir viskas, kas nereikalinga, nubyra, lieka tik tai, be ko negalima apsieiti.

Nors buvo vienintelis Didžiojo nebylio epochos meistras, sugebėjęs prisitaikyti prie garsinio kino ir populiarumo viršūnėse išsilaikęs ilgiausiai iš visų savo kolegų, Chaplinas skeptiškai vertino garso revoliuciją, kaip ir dauguma nebyliojo kino klasikų. 1931 m. tvirtino: „Manau, kalbantis kinas išsilaikys trejus metus, ne ilgiau!“ Eizenšteinas svarstė: „Galbūt jis pats netikėjo savo žodžiais ir gerai suprato, ko

neteks, jeigu bus priverstas dirbti garsiniame kine. Chaplinas pantomimą pavertė tarptautine kalba. Įrodė, kad jo vaidinamo Valkatos gestus, grimasas, triukus, mintis ir jausmus japonai, kinai, bantu genties juodaodžiai ar uzbekai supranta lygiai taip pat, kaip ir žiūrovai didelėse Amerikos arba Europos kino salėse. Žodis akimirksniu atims tą personažo universalumą. O ir kaip jis turėtų kalbėti? Kokį balsą reiktų jam sugalvoti? Koks akcentas tiktų Valkatai? Ši mįslė nedavė ramybės Chaplinui, net praėjus trisdešimčiai metų po to, kai jis atsisveikino su savo herojumi.“¹⁰

Kalbančiam kinui pranašaudamas neilgą gyvenimą, Chaplinas „Didmiesčio žiburiuose“ (1931) pirmąkart leido personažams prabilti epizode, kai atidengiamas paminklas, tačiau trijų oratorių kalbas pavertė komiška garsų abrakadabra. O paties Chaplino balsą žiūrovai pirmąkart išgirdo jo komedijos „Naujieji laikai“ (1936) scenelėje, kai Valkata, pamiršęs dainos tekstą, kavinėje dainuoja be žodžių, dar sykį įrodydamas, kad kine kalba nėra tokia svarbi, kaip ištobulinta vizualinė raiška.

Rengdamasis filmuoti „Naujuosius laikus“, žurnale *Variety* Chaplinas paskelbė straipsnį „Kino savižudybė“, kuriame jau pirmaisiais sakiniais apgailestavo: „Niekada kultūros istorijoje nebuvo nieko panašaus į dabar vykstantį nuožmų kinematografo karą su pačiu savimi. [...] Kinas, šita originali ir įtaigi meno forma, visų priimta ir pamilta, pastaraisiais metais praturtėjo beprotiškai brangiomis techninėmis naujovėmis, kurios nubloškia kiną atgal, į pradinę jo poziciją. Gyvieji paveikslėliai dabar gyvuoja ne tik dėl judėjimo, bet ir dėl kalbos, rytoj jie bus nuspalvinti natūraliomis spalvomis, o poryt taps erdviniai. Tai bus techniškai tobulus mugės atrakcionas. Žinoma, su originaliu, mases pavergusiu menu toks kinas nebeturės nieko bendra.“

Chaplino filmai – tai ištisos taiklių gestų ir nepamirštamų detalių kaskados, tikra aktorinio išradingumo ir pantomimos perliukų enciklopedija. Kareiviškos amunicijos demonstravimas antikarinėje komedijoje „Ant peties!“ (1918), bandelių šokis

ir išvirto bato valgytas „Aukso karštligėje“, kvapą gniaužianti scena ant lyno su beždžionėmis „Cirke“ (1928), genialus „Didmiesčio žiburių“ finalas, komiški nesusipratimai prie konvejerio „Naujuosiuose laikuose“ yra neprilygstamos Chaplino meistriškumo viršūnės. O „Didysis diktatorius“ (1940) liudija dar ir didžiulę jo drąsą. Išgalvotos šalies Tomėnijos diktatorius Adenoidas Hinkelis buvo tokia lengvai atpažįstama Adolfo Hitlerio parodija, kad Trečiojo reicho fiureris, pamatęs save kreivame veidrodyje, paskelbė Chapliną didžiosios Vokietijos ir savo asmeniniu priešu.

Neįtikio Chaplinas ir Amerikos puritonams. Vieni pavydėjo fenomenalaus talento ir populiarumo, kitiems užkliuvo politinės jo pažiūros, o įtakingi farizejai negalėjo ramiai užmigti dėl asmeninio gyvenimo peripetijų – juos erzino „žvaigždės“ skyrybos su žmonėmis, romanai su jaunomis aktorėmis. Po daugybės piktų išpuolių spaudoje, kaltinimų amoralumu ir visokiausių boikotų, galiausiai iš Chaplino buvo atimta JAV pilietybė, todėl menininkas, Amerikos kiną iškėlęs į nepasiekiamas aukštumas, buvo priverstas paskutinius du gyvenimo dešimtmečius praleisti Šveicarijoje. Pačiam Chaplinui, žinoma, buvo skaudu susitaikyti su tokia neteisybe. Bet Valakatos Čarlio patirtis leido į viską žvelgti su išmintinga ir atlaidžia šypsena. Juk, anot aktoriaus, „gyvenimas – tai tragedija, kai matai jį stambiu planu, ir komedija, kai žvelgi į jį iš tolo.“ ■

¹ https://www.youtube.com/watch?v=H4R4JZXLm_A

² David Robinson. Чарли Чаплин. Жизнь и творчество. М: 1990, p. 99.

³ Charlie Chaplin. Моя биография. М: 1966, p. 140–141.

⁴ Ten pat, p. 115.

⁵ Ten pat, p. 116.

⁶ Ten pat, p. 300.

⁷ David Robinson. Чарли Чаплин, p. 98–99.

⁸ Сергей Эйзенштейн. Избранные произведения в 6 томах. Т. 5, p. 521.

⁹ David Robinson. Чарли Чаплин.

¹⁰ Сергей Эйзенштейн. Избранные произведения, p. 349.

Airidas VAINORAS

GYVENIMAS ADATOS SMAIGALYJE

Skiriama Spaikui

Grįžtu į darbą po dviejų mėnesių – agentūra iškvietė, nes etatinis darbuotojas susirgo. Taigi atėjo mano eilė stoti prie protų kontrolės konvejerio. Esu eilinis konsjeržas – sanitaras psichinės pagalbos namuose. Tai institucija, kurią valdo privatus kapitalas, bet iš dalies dotuoja ir savivaldybė, kitaip tariant, tai valdžios sukurtas mechanizmas, reguliuojantis psichinę žmonių gerovę.

Perimu pamainą. Gaunu raktus nuo seifo. Pasirašau, kad iš banko gavau penkis *svarovskius*. Šiandien šeštadienis – filmų naktis. Mano pareiga parūpinti užkandžių. Taigi lekiu į *Tesco*, nuperku bambalį kokakolos, didelį paką čipsų ir sausainių. Šou pasirošta, belieka laukti jo dalyvių.

Pirmasis pasirodo Princas. Ne, jis ne muzikantas – ne „superžvaigždė“, net ne tituluotasis Afrikos genties vadas. Tiesiog toks jo vardas. Princas išsi-traukia tabletes ir stropiai praryja. Aš pasirašau ir jis pasirašo vaistų vartojimo žurnale. Pasiūlau prisijungti prie filmų nakties. Jis klausia, kas ateis? Pranešu, kad bus Spaikas, na, gal dar Rašidas. Visiems namo gyventojams paskambinau tarnybiniu *mobiliaku* ir informavau apie filmų naktį. Princas sučepsi ir sumurma: Galbūt ateisiu... Tai reiškia, kad nepasirodys.

Atsliūkina Spaikas su odine metalisto striuke ir savo ramentais. Prieš metus girtas nubildėjo nuo

laiptų ir susilaužė koją. Dar ir dabar klibikščiuoja. „Įkala“ savo tabletes, aš pasirašau, patvirtindamas faktą. Pradedam kalbėti apie filmų naktį. Iš stalčiaus ištraukiu *dvd* kompaktus. Renkamės, ką šį vakarą žiūrėsime. Pasirodo Rašidas. Tablečių jis nevartoja, jam paskirtos mėnesinės injekcijos. Užverda ginčas, ką žiūrėti – dokumentiką apie *Nirvaną* (tai muzikos grupė) ar „Traukinių žymėjimą“? Šiuos *dvd* diskus atsinešė Spaikas. Filmų asortimentą pasirenka gyventojai, o darbuotojai nuperka pageidaujamus įrašus. Galima atsinešti ir savo filmus. Rašidas neseniai matė filmą apie *Nirvaną*, bet ne tą, o naujausią. Tačiau paskutinį žodį taria Spaikas – šianakt bus „Traukinių žymėjimas“! Rašidas pritaria – tai klasika.

Seansas turėjo prasidėti 20:00, bet dėl diskusijų užtrukom. Rašidas ištveria valandą – jam jau gana! Toliau *filmezą* žiūrime dviese su Spaiku. Pasibaigus uždedame „Nirvaną“. Ir čia Spaikis, senas narkoša, išsilieja. Mes, darbuotojai, tą jo bėdą žinom. Pirmas reikalas naujokui, atėjusiam į šią įstaigą, – perskaityti visų gyventojų bylas. Kas už ką čia atsidūrė. Kokie gyvenimo vingiai atvedė juos į komfortišką prieglaudą, kur kiekvienam skirtas miegamasis, salonas, virtuvė ir vonia. Vieni grįžo iš *kaliūzės*, kiti bando atsigauti po sekinančio ligoninių maratono, dar kitus čia įkišo tėvai. Kiekvieno sava bėda.

Štai Rašidas, visuomet besišypsantis šaunuolis, tikras gerumo įsikūnijimas, buvo prievartautojas. Man plaukai pasišiaušė, sužinojus šią naujieną. Pirmąkart bendraujant, susidarė neišdildomai malonus įspūdis – doruolis, švelnus, nors prie širdies dėk, kaip sako lietuviai. Bet žmogaus išorė apgaulinga kaip chameleonas, kaip gyvatė – ja negalima pasikliauti. Na, jis buvo jaunas žalias septyniolikmetis, kai padarė nedovanotiną klaidą. Išprievartavo buvusią savo merginą, už tai atsėdėjo. Dabar nori pradėti gyvenimą iš naujo – nuo balto lapo, ruošiasi stoti koledžan, ieško darbo, net savanoriauja. Tikiu jo reinkarnacija – atgims naujas žmogus. Tegu atleidžia jam Alachas, jei klystu. Šiaip jis mišrūnas – motina anglė, o tėvas pakistaniecis. Taigi oficialiai

jis Džonas Rašidas. Pagal jo pageidavimą vadiname Rašidu. Kliento norai – įstatymas mums, serviso tarnams.

O Spaikas – tai Naidželas, bet neduokdie pavadinai jį tikru vardu. Kartą beldžiu į duris, klausiu: „Naidži, ar išgėrei tabletes?“ Jis atšaukia: „*Fuck off!* Aš Spaikas. Ar aišku tau???” Riebesnį keiksmą nutylėjo. Nes tai būtų rimtas pažeidimas – verbalinis smurtas prieš darbuotoją. Įspėjimas garantuotas. Po trijų tokių lėksi lauk. Menkas malonumas netekti šiltos pastogės.

Spaikas jau dvylika metų sėdi „ant adatos“. Kadise pabėgo iš Birmingamo nuo gaujos, su kuria pradėjo smulkaus nusikaltėlio karjerą. Apiplėšimai. Prieš tai – pirmieji heroino dūriai, kuriems reikėjo grynųjų. Jis tikėjosi, kad išsikaptė, bet čia, šlovingosios imperijos sostinėje, vėl įklimpo. Nors pradžia buvo nuostabi, daug žadanti – subūrė metalo grupę. Bet apiplėšė parduotuvę ir pirmąkart sėdo. Po to vėl atsidūrė *kaliūzėj*. Gyrėsi po vienu stogu kalėjęs su pačiu Čarlzu Bransonu, lietuviškai Karoliu Bučinskiu, kurio pseudonimą *prichvatizavo* vienas anglas. Koks paradoksas – milijonai žino šį žmogų! Nusikaltėlių recidyvistą ar vesternų ir veiksmo filmų herojų tuo pačiu sceniniu vardu? Atsakymas priklauso nuo vietos, kur to paklausi, – Amerikoje ar Anglijoje...

Dėl Bransono mažiausiai suktų galvą Džeikas, buvęs Spaiko draugelis iš gretimo namo. Jiedu kartu *šaudydavosi*, bet velniaižin dėl ko susipyko, gal dėl dozės? Na, apie tokius asmeninius dalykus aš neklausinėju. Džeikas airis. Prieš porą metų susipažinom, kai pradėjau darbuotis tam name, kur jis gyveno. Pamenu, per pirmą susitikimą vienarankiam Džeikui paspaudžiau kairiąją. Jis paklausė, iš kur esu? Atsakiau, kad iš Lietuvos lygumų. Tas išpūtė akis ir sako: mano senelis lietuvis! Aišku, airis lietuviškai nemokėjo *nė bumbum*. Byloje skaičiau, kad Džeikas, dėl nelaimingos meilės apimtas *depre-sūchos*, Leitone šoko priešais metro traukinį, bet ir čia jam nepasisekė. Dešinė ranka buvo taip sumaitota, kad ją amputavo. Gyvybė išgelbėta, o Džeikas

toliau priverstas vargti *ant šio margo svieto*. Kad numalšintų potrauminius skausmus, pradėjo *šaudytis*, na, *kolegos* jam suleisdavo. Bet jis nesėdėjo „ant adatos“ taip stipriai, kaip Spaikis. *Hera* Džeikui buvo dar tik rekreacinis narkotikas, kaimynui pagal cechą jau tapęs duona kasdienine.

Vienąkart išgirdau, kaip kitų namų menedžerei Safinai, užklydusiai čia darbo reikalais ir prisėdusiai prie *kompo*, sanitarė Naelė iš Zimbabvės guodėsi, kad vakar, mūsų naujosios jaunosios menedžerės Robertos nurodymu, rinko adatas iš Spaiko apartamentų. Namų valdytoja klausia, kaip ji tą dariusi? Na, mes su kolege susėmėm jas šaukštais į kibirėlį, – neslėpė Naelė.

– *Jesus Christ!* – apstulbusi sušuko Safina, nors ji sunitė. – Ar mūvėjote pirštines?

– Na, specialių mes neturime tam reikalui. Negi dėl to kviesi speckomandą?

Nuo tada Spaikui duotas geltonas konteineris išmesti adatoms – aštriems smagaliams su pavojingu užkratu. Mūsų menedžerė Roberta gavo pylos už tai, kad pažeidė sveikatos ir saugumo įstatymą – sukėlė grėsmę darbuotojų gyvybei. O mums liepta inspektuoti vargšo Spaiko butą. Prisidengę *kassavaitiniu* švaros tikrinimu, ieškodavome adatų. Štai *chebrytė*, susirinkusi pas Spaiką, gurkšnoja alutį ir laukia, kol išsinešdinsime, kad galėtų susišauti. Kolegė Daniela iš Ganos klausia, kur adatų konteineris. Spaikis ištraukia iš palovio geltoną statinaitę, pakrato. Sprendžiant pagal skambesį, venomis jau nutekėjo nemažai kaifo dozių. Nors ant paradinių durų kabo užrašas, kad šioje prieglaudoje netoleruojami jokie narkotikai. O čia net ne žolė, mieliaji, čia turime reikalą su pačiu heroinu. Bet viskas nutylima, stropiai slepiama, nes apie tai sužinoję savivaldybės klerkai greitai užtrenktų šios įstaigos vartus.

Tai ne pirmas kartas, kai dėl visko kalti narkotikai. Prieš pat mano atostogas užsilenkė gražuolė Kely. Vargšė mėgo rūkyti kreką. Anksti susidėjo su prastos reputacijos vyrūkais. Gete reikia turėti kiaušus, kad išliktum! Arba su visais grimzti į dugną, arba neši iš ten kudašių, eini mokytis. Kely

buvo lemta suklupti. Įsimylėjo gangsterį ir štai jau dalyvauja taksisto apiplėšime. Jai tas atrodė tiesiog smagus nuotykis. Lengvai atsipirko, gavusi lygtinį teistumą. Jaunai geto gazelei valstybė skyrė socialinį būstą, kurį ji pavertė *crack house*, anot jos, prieglauda draugams, kuriems Kely tiesiog nemokėjo atsipirti. Už tai ji buvo iš to būsto išmesta ir atsidūrė pas mus. Atrodė maloni, linksma panelė. Nuolat matydavau besišypsančią. Per budėjimus tekdavo varyti lauk dailias jos drauges, vis pažeisdavusias režimą. 22:00 visi namo svečiai privalo išeiti. Nesmagiai jausdavausi, atsiprašinėdamas už neišvenigiamus nepatogumus, bet reikėjo atlikti pareigą, nors mergaitės norėdavo tiesiog smagiai (*have just fun*) leisti laiką.

Šioje įstaigoje trinuosi jau pusantrų metų. Iš pradžių teko padirbėti su jaunatviška juodaode močiuote Elena. Ji stažavosi pas mus, tačiau neturėjo teisės administruoti vaistų, kasdieninių išlaidų ir pasilikti nakčiai. Visiems įstaigos darbuotojams, išskyrus valdytoją, privaloma kartkartėmis praleisti naktį darbuotojų kambarėlyje – atidirbti naktinę pamainą. Lova, TV, maža virtuvėlė, tualetas su dušu – viskas šalia, ranka pasiekama. Darbus oficialiai baigiame 22:00 ir einame ilsėtis iki ryto, kol pasirodys rytinė pamaina. Už miegą mums, aišku, moka ne pagal valandinį tarifą, o sutartą sumą.

Vieną dieną užsuko Mahmudo, buvusio mūsų kliento, kuris gyveno bute Nr. 1, tėvai, atvykę pasiimti sūnaus daiktų. Mahmudas užsinėrė kilpą ir iškeliaavo Anapilin, nepakėlęs gyvenimo naštos. Žvitriajai Elenai buvo pavesta inventorizuoti daiktus, kuriuos išsiveš tėvai, o kurie bus utilizuoti. Po dešimties minučių ji uždususi atleikia į mūsų biurą, kuris yra greta pirmojo buto, ir sako radusi didžiu-u-ulį peilį. Lekiu paskui ją, įsivaizduodamas, kad tuoj pamatysiu mačetę. O ten, pasirodo, eilinis vidutinio dydžio virtuvinis peilis. Pamaniau, tai bent sensacija, lyg čia būtų samurajaus kardas, tikrai nelegalus šaltasis ginklas Britanijoje. Išeinu. Po kurio laiko Elena ir vėl kviečia. Palovyje aptiko lagaminą, kuriame daugybė *batareikų*, telefono kroviklių, net dujų balionėlis,

skirtas turistinei viryklei. Elena išdėsto ir savo versiją dėl radinio – gal Mahmudas ketino pasigaminti bombą? Man iškart švystelėjo sarkastiška mintis: na, žinoma, nesugebėjo pasigaminti sprogmenų, todėl nusizudė! Gerai, kad savo paistalų ji nesurašė į raportą, neduokdie ši žinia būtų pasiekusi Robertos, o gal dar aukštesnės valdžios ausis. Nežinia, iki kur tokie gandai gali pasklisti, ir po savaitės kokiam nors bulvariniame laikraštपालाikyje jau skaitai antraštę: SAVIŽUDIS SPROGDINTOJAS, NEPAJĖGĘS ĮVYKDYTI MISIJOS, NUSIŽUDĖ!!! Kitą dieną, žiūrėk, po langais jau protestuoja išsiveidusių tikinčiųjų minia, nes mūsų įstaiga įsikūrusi rajone, kur gyvena daugiausia musulmonai...

...Su Spaiku toliau žiūrim filmą apie *Nirvaną*. Jis lyg tarp kitko užsimena, kad Rytuose pažįsta keletą žmonių, kurie *stumdo* gerą, net 80 proc. koksą lyg kokiam Majamyje. Tie dileriai aptarnauja „žvaigždes“, aukštuomenę. Argi eilinis narkomanas gali turėti su jais kokių nors kontaktų? Tačiau Spaiko neklausiu, juk čia ne mano reikalas, aš nedirbu po priedanga *undercover’iu* ar policijos informatorium. Be to, esu profesionalas – nemezgu asmeninių santykių su pacientais, nes tai kelias į pražūtį. Todėl skubiai pakeičiu plokštelę ir klausiu, ar tiesa, kad Kortny nudaigojo Kurtą svetimomis rankomis? Padiskutavę prieiname prie išvados, kad ši mirtis apaugusi sąmokslu teorijomis ne mažiau negu prezidento Džono Kenedžio arba reperio 2Paco tragiškos žūtys. Galbūt masėms reikia tokio šou, kuris laikytų jas visiškoje nežinioje? Žmonija iššifravo Rozetės akmenį, bet iki galo neišprendžia *eilinės* bylos... Ironiškai skamba *Come as You Are*: Ir aš prisiekiu, kad neturiu ginklo, ne, aš neturiu ginklo, ne, aš neturiu ginklo... Bet pyst paleidžia sau kulka. Pykšt pokšt... Totaliai apsinarkašinęs... Žiauri ironija...

Na, Spaikis kaip ir Kurtas turėjo savo didžiąją meilę – Džeinę. Jiedu draugavo, bendravo, kol vieną dieną vyrukui viskas pabodo. Spaikas nebeįsileidavo jos į savo apartamentus pasismaginti, vargšelė gailiai šūkaudavo po jo langais, lyg Romeo po balkonu, ilgėdamasis Džuljetos, tik atvirkščiai... Kartais prisliū-

kindavo prie laukujų durų, bet mes negalėdavom jai padėti, nes tokia buvo kliento valia – ignoruoti Džeinę. Seniai bemačiau ir jo *korišus* – adatos brolijos narius, su kuriais gaudydavo kaifą. Gal Spaikis užrišo? Išstojo iš narkošų partijos? Kas ten žino, nors žiūrėdamas filmą jis prasitarė, kad metadonas – tai šūdų šūdas, priverčiantis jaustis sušiktai šūdinai, o *hera* – visai kitas reikalas.

Bet aš nelendu jam į dūšią, nesiaiškinu, kuo vienas opioidas geresnis už kitą. Šiaip ar taip, kiekvienas turime savo mėgstamiausius narkotikus – kas *alko*, kas *herą*, kas koksą, žolę, kas gerą maistą, seksą, sportą, muziką, pinigus, motociklus, katinus, kavą, keliones, kūrybą... Tai suteikia *draivo*, priverčia judėti – jaustis gyviems. Visiems reikia pabėgti... Nuo pasaulio... Į save. Tad esam menki teisėjai, niekas mūsų neįgaliojo spręsti apie kitų priklausomybę, nes nenešiojam jų batų...

Filmų naktis užsitęsė, jau po dešimtos, mano darbas baigtas, poilsio metas, bet nevarau Spaiko į lovą – vienatvės guolį. Negi sunku pabendrauti su geru žmogum, a? Kai atsisveikinam, palinkiu labos nakties. Išjungiu *dvd* grotuvą, surenku laidus, užrakinu duris. Po *sunkios* darbo dienos eidamas pasnausti, pasiimu porą alaus. Įsipilu į arbatos puodelį, kaip Vidurinėje Azijoje *vodka* pilama į arbatinuką, nes tada Alachas nemato. Užtat mane be paliovos stebi Didysis Brolis (CCTV 24 / 7), negi gersiu iš *skarbonkės*. Žiūriu, ogi Spaikis grįžta su juodu plastikiniu maišeliu – tai *alko* simbolis *in da* UK, kaip spraito ar kokakolos buteliai Lietuvos kaime... Dar kartą vienas kitam palinkim labos nakties...

Kitą dieną skambina iš darbo... Jie prasuko stebėjimo kamerų įrašus ir sako, kad paskutinis mačiau jį gyvą. Spaikas mirė. Ar tai buvo Auksinė Adata? O gal tragiškas perdozavimas? Liks paslaptis amžiams. Tą vakarą jo kalbose neužčiuopiau nė krislelio suicidinių minčių... Neįžvelgiau prislėgtos būsenos. Bet Spaiko (Spyglio, Smailio, Smailės, Vinies, Badiklio ir dar *n* vardo reikšmių, kaip rodo anglų žodynas) kelionė baigėsi. Pravarde Badiklis slėpė žiaurią tiesą – jis badė save ir buvo kitų badomas... Gyveno adatos smaigalyje... ■

VARGONDIRBYS JUOZAPAS, BET NE RADAVIČIUS, O RUDAVIČIUS

Paskata šiam rašinėliui atsirasti tapo neseniai aptiktas įrašas Vilniaus Bernardinų bažnyčios mirčių registravimo knygoje.¹ Nurodyta, kad 1905 m. vasario 5 d. nuo plaučių uždegimo ir širdies ydos mirė pilietis Josifas Michailovičius Rudovičius. Jam buvo 67-eri, vadinasi, gimimo metai – 1838. Palaidotas Bernardinų kapinėse.² Kapas, atrodo, neišlikęs, bent jau nerastas.

Senais laikais, kai dar tik pradėjau domėtis Lietuvos vargonais ir jų istorija, susidūriau su meistro Juozapo Radavičiaus vardu. Jo vargonai Kauno arkikatedroje bazilikoje, didžiausi Lietuvoje, glaudžiai susiję su Lietuvos kultūros istorija, buvo žinomi ir nuolat prisimenami, ypač šalia Juozo Naujalio. 1909 m. apie Radavičių rašyta *Vargonininke*. Beje, tais pačiais metais *Vargonininko* nr. 9 trumpai paminėtas ir „latvis J. Rudavičius“.

Klaipėdos muzikos mokyklos mokytojas Juozas Žilevičius, anuomet rinkęs medžiagą apie muzikos instrumentus ir jų dirbėjus, 1926 m. parašė laišką meistrui Jonui Garalevičiui, kurio, be kita ko, klausė: „Gal ką nors žinote apie Rudavičių?“³ Garalevičius atsakė: „Rudavičius buvo latvis, lenkų dvasios; kilęs iš Tukumo, kur aš pažinojau jo tikrą brolių; buvau pažįstamas ir su Rudavičiu – vargonmeistru.“⁴ Garalevičius pats apie 1885 m. gyveno Kurše, Tukume, kur dirbo pas kunigaikštį. Nors Kuršo bažnyčių gimimo metrikų knygoje Rudavičiaus pavardės kol kas aptikti nepavyko, bet Garalevičiaus paminėjimas greta oficialaus dokumento – įrašo Vilniaus Bernardinų bažnyčios knygoje – turėtų patvirtinti, kad

tikroji meistro pavardė *Rudavičius*, kuris 1899 m. surašė ir šia pavarde pasirašė *Sąlygas* vargonams Šiluvos bažnyčioje statyti.⁵ Rudavičius minimas ir Balstogės katedros archyve.⁶ Šio meistro pavardė rašoma dviem formom – Rudavičius ir Radavičius. Atitinkamai lenkiškai *Józef Rudowicz* ir *Rodowicz*, o rusiškai – *Иосифъ Михаиловичъ Родовичъ* arba *Рудовичъ*. Pasitaiko ir germanizuota forma *Rodawitz*. Taigi dabar susiduriame su sunkiu uždaviniu ištaisyti ankstesnę painiavą, o šis straipsnis – bene pirmasis toks bandymas. Taisyti istorikų klaidas labai sunku, ypač jei pats esi prisidėjęs prie tų klaidų platinimo. Vis dėlto tenka.

Kodėl įsigalėjo pavardė *Radavičius*, galime tik spėlioti. Greičiausiai todėl, kad tai įprastà, daug kartų girdėta forma. Radavičiaus pavardė yra daugelyje straipsnių, žinytų. Be to, Kauno katedros vargonų griežkykloje yra išraiškina žaľvarinė lentelė, kurioje išgraviruota: „Šiuos vargonus statė / Juozapas Radavičius / 1882 m.“ Neatkreiptas dėmesys, kad užrašas atsiradęs vėliau. Tą rodo lietuviški diakritiniai ženklai, kurių anuomet dar nebūta (1883 m. pasirodęs Jono Basanavičiaus mėnraštis vadinosi *Auszra*). Ir apskritai spaudos draudimo laikais toks viešas užrašas lietuvių kalba vargu ar buvo galimas.

Juozapo Rudavičiaus (Radavičiaus) vardas garsiai ir plačiai, net aukščiausių sovietinių kontorų kabinetuose nuskambėjo apie 1967–1969 m., kai bandyta „pramušti“ vargonus Vilniaus katedrai (anuomet Paveikslų galeri-

jai). Tais laikais visi reikalai, ypač finansiniai, buvo tvarkomi Maskvoje. Kadangi 1963 m. nauji dideli vargonai buvo pastatyti Filharmonijoje, gauti pinigų dar vieniems nebuvo vilčių. Nutarta blefuoti, esą restauruojami seni istoriniai vargonai. Katedra turėjo didelius vargonus su gražiu barokiniu XVIII–XIX a. prospektu ir prastoku, be to, gerokai suniokotu XX a. pradžios instrumentu senoje spintoje. Barokiniai vargonai 1857 m. buvę perkelti į Katedrą iš Augustinų bažnyčios, o 1889 m. Vilniaus vargondirbys Juozapas Rudavičius, spintą kiek praplėtęs, įstatė 2 manualų, 30 registrų instrumentą. XX a. pradžioje vargonus vėl iš pagrindų perstatė vilnietis Vaclovas Biernackis. Jo instrumentas pagal pažangiausias to meto naujoves buvo pneumatinis. Iš Rudavičiaus kūrinio liko vos kelios vamzdžių eilės.

Katedroje (Paveikslų galerijoje) statyti naujus vargonus ėmėsi iniciatyvos blefavimų virtuozas prof. Leopoldas Digrys. Paveikslų galerijos vedėjas buvo Vytautas Pačiūra (1908–1986) – Nepriklausomos Lietuvos policininkas, karininkas, vėliau pasižymėjęs kaip NKVD agentas, pokario metais tapęs Lietuvos SSR filharmonijos direktoriumi, Kultūros ministerijos Meno reikalų valdybos viršininku ir t. t. Žodžiu, žmogus, valdžiai ištikimas, nusipelnęs ir autoritetingas.⁷ Kai spaudoje jis paskelbė porą rašinėlių apie „istorinius Radavičiaus vargonus“, pavyko gauti pinigų jiems „restauruoti“. Sovietinę melo „diplomatiją“ dar ir dabar kai kas prisimena su nostalgija. Šias tradicijas bandyta tęsti ir Nepriklausomoje Lietuvoje.

Maskvos konservatorijoje anais laikais dėstė profesorius Leonidas Roizmanas, beje, Leopoldo Digrio mokytojas. Sprendžiant vargonų reikalus, tai buvo įtakingas asmuo, save vadinęs Sovietų Sąjungos vargonų popiežiumi. Viename moksliniame rinkinyje jis apžvelgė vargonų kultūros raidą.⁸ Pasakodamas apie vargonų sales, rašė: „Pabaltijo respublikose bažnyčių pastatai ir vargonai, bažnyčių bendruomenėms atsisakius juos išlaikyti, perduodami valstybei. Taip atsitiko ir su Vilniaus katedra. [...] Šiame senoviniame pastate yra dideli vargonai, XVII amžiuje pastatyti genialaus lietuvių meistro Radavičiaus. Nuo to meto instrumentas daug kartų netvarkingai perstatinėtas ir papildytas naujais, gerokai prastesnės kokybės registrais. [...]

Paskutinį kartą instrumentą maždaug prieš pusę šimto metų rekonstravo lenkų firma „Biernacki“. Norėdama vargonams primesti melagingai-pompastišką skambesį, atitinkamai pakeitė jų dispoziciją.

Kai buvo nuspręsta Vilniaus paveikslų galerijoje rengti vargonų koncertus, aštriai kilo klausimas, koks bus instrumento likimas – ar statyti naujus, ar vis dėlto pabandyti restauruoti senuosius? O jeigu restauruoti, tai ką? Juk čia net ne vientisi vargonai – per kelis šimtmečius netvarkingai, nevykusiai sugrūsti, vienas ant kito sluoksniais sugulė įvairūs vargonų tipai. Palaipsniui subrendo išmintingas ir vienintelis tinkamas sprendimas. Panašiai vyksta restauravimo darbai rusų cerkvėse, kai iš po menkaverčių, eklektiškų užterliojimų, kuriuos padarė vėlesni dailininkai, ryškiai ir savitai lyg brangakmeniai sužiba spalvos XV–XVII amžių meistrų freskose. Reikia atmesti viską, kas nereikalinga ir beprasmiška, kas uždengia nuo mūsų tikrąjį vargonų meistro Radavičiaus sukurtą vaizdą, ir, nustačius pirmąjį jo sumanymą, restauruoti instrumentą tokiu pavidalu, kokiu jį sugalvojo ir pastatė puikus lietuvių meistras.“

Tai jau nėra paprastas blefavimas, siekiant apgauti biurokratinę mašiną. Tai visiškai nežabota fantazija. Galbūt norėta pademonstruoti platų savo akiratį, neturint šioje srityje nė menkiausios kompetencijos. Neveltui kažkas iš rimtos imperinės profesūros pavadino jį tuščiu barškalu (*нормозвон*). Lietuviškai gal būtų *zauna* arba *zaunytojas*. Zaunų netrūksta ir tarp mūsų mokslų daktarų, kuriančių didingas teorijas, kuriomis patys patiki, todėl faktus pritempinėja prie jų.

Suprantama, Paveikslų galerijos vargonų restauravimu net nekvepėjo. Potsdamo įmonė *Alexander Schuke* į senąją spintą įstatė naujutėlius, modernius (pagal tą metą) vargonus. Skambesio požiūriu jie neturėjo nieko bendra su Radavičiaus instrumentais. Net išlikę senieji vamzdžiai buvo perdirtbti taip, kad skambėtų tarsi neobarokiniai, žodžiu, panaudoti kaip medžiaga. „Restauruoti“ baigta 1969 m. lapkričio viduryje – atidarymo koncertus surengė Leipzigo profesorius Wolfgangas Schetelichas, meistro Hanso Joachimo Schuke's žentas (net čia nepotizmas!), ir Leopoldas Digrys. Šiomet tiems vargonams sukanka 50 metų, ta proga

rengiamas metus trunkantis koncertų ciklas.

Kai vyko vargonų statybos darbai, plačiai skambėjo Juozapo Radavičiaus vardas. *Literatūros ir meno* redakcija gavo kaunietės Reginos Radavičiūtės-Radvilienės laišką: „*Restauruojant Vilniaus Paveikslų galerijos vargonus iš laiko glūdumos iškilo mano tėvo pavardė. Gal platesnei visuomenei būtų įdomu ką daugiau sužinoti apie Juozo Radavičiaus gyvenimą. Mielai pasidalysiu savo, kitų šeimos narių ir giminių prisiminimais.*“

Rašoma, kad „*Juozas Radavičius, vargonų meistras-statytojas, gimė 1857 m. Jo tėvas Antanas, senelis Pranas ir tolesni protėviai gyveno Telšių parapijoje (pagal 1865 m. gruodžio mėn. 23 d. Kauno Bajorų Deputatų susirinkimo bajorystės pratęsimo protokolą). [...] Gražiausius savo gyvenimo metus J.Radavičius praleido Vilniuje, kur pagarsėjo kaip nepakeičiamas savo specialybės meistras ir žinovas. Jis gaudavo daugybę užsakymų Vilniuje, Kaune, Klovainiuose, Vabalninke ir kitur. Tuo laikotarpiu ir buvo įvykdyta didžiausia dalis jo darbų.*“ Vedė, būdamas 40 metų, t. y. 1897 m., ir apsigyveno Kaune, čia įsitraukė į kultūrinį gyvenimą, artimai bendravo su Juozu Naujaliu. Radavičius mirė staiga, būdamas Veliuonoje, ten ir palaidotas: „*Mama pastatė kuklų paminklą su užrašu: „Š.p. Józef Rodowicz. Żył lat 54. Zmarł 1911 roku, 26 lipca.*“

Reginą Radvilienę aplankiau Kaune, jos namuose Žaliakalnyje, Obuolių g. 8. Parodė įdomių dokumentų. Tačiau pabrėžė, kad tėvas mirė, kai ji buvo aštuonerių metų, taigi pati nedaug ką prisimena, labiau remiasi kitų pasakojimais. Buvo labai malonu pasišnekėti su šia kuklia, aukštos kultūros moterimi, pajusti, kokioje aplinkoje išaugo trys jos dukros – žinomos pianistės Radvilaitės.

Bendravau ir su Juozo Naujalia sūnumi Tadu, kuris prisiminė Radavičių kaip savo brolio Zigmo krikštą. Neabejojo, kad būtent jis pastatė Kauno katedros vargonus. Šnekėjomės Rotušės aikštėje, kur anksčiau buvo Juozo Naujalia knygynas, kurio vietoje Kauno valdžia anuomet nutarė įrengti viešąjį mokamą tualetą.

Patikėjęs maloniais pašnekovais, jų pateiktais duomenimis apie Juozapą Radavičių ir nurodytomis gyvenimo datomis (1857–1911), pats prisidėjau prie klaidos skleidimo ne viename rimtame informaciniame leidinyje, todėl dabar sunku ką nors pakeisti ar pataisyti.

Vis dėlto abejonių kilo nuo pat pradžių, nes pirmosios rastos pavienės žinutės atrodė prieštaringos. Apie Radavičiaus darbus rašyta *Vargonininke*, štai 1909 m. nr. 2 įdėtas pranešimas, kad Eržvilke vargonai „*a. a. Radavičiaus dirbti tebegražūs, kaip buvę*“. Jei Radavičius artimai bendravo su Juozu Naujaliu, tai kaip galėjo atsitikti, kad 1909 m. *Vargonininke* jis paminėtas kaip jau miręs? Gal čia kalbama apie „*latvi J. Rudavičių*“?

Išsina, buvo du Juozapai Radavičiai. Vienas kaunietis, lietuvis, artimai bendravęs su Juozu Naujaliu, gyvenęs 1857–1911 m., vargonininkavęs apie Kauną ir, matyt, taisydavęs vargonus. Kitas – žinomas Vilniaus vargondirbys Rudavičius – „*latvis, lenkų dvasios*“.

XIX a. viduryje gero lygio vargondirbių Lietuvoje labai trūko, tačiau kaimyninėje Latvijoje tarp jų būta net rimtos konkurencijos. Nemažai meistrų iš Latvijos dirbdavo ir Lietuvoje. Yra išlikusios kelios dešimtys vargonų, kuriuos pastatė tėvas ir sūnus Hermannai, Friedrichas Weissenbornas, Augustas Martinas ir kiti, o vienas iš jų – Juozapas Rudavičius – apskritai įsikūrė Lietuvoje.

Iki 1860 m. jis mokėsi ir dirbo Liepojoje pas C. P. O. Hermanną, po to aštuonerius metus savarankiškai darbavosi Latvijoje (daugiausia Kurše). Seniausi žinomi jo vargonai – 1864 m. pastatyti Bebrenėje (Latvija). Jie turi du manualus ir pedalus, 12 registrų. Rudavičius čia paminėtas kaip meistras iš Ilukstės (*J. Rodawitz, Illuxt*). Į Vilnių persikėlė ir čia įsikūrė maždaug 1870-aisiais.

1887 m. gruodžio 7 d. į Vilniaus Fortepijonų-instrumentinį cechą kreipėsi „*piliėtis Josifas Michailovičius Rodovičius, gyvenantis 4 rajono Vilniaus gatvėje, Lenskio name*“, prašydamas, kad jį priimtų į cechą, matyt, primygtinai ragintas tai padaryti. Prašyme keliais sakiniais aprašė savo veiklą – Vargonų-muzikinio amato išmokęs Liepojoje prieš 27 metus pas meistrą Karlą Hermaną. Po to 8 metus vertėsi šiuo amatu Kurše, iš ten persikėlė į Vilnių, kur dirba be pertraukos apie 17 metų. Į cechą nebuvo įstojęs, nes tokio cecho anuomet dar nebuvę. Taryba jam liepė per dvi savaites padirbti saloninius vargonus. Užduotis atlikta laiku, komisija juos priėmė ir 1888 m. Rudavičius (*Родовичъ*) tapo Vilniaus muzikos instrumentų cecho nariu. Tokius vargonus

padirbti nuo pradžios iki galo net kelių žmonių grupei būtų ne vieno mėnesio darbas. Bet meistras pateikė juos po poros savaičių, vadinasi, dirbtuvėje buvo beveik visos dalys, jas reikėję tik surinkti. Vėliau, priimant į cechą kitus, jau pats Rudavičius buvo ekspertas.¹⁰

Prašyme paminėjo, kad gyvena Lenskio name. Šiam tada priklausė du namai – vienas buvo Vilniaus ir Tiltoto gatvių kampe, kur dabar Kongresų rūmai, antras – dabartinių Vyriausybės rūmų vietoje, kur sovietmečiu veikė gana jauki spurginė. Kažin, ar ten galėjusi būti rimta dirbtuvė. Vėliau Rudavičius veikiausiai gyveno netoliese, Dujų skersgatvyje, maždaug dabartinėje Vienuolio gatvės ar Operos teatro vietoje. Ten, name nr. 2, jis 1905 m. vasario 5 d. mirė.

Kur buvo Rudavičiaus dirbtuvė Vilniuje, kokio dydžio ir kaip įrengta, nėra žinoma. Tai turėjusi būti nemaža įmonė, nes Rudavičius pastatydavęs po keletą vargonų per metus. Metalų vamzdžius, klaviatūras, kai kurias traktūros detales jis veikiausiai pirkdavęs. Kelius tam atvėrė pramonės revoliucija, prasidėjusi XIX a. pirmojoje pusėje. Atsiradus geležinkelių tinklui, didelius krovinius imta gabenti greitai ir ilgais atstumais. Medžio ir metalo apdirbimo staklės keliskart padidino darbo našumą. Gaminiai ne tik atpigo, bet ir tapo kokybiškesni. Vargon-dirbiai metalo vamzdžius, daugelį klaviatūros, traktūros dalių – visa, kam pagaminti reikia specialių technologijų, retesnių medžiagų, įrengimų ir įgūdžių, – pirkdavo iš specializuotų įmonių. Bene žinomiausia buvo, daugiausia klientų bent jau Vidurio ir Rytų Europoje nuo XIX a. vidurio turėjo Vokietijos įmonė *August Laukhuff*, gyvuojanti iki šiol. Vis dėlto įmonių, gaminusių dalis, ypač vamzdžius, buvo nemažai, todėl atsekti, su kuo bendradarbiavo Rudavičius, būtų galima tik po kruopštaus tyrimo. Atrodo, daug ką atskleistų muitinių archyvai, tačiau tokių esama nedaug. Į Peterburgą iš Europos, ypač Vokietijos, apie tą laiką importuota kelios dešimtys vargonų, bet Virbalio muitinės antspaudas aptiktas tik ant vieno dokumento. Yra žinoma, kad Rudavičiaus mokytojas Hermannas vamzdžius gamino pats.

Visus vargonus pagal vietą ir užsakovo poreikius paprastai sukonstruodavo meistrai. Pirmiausia medinės dalis, pradėdami nuo vargonų spintų su prospektais, rė-

mais, stambiais traktūros mazgais, ortakiais, dumplėmis. Rudavičius, nors galėjo ir šias dalis užsisakyti specializuotose įmonėse, samdė pagalbininkus, bent jau medžio darbams. Kai dėl šio meistro mirties nutrūko darbai Balstogėje, sutarta, kad vargonų spintą su prospektu pa- baigs jo darbininkai Jagėla, Bartkovičius ir Ščelakas.¹¹

Hermannas vargonus konstruodavo labai rūpestingai ir paprastai, todėl daugelis iš jų neblogai veikia iki šiol. Atrodo, Rudavičius perėmė šiuos savo mokytojo bruožus. Rudavičiaus vargonai pagaminti labai profesionaliai, jų konstrukcija išsiskiria paprastumu. Oro skirstymo dėžės išimtinai sklendinės, traktūra mechaninė. Registrams kartais naudojami barkeriai. Didžiausi jo vargonai Kauno katedroje turi ir klavišų traktūros barkerius. Manoma, kad meistras palaikė ryšius su Prancūzija. Kauno katedros vargonų liežuvėliniams vamzdžiams būdingi prancūzų gamybos bruožai, o Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vargonų prospektas sukurtas pagal Paryžiaus Šv. Magdalenos bažnyčios vargonus, tik, suprantama, yra nepalyginamai kuklesnis. Be to, Rudavičiaus vargonuose esama ir prancūziškų registų (*flûte harmonique*).

Vargonų skambesys atitiko to meto skonį – dispozicijose vyrauja aštuonpėdžiai registrai, o alikvotų, net didžiuosiuose vargonuose, išskyrus mikstūras, lyg ir nėra. Dėl raiškaus intonavimo jo vargonais galima atlikti gana įvairią, net polifoninę muziką.

Neogotikiniai, neoromaniniai ir šiaip eklektiški Rudavičiaus vargonų fasadai dažniausiai yra nusisekusių proporcijų, gana vientiso stiliaus, saikingai puošti. Vargonus jis statė ir už senų barokinių fasadų, kuriems palikdavo vien dekoratyvinę funkciją. Kai kurie fasadai aprašyti, vykusiai pratęsiant barokinį dekorą (Vilniaus katedra, Vilniaus Evangelikų liuteronų bažnyčia), kitur (Vilniaus Šventų Jonų, Vilniaus bernardinų bažnyčia) tai padaryta palyginti nerūpestingai.

Rudavičius Lietuvoje pastatė daugiau kaip trisdešimt įvairaus dydžio instrumentų – tiek mažų, vieno manualo, kelių registų, tiek ir didelių, dviejų–trijų manualų, keliasdešimties registų. Daugelio vargonų autorystė tik spėjama, nes ant instrumentų meistro pavardė neužrašyta, o dokumentų nerasta.

Daugiausia Rudavičius pasidarbavo Vilniuje. Čia jis pastatė Šventų Jonų bažnyčios vargonus, turėjusius tris manualus, 40 registrų – tuo metu jie buvo didžiausi Lietuvoje. Vabalninko bažnyčios vargonai irgi turėjo tris manualus, bet mažiau registrų – tik 32. Trijų manualų vargonus Lietuvoje iki Rudavičiaus buvo pastatę tik Teodoras Tiedemanas Vilniuje, Šv. Jonų bažnyčioje. Tiksliau tariant, perstatė didelius nežinomo XVIII a. meistro vargonus, atgabentus iš Polocko. Vieną manualą su pedalais papildė dar dviem manualais. Sovietmečiu Rudavičiaus instrumentas Šv. Jonų bažnyčioje buvo išdraskytas. Kai UAB *Vilniaus vargonų dirbtuvė* buvo pavesta vargonus atstatyti, saugodami šios bažnyčios garbę, pasistengėme, kad jie ir toliau būtų didžiausi Lietuvoje – turi tris manualus ir 64 registrus.

Vilniuje Rudavičius yra pastatęs ir mažesnių, dviejų manualų vargonų, tokie buvo Evangelikų liuteronų bažnyčioje, bet sudegė per karą. Panašiai kaip Katedroje, gana didelį, 28 registrų instrumentą meistras įstatė į seną barokinę spintą, kurią meistriškai praplėtė į šonus.

Vertėtų atidžiau išsižiūrėti į dar dvejus Rudavičiaus pastatytus vargonus Vilniuje, išlikusius iki mūsų dienų. Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vargonų tiek prospektas, tiek instrumentas išlikę nepakeisti, jų restauravimas nekeltų didesnių metodinių ar techninių rūpesčių. Tai romantinis instrumentas, būdingas to meto vargondirbystės pavyzdys. Mechaninė klavišų traktūra sukonstruota gerai, registrai jungiami, naudojant papildomas vadinamąsias barkerio dumplės. Jie nedideli (22 registrų), tačiau tie registrai išraiškingi, šilti, skambesys turi prancūzų romantizmo atspalvį. Apie 1965–1970 m., kai Lietuvą pasiekė vadinamasis Vargonų sąjūdis (*Orgelbewegung*), išaukštinęs neobarokinius vargonus, romantiniai instrumentai buvo laikomi tiesiog dekadansu. Švelnus, tylus gambinių registrų skambesys netiko Bacho muzikai atlikti. Tais laikais Rudavičiaus instrumentai tikrai nekėlė susižavėjimo.

Sovietmečiu Lietuvoje keletą kartų lankėsi Guy Bovet iš Šveicarijos. Nors anuomet Vilniaus katedroje teko girdėti ne vieną garsų, pasaulyje pripažintą vargonininką, šveicaras išsiskyrė kaip ypač talentingas, didelės erudicijos ir fantazijos vargonininkas, be to, puikus, išmin-

tingas pašnekovas vargonų paveldosaugos klausimais, kurie mums, sovietų lagerio gyventojams, buvo sunkiai pasiekiami. Keli sakiniai, pasakyti laiku ir vietoje, keletas taktų, sugrotų taip, kaip reikia, dažnai duoda daugiau negu didžiai mokslingas straipsnis. Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje grodamas Rudavičiaus vargonais, Bovet iškart atkreipė dėmesį į pedalų registrą *Cello*. Konservatorijos programose galimybė pasireikšti šiam registrai anuomet nebuvo numatyta. O svečias, švelniai pritardamas fleita, tuo registru kojomis užgrojo švelnią, saldžią melodiją, gal iš kokios operos, net nežinau. Schuke's vargonais taip nepagrosi, to nepadarytų ir vokiškos, juo labiau tuometinės Maskvos mokyklos vargonininkai, net jei grotų tinkamiausiais romantiniais vargonais. Buvo akivaizdu, kad kitokiems vargonams reikia turėti ir kitokį repertuarą, būtina kitaip sėdėti, kitaip griežti ir apskritai kitaip matyti pasaulį. Kai kalbame apie vargonų stilių, galima sakyti, kad blogų vargonų nebūna, būna tik prasti vargonininkai.

Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje rengti koncertus nėra tradicijos, tačiau labai panašūs vargonai yra ir kitoje vietoje, kur su visuomene bendraujama atviriau – Bernardinų bažnyčioje. Deja, šių vargonų situacija gerokai liūdnesnė. Bernardinų bažnyčioje 1770 m. buvo pastatyti Vilniaus meistro Mikalojaus Jansono vargonai. Rudavičius savo instrumentą XIX a. pabaigoje įstatė į barokinę XVIII a. spintą, nežymiai ją praplėtęs. Sovietmečiu ši bažnyčia buvo uždaryta, vargonai smarkiai nukentėjo. Iš pradžių ketinta apskritai pašalinti tai, kas liko iš Rudavičiaus vargonų, atkurti buvusį XVIII a. Mikalojaus Jansono instrumentą. Atrodo, šios minties atsisakyta, nes iš esmės tai būtų buvę dar vieni neobarokiniai vargonai. Duomenų apie Jansono instrumentus turima per mažai, kad rekonstrukcija būtų įtikinama. Dėl Rudavičiaus vargonų kilo kitų bėdų – sovietmečiu jie buvo išdraskyti, o ir naujaisiais laikais darant vitražą, restauruojant freskas, su jais elgtasi nepagarbiai. Vis dėlto kai kas yra išlikę – rėmai, oro skirstymo dėžės, mechanika, nors ir aplaužyta. To medinio vamzdyno pakanka, kad vargonus būtų galima restauruoti. Juo labiau kad neišlikusias detales, tarkime, vamzdžius, galima atkurti pagal esančius Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje. Šie vargonai būtų ir intona-

vimo pavyzdys, o padaryti tokį patį vamzdį nėra sunku. Žinoma, reikia labai įsijausti, įsiklausyti į stilių, išmanyti amatą, kad naujas vamzdis suskambėtų reikiamu balsu. Yra intonuotojų, galinčių pasiekti, kad vamzdis gražiai atsilieptų ir skambėtų, bet atkurti epochos dvasią retai kam pasiseka. Malonu, kad Bernardinų bažnyčios vadovybė, nors dvejojo, bet apsisprendė restauruoti būtent Rudavičiaus vargonus. Tai instrumentas, kurio tikrai vertės pasiklausyti, jei grieš geras vargonininkas.

Lietuvoje yra dar treji Rudavičiaus pastatyti panašaus dydžio vargonai – Linkuvoje, Žemaičių Kalvarijoje, Panevėžio Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, kur esantis instrumentas nepakeistas, nesudarkytas, ačiū Dievui, tarnavo Dievui 100 metų. Bet susidėvėjo mechanika, kai kas perdžiūvo ir šviesaus atminimo monsinjoras Jonas Juodelis kone prieš 40 metų vargonus restauruoti patikėjo mums. Kartais didelį galvos skausmą sukelia mažytės detalės. Turėjome vargo dėl mechanikos, odinės įvorėlės buvo susidėvėjusios. Pažeisdami restauravimo principus, įliejome polietilenes, nes nemokėjome įklijuoti odinių. Tiesa, jos kol kas neblogai tarnauja, bet anksčiau ar vėliau vis tiek reikės jas pakeisti. Nepriklausomybės laikais pasitaikė proga susipažinti su panašių vargonų Vokietijoje, Šverino katedroje, restauravimu. Pasirodo, šioms įvorėms išpausti restauratoriai turi specialų prietaisą, išlikusį iš senų laikų.

Užpėnai VšĮ *Vargonų paveldo centras* pasirašė sutartį dėl Žemaičių Kalvarijos vargonų restauravimo, kurio programoje numatyta odines įvores sukalti. Gal tai dar kokia nežinoma technologija? Tačiau čia tik viena iš daugybės smulkmenų. Jei pavyks tinkamai vargonus restauruoti, Žemaitija turės savęs vertą instrumentą.

Be abejo, svarbiausias Rudavičiaus darbas – 1896 m. pastatyti trijų manualų 62 registrų vargonai Kauno arkikatedroje bazilikoje. Šimtą metų jie buvo didžiausi Lietuvoje. Bet ir šių vargonų pastatymo istorijoje esama neaiškumų. Konradas Kaveckas rašė: „Iš vargonų meistrų ypač nusipelnė 1912 m. miręs Rudavičius iš Vilniaus. [...] (1882 m.) pastatyti ir nauji 50 balsų vargonai, kuriuos ir šandieną girdime. 1895 m. [...] tuos vargonus padidino ir įdėjo pneumatiską mašiną. Tai įžymiojo Rudavičiaus darbo instrumentas.“¹² Šiais teiginiais verta tikėti, nors įprasta manyti, kad vargonus 1882 m. pastatė

Kauno arkikatedros bazilikos vargonai. 1896 m.

Meistras Juozapas Rudavičius

Radavičius. Klaidina minėtoji žalvarinė lentelė: „Šiuos vargonus statė / Juozapas Radavičius / 1882 m.“ Juozo Žilevičiaus žiniomis, „1882 m. naujus didelius vargonus pastatė kauniškis vargonų meistras Mackevičius, o iki 62 registrų juos padidino Radavičius.“¹³

Apie Mackevičių, Lietuvoje dirbusį XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje, kol kas nežinome beveik nieko. 1857 m. jis pastatė vargonus Raudondvaryje, minimas kaip meistras iš Vilniaus, varšuviškio Krallio (*Krall & Seidler* XIX a. I p. fortepjonų įmonė Varšuvoje) mokinys.¹⁴ 1859 m. Mackevičius perstatė Vilniaus Šv. Terešės bažnyčios ir Aušros Vartų koplyčios vargonus. Buvo pristatomas kaip garsus meistras, pažįstamas laikraščio

Ruch muzyczny skaitytojams. Kaune dirbtuvę turėjęs Mackevičius 1882 m. pastatė 50 registrų vargonus Kauno katedroje. Apie tą patį laiką Klykolių bažnyčioje *Pons Mockiewicz su sunu sawa*¹⁵ perstatė 6 registrų „kaimiško baroko“ vargonus. Paskutinė turima žinia, kad Aleksandras Mackevičius taisė ir perdirbo vargonus Pagiriuose 1896 m. Apie meistrus, gebėjusius pastatyti tokio dydžio vargonus, kol kas turime pernelyg mažai žinių.

Kauno kurijos archyvo medžiaga rodo, kad Katedroje rengtasi ne statyti naujus, o praplėsti esamus vargonus. Dispozicijoje nurodyti naujai pridedami registrai, pažymėta, kurie iš senųjų yra blogos kokybės. Rudavičius numatė 62 registrų dispoziciją, iš jų 21 naujas. Dalis buvusių Mackevičiaus vamzdžių (registrų) esą blogi, Rudavičius siūlė juos pakeisti. Atrodytų, Žilevičiaus ir Kavecko duomenys yra teisingi. Pagal juos Rudavičius vargonus vien perstatė – praplėtė ir perdirbo mechaniką, įstatydamas barkerio dumpleles. Kada šiuos vargonus Rudavičius baigė, liudija neabejotinai autentiškas dokumentas – 1896 m. gruodžio 18 d. priėmimo ir įvertinimo aktas, kurį parašė Rygos vargonininkas ir ekspertas Oskaras Šepskis. Tačiau pagal jo *Revizijos protokolą* neatrodo, kad vargonai būtų buvę perstatinėjami. Jie pristatomi kaip nauji. Tokį įspūdį daro ir pats instrumentas. Nepastebėta jokių atskirų statybos etapų, oro skirstymo dėžės iškart padarytos didesniajam registrų skaičiui, viduje viskas sukomponuota labai darniai, tarsi vienu atsikvėpimu. Vienintelis dalykas, galbūt paimtas iš senųjų vargonų, – vamzdžiai, tačiau ir jie atrodo lyg tų pačių rankų daryti. Belieka spėlioti, kokie buvo Mackevičiaus vargonai ir kur jie dingę, juk pastatyti vos prieš keliolika metų.

Negotikinis prospektas primena Friedricho Ladegas-to vargonų Šverino katedroje prospektą. Tai liudija Rudavičiaus ryšius ir akiratį.

Kauno katedros vargonai, nepatyrę didesnių rekonstrukcijų ir perstatymų, išliko originalūs ir daugeliu atžvilgių yra reikšmingas instrumentas ne tik Lietuvos, bet ir Europos mastu. Tiek meniniu, tiek techniniu požiūriu jie prilygsta geriausiems romantiniams Europos vargonams. O tai, kad juos pagamino Lietuvos meistras ir kad su jais susiję mūsų tautinio atgimimo muzikos klasikai, suteikia jiems ypatingą vertę.

Prieš gerą dešimtmetį teko rengti šių vargonų restauravimo dokumentaciją. Kaip tik 2009 m. pavasarį Kaune lankėsi pripažintas romantinių vargonų žinovas iš Prancūzijos Kurtas Luedersas, surengęs koncertą Kauno Įgulos bažnyčioje tenykščių vargonų restauravimo proga. Apsilankėme ir Katedroje. Su Kurtu susipažinome apie 1998 m., tuomet jis, poros Paryžiaus aukštųjų mokyklų profesorius, titulinis Šventojo Mauricijaus bažnyčios vargonininkas, buvo dar ir Tarptautinės vargondirbių asociacijos (*International Society of Organbuilders – ISO*) sekretorius. Bendravome rengdami šios asociacijos kongresą *Balticum 2000*, į kurį atvyko daugiau kaip šimtas vargondirbių iš viso pasaulio ir susipažino su Baltijos šalių vargonų kultūra. Vienas iš koncertų įvyko Kauno katedroje, vargonavo Gediminas Kviklys. Taigi Kurtas šiuos vargonus jau žinojo ir, dar kartą apžiūrėjęs, mūsų paprašytas, parašė laišką su savo vertinimu:

„Norėčiau pareikšti savo nuomonę apie istorinių J. Radavičiaus vargonų Kauno katedroje būklę ir vertę. Aš šiuos vargonus aplankiau du kartus – pirmą kartą 1998 m., kai rengėme Tarptautinės vargonų meistrų asociacijos (ISO) kongresą, kuris mano, tuometinio ISO sekretoriaus, siūlymu 2000-aisiais vyko visose trijose Pabaltijo šalyse. Antrą kartą šiuos vargonus apžiūrėjau visai neseniai – 2009 m., trumpų gastrolių Lietuvoje metu.

Man šis monumentalus instrumentas padarė puikų įspūdį. Vartodamas žodį „monumentalus“, turiu omenyje ne tik išskirtinį jo dydį, bet ir tai, ką šie vargonai reiškia Jūsų šaliai, Baltijos šalims ir apskritai pasauliui. Šių vargonų iš esmės nepakeitė nei laikas, nei estetinių kriterijų pasikeitimas, kas dar dažniau nutinka kiekvienoje epochoje. Tokių puikių pavyzdžių, kaip šie vargonai, pasitaiško itin retai. Daugybė XIX–XX a. pradžios vargonų buvo arba sunaikinti, arba drastiškai pakeisti XX a. viduryje, kai įsigalėjo neobarokinės estelinės idėjos. Užuot išsaugojus istorinius vargonus ir įvertinus išskirtinius jų bruožus, daugybė barokinių ir romantinių instrumentų buvo perstatyti taip, kad atitiktų standartizuotą modernių vargonų koncepciją. Laimė, šie Kauno vargonai to išvengė.

Baltijos šalis turi neįtikėtina gerai išsilaikiusius romantizmo epochos instrumentus: Taline Walckerio vargonai Šv. Karolio bažnyčioje yra stulbinantis šedevras,

kuris vis dar per mažai žinomas. Rygos katedroje yra dar senesni pasaulinio garso Walckerio vargonai. Lietuvoje yra Radavičiaus vargonai Kaune, išsiskiriantys kokybe ir autentiškumu, o ypač baltiška kilme. Tai ne tik puikus muzikos instrumentas, bet ir vertingas Lietuvos kultūros liudytojas, turint omenyje bendrą vokiečių vargonų statybos tradicijų įtaką Europoje XIX a. Kiti svarbūs Baltijos vargonai yra grynai vokiškas produktas – nors ir nuostabūs, jie vargu ar kuo skiriasi nuo panašių vargonų Vokietijoje, Austrijoje, Ispanijoje, Rumunijoje ar kur kitur.

Šiame kontekste išryškėja Kauno katedros vargonų svarba. Šie vargonai turi daugybę elegancijos ir subtilaus dizaino aspektų, nuo neįtikėtinai kompaktiškos griėžyklos iki begalinės garso spalvų įvairovės. Vidinė instrumento konstrukcija yra nepaprastai plati, bet pavydėtinai paprasta. Palyginti su daugeliu instrumentų, pastatytų apie 1900 metus, šiam instrumentui būdingas gražus konservatyvumas, atrodytų, kylantis iš pačių žmonių, tuo metu pirmąkart išgirdusių šiuos vargonus.

Jų ansambliniai registrai kyla iš turtingos kultūrinės Jūsų tautos praeities, yra panašūs, bet kartu ir skiriasi nuo analogiškų registrų ir garsų kaimyniniuose pietų kraštuose. Jeigu vargonų būklė būtų gera, neabejoju, kad bet kuris vargonininkas su pasimėgavimu praleistų valandų valandas, tyrinėdamas jų spalvas.

Štai kodėl man neatrodo perdėta teigti, kad Kauno katedros vargonai yra nepaprastai reikšminga Lietuvos kultūros dalis. Tačiau dabar šiuo istoriniu muzikos instrumentu negali mėgautis muzikos mylėtojai. Patyrę vargonų specialistai gali jo savybes įsivaizduoti ekstrapoliacijos būdu, tačiau tai iš tikrųjų maža paguoda. Kad šiuos vargonus būtų galima tinkamai naudoti ir pristatyti muzikinei visuomenei, reikia juos restauruoti. Tai susidėvėjęs, nors, žinoma, labai vertingas mechanizmas, kuris, kaip ir nerestauruota senos markės mašina, šiuo metu negali tinkamai funkcionuoti. Be to, vietinės konstrukcijos kokybė gali apsunkinti restauracijos procesą, nes šie vargonai nėra iš dalių, kurias būtų lengva išrinkti ir vėl surinkti. Tai nuoseklus ansamblis, reikalaujantis neįprastų sprendimų. Tačiau tai tik dar labiau išryškina tikrąjį šio instrumento vertę.⁴

Kiek žinoma, didesnių rekonstrukcijų ir perstatymų šie vargonai nepatyrė, iš esmės išliko originalūs. Tačiau

taisymų, net gana radikalių, būta ne vieno. Jonas Garalevičius rašė, kad buvusi blogai apskaičiuota oro pūtimo sistema, jam tekę perdirbinėti. Savus autografus viduje paliko meistrai iš Rygos (*Am 15. Juli 1908 Renoviert von E. Martin u E. Skersten aus Riga*), Karaliaučiaus (... *gestimt im August 1921 F. Goebel Orgelbauer, H. Goebel, Königsberg i Pr. Deutschland*). Sovietmečiu, nuo pokario iki maždaug 1985 m., vargonus kvalifikuotai ir jautriai prižiūrėjo arkikatedros vargonininkas Pranciškus Beinarius. Rimtą susirūpinimą kėlė medienos kenkėjai, be to, pradėjo nuolat gesti, byrėti traktūra. Todėl 1973 m. vargonus tvarkė Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto Vargonų dirbtuvė, o prieš keletą metų rūpestingai ir atsakingai restauravo Algis Steponavičius ir Gintautas Pilypaitis iš Marijampolės. Tokio dydžio instrumentas reikalauja nuolatinės priežiūros, kad tik būtų kam ir už ką tai daryti. ■

¹ LVIA, F.604, ap.20, b.304.

² 1905 года, февраля 4 дня въ г. Вильнѣ на Газовомъ пер. въ домѣ № 2 скончался Иосифъ Михайловичъ Рудовичъ от воспаления легкихъ и порока сердца. Гражданинъ, имѣвший отъ роду 67 лѣтъ. Оставилъ жену Софію изъ Кимонтовъ и дочь Анну. Тѣло его [...] на Бернардинскомъ кладбище похоронено.

³ Iš autoriaus archyvo.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Krzysztof Łapiński. Organ w Bazylice Katedralnej w Białymstoku. W *Ślužbie Miłosierdzia*. 2008, nr. 7.

⁷ Arvydas Anušauskas. Išdavystė. Vilnius: *Versus aureus*. 2017, p. 73.

⁸ Леонид Ройзман. Советская органная культура и ее своеобразие. *Вопросы музыкально-исполнительского искусства*. Выпуск 5. Москва. 1969, с. 260.

⁹ Iš autoriaus archyvo.

¹⁰ LVIA, F. 968, ap. 1, b.1–4.

¹¹ Krzysztof Łapiński. Organ w Bazylice Katedralnej w Białymstoku.

¹² Konradas Kaveckas. Vargonai Lietuvoje. *Muzikos barai*. 1938, nr. 3/24, p. 69.

¹³ [Juozas Žilevičius] Vargonai. Lietuvos enciklopedija. XXXIII. Bostonas. 1965, p. 131.

¹⁴ *Kurier Warszawski*. 1857, nr. 251, p. 251.

¹⁵ Užrašas Klykolių bažnyčioje prie jėjimo.

JONO VILEIŠIO MIESTAS-SODAS GIRSTEITIŠKYJE

Esame įpratę Vasario 16-osios Akto signatarus laikyti labai racionaliais, viską pasveriančiais žmonėmis, tačiau tai nereiškia, kad jie neturėjo vaizduotės, kartais net labai pašėlusios. Štai Jonas Vileišis buvo sumanęs anglų pavyzdžiu savo dvare įsteigti (1922) miestą-sodą, kurį tikėjosi paversti nedidelės apskrities centru. Nemažų lėšų reikalaujantis tikrai svajokliškas planas, bet kūrybinis pakilimas tada buvo apėmęs visą Lietuvą. Jauna valstybė turi būti veržli.

Miesto-sodo idėja siekia XIX a., kai reikėjo spręsti pramoninės revoliucijos sukeltas problemas, – smarkiai išaugusiuose Europos, ypač Amerikos miestuose siūlyta steigti utopines gyvenvietes. 1898 m. paskelbta brito Ebenezerio Howardo (1850–1928) miesto-sodo koncepcija buvo viena iš idėjų, pakeitusių miestų planavimą visame pasaulyje. Howardas knygoje „Rytojus: taikus kelias į tikras permainas“ pateikė tokią viziją: apskrito spindulinio plano, 2400 ha plote, apjuostame žaliuoju diržu, turėtų gyventi iki 32 000 žmonių. Miestas-sodas skirstomas į keturias savarankiškas zonas – pramonės, gyvenamąją, žemės ūkio ir rekreacinę. Švaraus oro, saulės šviesos ir atvirų erdvių nestokojanti gyvenvietė turėjo sukurti kaimo ir miesto aplinkos sintezę su reikalinga socialine infrastruktūra darbo klasei. Svarbus koncepcijos bruožas buvo ribotas plotas, ribotas gyventojų skaičius ir bendruomeninė žemės nuosavybė. Pasak

Hovardo, mieste-sode telktųsi gyvenamieji namai, kultūros, pramogų įstaigos, o pramonė būtų atskirta nuo gyvenamosios zonos. Įkurtas priemiestyje, jis būtų retai apgyventas. 1899 m. įsikūrė Miesto-sodo asociacija, kurios iniciatyva pastatytos gyvenvietės Letchworth Garden City (1903) ir Welwyn Garden City (1919) Hertfordšyro grafystėje, abi buvo žinomos Vileišiui.¹ Žalias ramus neaukštų namų telkinys, suderinęs miesto ir kaimo privalumus, dažniausiai įsivaizduotas kaip priešprieša Jungtinių Amerikos Valstijų didmiesčiams. Plačiausiai miesto-sodo idėja išplėtota Didžiojoje Britanijoje. Nemažą įtaką padarė XIX a. filosofų Claude'o Henri de Saint-Simono ir Charles'io Fourier socialinė utopija, pagal kurią anglų pramonininkai įkūrė gyvenvietę. 1904 m. Londone asociacija surengė pirmą tarptautinį miesto-sodo kongresą, po kurio įvairios miesto-sodo organizacijos įsikūrė Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Olandijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose. Lietuvių architektai Vytautas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis ir kiti po gerų 6 dešimtmečių (1967) pagal šią idėją suprojektavo sostinės Lazdynų mikrorajoną, sekdami Helsinkio priemiesčio Tapiolos suplanavimo ir užstatymo pavyzdžiu.²

Optimistiškai nusiteikęs Jonas Vileišis Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento Miesto skyriui 1922 m. liepos 15 d. pateikė miesto-sodo

Girsteitiškyje viziją. Skelbiamų jo tekstų nesistengta moderninti. Minima dešimtinė, ploto vienetas, lygus 1,09 ha žemės, ir sieksnis, ilgio matas, kurio lietuviškas variantas turi 1,83 m, o rusiškas – 2,13 m. Manychiau, autorius turėjo omenyje antrąjį. Girsteitiškio dvaras buvo Utenos apskrities Aluntos valsčiuje. Matyt, miestui-sodui signataras parinko skirtingą nuo dvaro pavadinimą, todėl dokumentuose minimi įvairūs vietovardžiai.

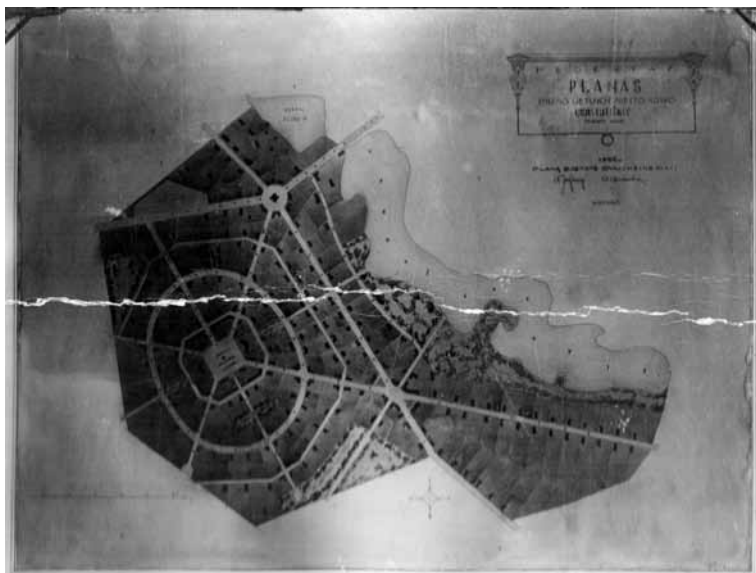
„Tasai miestelis neturėtų būti panašiu į eilę paprastų mūsų krašto miestelių, kame randasi po kelias dešimtis sulūžusių namiukų ir po keliolika žydų krautuvių. Visas miestelis – tai yra visa jo žemė, visi trobesiai, krautuvės, salės, mokyklos ir t. t. – turėtų priderėti ne atskiriems asmenims, bet vienai Gierstaitiškio miesto sodno akcinei draugijai. Visa šio miesto nuosavybė turėtų priderėti patiems to miesto gyventojams. Visi namai – ar tai bažnyčia, ar mokykla, ar kokios fabrikos – statomos yra nusprendimu vietos gyventojų ir Gierstaitiškio miesto sodno akcininkų panašiu būdu, kaip yra rengiami miesteliai Anglijoj Welwyn arba Lechworth.

Renkamoji miesteliui vieta atatinama šiam tikslui dėlei keleto priežasčių:

1. Gerstaitiškio dvaras yra veik lygiame tolume nuo visų aplinkinių miestelių, būtent: Aluntos – 8 kilometrai, nuo Balnikų – 10, nuo Malėtų – 12 ir nuo Vidniškių – 10 ir guli maždaug viduryje tarp šių miestelių.

2. Gerstaitiškio dvaras guli prie didesnio vieškelio. Kuriame prieš karą turėta tiesioginis susisiekimas nuo Utenos ar Aluntos rajono pro Giedraičius su Vilniumi. Ateityje reikėtų permatyti pratęsimą šiuo vieškelio plento, kursai susijungtų su Ukmergės-Dvinsko [Daugpilio] plentu.

3. Nors šiame krašte nėra jokio geležinkelio, bet čion permatomos galimybės: nuo Dvinsko turės eiti tiesioginis kelias link Kauno arba turės būti pratęsta linija nuo Malėtų link Ukmergės. Tuomet tas gelžkelis

Jono Vileišio miesto-sodo planas. LCVA

turėtų jeigu ne siekti, tai bent netoli nuo Gierstaitiškio praeiti.

4. Gierstaitiškio dvaro pietinė dalis susisiekia su gana dideliu valdišku pušynu Žardinė, be to, čion netoli yra valdiškos Užumakių ir Baltadvario girios, kuriose užtekinai statybos medžiagos. Be to, visas kampas turtingas geru moliu ir smėliu, čion ir šiandien netrūksta plytų ir voninių akmenų.

Pagaliaus visa ši vieta dailės žvilgsniu yra didžiai patogi, nes nuo šių miesto kalnų gražūs reginiai ne tik ant dvaro ežerų, bet ir kaimyninių sodžių ežerų, kaip Gruodžių kaimo, taip ir Gelužių kaimo.³

1922 m. balandžio 22 d. „Paaikškinamajame rašte prie projekto pirmo Lietuvos miesto-sodno „Gerstaitiškis“ išplanavimo“ rašyta: „Vieta, kuri skiriama išplanavimui pirmutiniam miestui-sodnui, randasi ant žemės p. Jono Vileišio į vakarus nuo ežerų Duobe ir Salatės. Iš vienos pusės patogiausia išplėtimui plano, iš kitos pusės patėmytu principu apie išplėtimą miesto į vakarų pusę. Pati vieta gana lygi be kalnų, kaip mato ma iš topografinio plano, vietomis apaugus krūmais, tik pietų link yra giria, prie išplanavimo miesto šios ypatybės numatytos, ir todėl gatvių stovis padarytas labiau geometrinis ir tiesus, iš ko gauna gražių pers-

pektyvę liniją ir sykiu nenuobodus kvartalų vienodumas. Gatvių nuolaidumas yra minimalis, dėlėi paviršutinio nubėgimo vandens ir paversmio, kas išreikšta suplanavimo kvartalų linijų iš vakarų į rytų pusę, prie vandenų ežero Salatė. Šiuomi pasiekėma galimybė nuleisti vandenį iš miesto, apsausinti žemę, ir iš dalies duoda galimybę įtaisyti, vandens pritraukimą sausros metu, žinoma, šios ypatybės iškeliamos ypatybė numatomo miestelio, kuris skiriasi nuo panašių miestelių Vakarų Europos, kaip Hampstead Lečvors ir kitių, nes jėsai bus miesteliu pusiau pramoniniu-prekybiniu, o ypatingai žemės ūkio. Šiuomi paaiškėnėma kvartalų padidėnėmas prie apylinkės, kurioj yra žemės ūkio sklypai, numatant galimybę artimiausiu laiku priskyrimo prie jų žemės sklypų.

Centro link sklypų plotai mažėja iki 25, 10, 30 sieksnių, pėreidami prie prekybinio ir administratyvėnio centro. Talpinant administratyvėnė dalį centre, manant tuom pat pernešti čionai administratyvėnes įstaigas apskrities, kas duoda galimybės naudotis tomis įstaigomis artimiausiu keliu miestelio gyventojams savo reikaluose, kaip ir gyventojams plačių miestelio apylinkių, kaip antai Nerušėškėiai, Alunta, Grodžėiai ir kiti. Prekybinė dalis randasi prie didžiausio vieškeelio, skiriantis tuom pačiu nuo miestelio. Tai yra aikštė įtaisyti mugės ir pasistatymui ūkininkų vežimų. Aplink aikštės randasi prekyba kaip pavėnių prekių taip ir didelėmis partijomis. Čionai galėma įtaisyti mugės ir apygardos žemės ūkio parodas. Už 100 sieksnių nuo prekybinės aikštės į rytus randasi bažnyčia. Čia reikėjo numatyti vietėnių ūkinėnkų papročius, nes suėjėmas laike švenčių gana tankėiai tampa laiku prekybėnių kombinacijų, kurios gali bėti atliekamos netoli bažnyčios, t. y. turgavietėj. Nurodytas centras ir numatomosios savivaldybinės įstaigos, mokyklos, teatras suvienyti gražiomis ir plačiomis gatvėmis, su patogiu perėjėmu prie jų iš visų miestelio apylinkių. Miestelio gatvės dalėnėsi sulyg didumu judėjėmo jose į 4 grupes:

- 1) Gatvės su didžiausiu judėjėmu, kaip tai Vilniaus, Aluntos turi platumą 15 sieksnių.
- 2) Gatvės dėl susisiekėmo miestelio kraštų su admi-

nistratyviu centru, taip pat gražiausia gyvenėmo gatvė / Nepriklausomybės/ turi platumo 12 sieksnių.

- 3) Gyvenamos centralinės gatvės 10 sieksnių.
- 4) Visos kitos gatvės po 7 sieksnius.

Gatvių šonuose yra žemės sklypai. Viso žemės sklypų, skirtų užstatymui privatėnių gyvenamųjų namų 220, kiti skiriami administratyvėnėms įstaigoms, mokykloms, ligonėnėms, aikštėms ir bažnyčiaė. Centralėniuose kvartaluose patalpinti skverai, kurie yra rezervuarai tyro oro. Apatėniuose kvartaluose, per gatvė viena prie kitą įtaisytos aikštėlės žaislams. Iš vakarų ir pietų pusės taip pat ežero pakraštėje įtaisyti parkai pasivaikšėiojimui ir aikštėlės žaislams / futbolui ir t. t./ . O prie ežero Duobe numatomos pramonės įstaigos, kaip antai elektros stotis, vandentraukio stotis, kanalizacija, malūnas ir t. t. Apatėnėj plano dalyje prie gatvių susidūrėmo numatoma įtaisyimas ligonėnės. Užstatymas gyvenamųjų kvartalų anglų kotedžo tipo, atsitolėnant nuo linijos gatvės ir palėekant vietų darželiams. Kėimai gali bėti išnaudoti dėl reikalingų ūkei trobesių, sodų, miesto kraštuose ir dėl daržų.“

Lietuvos atstatymos komisariatas Vileišėiui rugpjūčio 3 d. atsakė: „Prie šio grąžėname Gerstutiškių m. planų su priedais kaipo netėnkamą tvirtėnimui, nes sustatytas nevartojamame [nebūdėngame?] valstybėje mieste ir ne sulėg tam tikrų instrukcijų / mastas [mastelis], paaiškėnėmo ženklai, eksplikacija ir t. t./ .

Be to, dėlėi paties miesto-sodno išplanavimo pranešame sekantį [taip dokumente].

Plane nurodyti 3 parkai ir 6 skverai neužtektėnėi apibūdėna minimą miestą-sodną kaipo tokį. Nenurodant plane iš anksto garantuotą atskirų plotų apsodėnimą, negalėma numatyti, kad jie nelėks ne apsodėntais ir tuomet bus ne miestas-sodnas, bet paprastas, panašus į esamus miestelis. Reikalinga iš anksto numatyti apsodėnimą daugumos gatvių medžėiais, pravedant kur reik alėjas, palėekant tam reikalui atatinėkamą gatvių platumą šalėgatviams ir pravažiavėimui; taipogi nurodyti kiekvėnėname plote vietą, skirėmą neatbūtėnam apsodėnimui. Šėime atvejuje pažymėtas plane trobesių atstumas nuo gatvės apie 1 sieksnį darželiui ne visai patogus. Visai tinkamas yra įtaisyimas

parko prie ežero kranto, bet neleistas prie to paties ežero įrengimas fabriku. Paskyrimas atskirų plotų be tarpiai prie ežero kranto yra nevisai patogus ir atima kitiems gyventojams galimybę prieiti prie ežero toje vietoje. Visai neaišku, kaip papulti į plotą prie ežero Dobis, prie kurio neprieina nei viena gatvė. Nors paaiškinimo rašte ir minima, kad mokykloms skiriama atskiros patogios vietos, bet nesant jų pažymėtų plane negalima svarstyti apie jų tinkamumą. Plane nenurodytos vietos ligoninei, ambulatorijai, miesto pirtims ir kit[ie]ms sanuot[arinės] tech[nikos] įtvarams [taip dokumente]. Nenurodyta kapinėms vieta. Neužtenka taipogi vienos plačios Vilniaus gatvės, nes pravedant gelžkelių toliau nuo šios gatvės praeitų daryt ilgą privažiavimą prie plačios gatvės arba platinti vieną iš esamųjų siaurų gatvių suvienijimui stoties su svarbesnėmis miesto dalimis.“

1922 m. gruodžio 18 d. Vileišis, „Gierstaitiškių dvaro savininkas, Seimo narys“, miesto-sodo reikalu kreipėsi į Žemės reformos valdybą: „Liepos 15 d. š. / m. aš buvau padavęs tam tikrą VRM Savivaldybių departamento Miestų skyriui pareiškimą, kuriame išdėstėčiau savo sumanymą ant vienos dalies mano dvaro įsteigti nuolatinį Gierstaitiškių miestelį-sodną.“

Tasai mano pareiškimas buvo patekęs Lietuvos atstatymo komisariatui, kursai neatmesdamas principaliai mano sumanymo, yra nurodęs visą eilę pataisų, kurios prie šio miestelio steigimo tur būt dabotinos.

Kadangi patsai planas yra tikrai eskiziniu braižiniu ir veikiausiai nurodo tikrai pačios miestelio-sodno prasmę, tai šios pastabos galės turėti reikšmės tikrai ateityje, jeigu bus prieita prie miestelio įkūrimo.

Tuo tarpu išėjus įstatymui apie Žemės reformą, prisieina išgauti specialis nuo Žemės reformos valdybos sutikimas tokį miestelį steigti. Einant Žemės reformos įstatymu, man galima turėti iš viso 80 ha dvaro žemės ir prisieina aiškiai nustatyti, kurie žemės sklypai turės įeiti į tą 80 hektarų skaičių.

Aš buvau linkęs tą miestelį įtaisyti ant dvaro dalies už ežero, kame yra apie 140 dešimtinių, bet jeigu man nebūtų leista kokiomis nors sąlygomis steigti ten miestelis, tai turėčiau rūpintis, kad dalis tos esamos

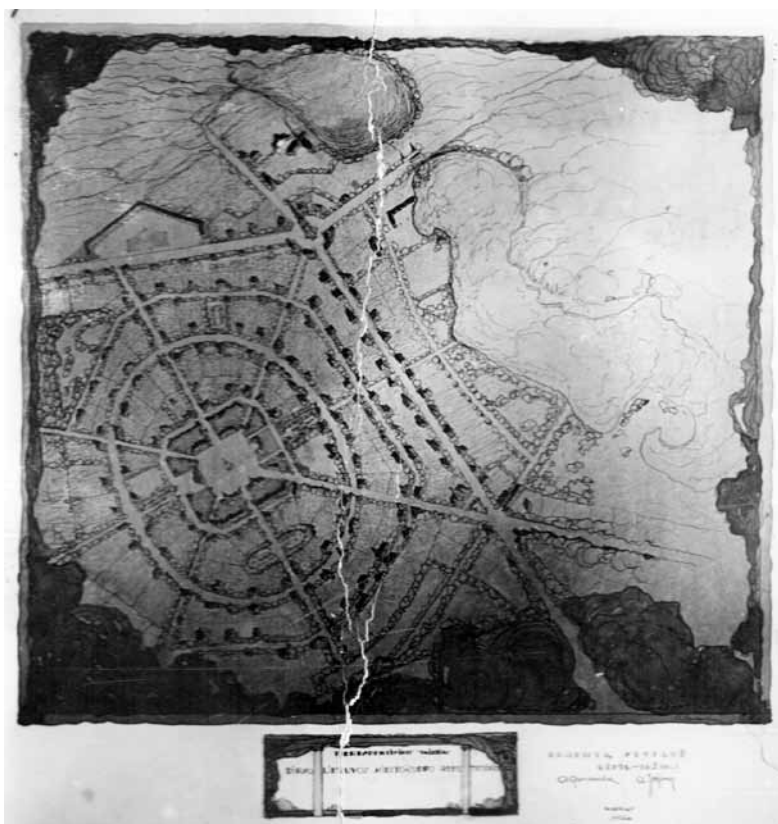
už ežero žemės būtų kaip geresnė dvaro žemė priskirta prie paliekamų 80 hektarų.

Bet apie tokio miestelio-sodno įsteigimą būtų galima manyti vien tik tuomet, kuomet būtų užtikrinta, jog ir kita Gierstaitiškių dvaro dalis pasilikis ilgesniam laikui, pavyzdžiui, 35 metams mano valdyme, nes prie įsteigimo miestelio permatoma būtinu reikalu vesti didesnis ūkis ir su didesniu inventorium, negu koksai būtų reikalingas ūkiui iki 80 ha.

Tikiuosi, kad tat padaryti nebūtų sunku, nes šiandien visame mano dvare vedamas yra pavyzdingas ūkis su tinkamu vaismainiu [taip dokumente], sėjimu dobily, lubinų ir seradėlės ir tinkamiausia javų sėkla. Ištaisęs per karo laiką visas trobas, žengiu dabar prie įvedimo dvare tinkamos anglų veislės kiaulių auginimo ir prie sutvėrimo veislinių gyvulių bandos. Tasai ūkis lengvai galės būti priskaitytas prie kultūrinių ūkių visos apygardos ir šiuo žvilgsniu neabejoju, jog bus pripažintas palaikytinu kaip kultūrinis ūkis.

Kas link dvaro dalies, kame norima steigti miestelį, tai čion prisieitų prašyti dar ilgesnio laiko tokiam valdymui. Kadangi einant Žemės reformos įstatymu visa žemė, kuri yra viršaus 80 hektarų, jau šiandien skaitoma kaip valstybės nuosavybė, tai aš tikčiau, idant už visus tuos 140 dešimtinės, skiriamų miestelio-sodno įrengimui, būtų nuskirtas koksai nors valstybinis mokestis, kad ir nuomos formoj. Būtų pageidaujama, idant ši nuoma būtų nužiūrėta 99 metams, nes statyti ant šios žemės medžio ar plytų namelius būtų tik tuomet galima, jeigu bus užtikrinta pastovus to miestelio-sodno buvimas ilgesniam laikui.

Aš projektuojau visą tą žemės sklypą, kaip miestelį, perleisti Gierstaitiškių miesto-sodno akcinei bendrovei, kuri ir būtų to miestelio savininkė: ji pastatytų pačius namus namelius, rengtų sklypus pastatymui mokyklos, bažnyčios ir kitų visų trobesių, kaip vienatinio kooperatyvo, salės koncertams, susirinkimams ir t. t.; kokiems nors tarpininkams čion vietos nebūtų. Visi miestelio namai, įmonės ir t. t., – tai vien tik kooperatyvo ar bendrovės savastis. Aš pasitikiu, jog tokiam miesteliui-sodnui įsteigti ir Valstybė ras galimu suteikti šiek tiek lėšų, kaip tat daroma kitose valstybėse.

Jono Vileišio miesto-sodo planas. LCVA

Suglaudamas savo sumanymus, šiuo tarpu turiu garbės prašyti Žemės reformos valdybos:

1 / išskirti iš Gerstaitiškių dvaro apie 140 dešimtinių žemės už ežero Salatis į pietus įsteigimui Gierstaitiškių [taip dokumente, matyt, būsimą miesto pavadinimas] sodno-miestelio, pavedus tą sklypą nuomonai ant 99 metų Gierstaitiškių sodno-miestelio akcinei bendrovei, kai tik bus sudaryta, už mokesnį, kursai bus Žemės reformos nustatytas.

2/ likusią Gerstaitiškių dvaro žemę apie 188 dešimtines drauge su ežerų plotais iki 40 dešimtinių palikti nedalinamam ūkiui 36 metams, jeigu bus įrodymu, jog šiame dvare yra vedamas pavyzdingas ūkis.“

Naujas Lietuvai sumanymas siejosi su tolesne dvaro istorija. Toliau ji apsakoma signataro žodžiais, pradedant išsigijimo aplinkybėmis ir jo požiūriu į Žemės reformą. 1935 m. gruodžio 10 d. Vileišis kreipėsi

į žemės ūkio ministrą Stasį Putvinskį dėl kompensacijos už nusavintą žemę Girstaitiškių (dokumentuose yra ir Girstaitiškis, Girstaitiškės, Gierstaitiškės) dvare: „Šiandien mes visi gerai suprantame kad priimtasis Žemės reformos įstatymas buvo viena svarbiausių reformų, kurios prisidėjo prie Lietuvos nepriklausomybės išlaikymo. Tačiau vienodas ir lygus šio įstatymo taikinimas prie visų atskirų Lietuvos ūkių neretai iššaukdavo abejonę, ar verta jis taikinti prie vieno ar kito ūkio, nes taikinant vienodai buvo sugriaunami gražiai ir pelningai vedami ūkiai arba sudaromi kitiems asmenims visai nepateisinti nuostoliai.

Iki šiol ir aš patsai, įgijęs prieš pat pasaulinį karą savo Girstaitiškių dvaro ūkį, negaliu pasiliuosuoti nuo jausmo, kad taikinant tą įstatymą prie mano žemės ūkio liko padaryta ir daroma man visai neužsipelnyta skriauda.

Ir tikrai, man teko kiek plačiau pasidaruoti dar ilgesnį laiką prieš pasaulinį karą, teko drauge su kitais planuoti ir sva-

joti, kad išgavus iš Rusijos daugiau teisių mūsų krašto žmonėms ir tarp kitko, svarstant šio krašto ekonomiką, teko prieiti prie išvados, kad visomis pajėgomis reikia Lietuvos krašte išlaikyti pati žemę lietuvių rankose ir todėl girtina visa akcija, kuomet kas stengėsi išpirkti tą žemę iš rusų ar lenkų į lietuvių rankas. Toksai pirkimas Lietuvos žmonėms, įgijusiems kiek mokslo, buvo apsunkintas tuom, kad rusų vyriausybė apšaukdavo tokius žmones lenkų kilmės žmonėmis ir neduodavo teisės jiems pirkti žemę. Iš rusų arba lenkų nupirkti žemę nuosavybėn tegalėjo tik paprastas kaimietis arba gavęs specialų pažymėjimą iš vyriausybės, kad jis nesąs „lenkų kilmės“ ir turįs teisę pirkti nekilnojamąjį turtą.

Man pasisekė išgauti minėtas pažymėjimas ir užtikęs, kad rusas Nikolaj Raiko parduodąs nupirktą jojo iš varžytinių Girstaitiškių dvarą, pasirūpinau jį nupirk-

ti. Sumokėjau už tą dvarą faktiškai apie 60 000 rusų rublių, o sulig pirkimo akto grynais pinigais 23 850 rublių ir prisiimdamas Vilniaus žemės banko skolą sumoje 29 400 rub[lių]. Visų pinigų tam pirkimui neturėjau ir tam sunaudojau savo žmonos kraitį 10 000 rusų rublių ir dar kiek pasiskolinau patikėjusių man žmonių, kuriems teko atiduoti jau paskiau, net pasauliniam karui pasibaigus. Tuomet toksai pirkimas buvo skaitomas patriotiniu darbu.

Vos tik spėjau nupirkti, 1914 m. ištiko karas ir šiaime dvare neilgai man teko šeiminkauti. Atsitraukdami nuo vokiečių rusai išgabeno nemažą dalį mano inventoriaus, o okupavus vokiečiams mūsų kraštą, šie surado pelningu paimti tą dvarą savo žinion, išsiųsdami mane, kad jiems netrukdyčiau, į Vokietijoje esamas koncentracijos stovyklas. Sugrįžus man iš Vokietijos 1917 metų pabaigoje ir patekus į pirmąją Lietuvos Tarybą, vokiečiai buvo man sugrąžinę tą dvarą, tačiau kiek vėliau jis vėl buvo nuniokotas tai užėjusių lenkų, tai bolševikų. Visi šie perėjūnai yra sunaikinę mano užvedamą dvare ūkį ir inventorių. Kad nors dalinai apmokėjus skolas, teko parduoti iš šio dvaro apie 40 dešimtinių arba 43,68 ha. Iš bendrojo skaičiaus Girstaitiškių dvare nupirktų 408,93 dešimtinių arba 446,54 ha pasiliko dvare 402,86 ha, o tame skaičiuje du ežerai „Salatis“ ir „Duobetis“ užėmę yra plotą apie 39,36 ha.

Tokiu būdu įsiteisėjus žemės reformos įstatymui, Girstaitiškių dvare buvo dirbamos žemės 363,50 ha, iš kurio skaičiaus man buvo palikta kaip nenusavinamoji norma 81,93 ha ir kultūriniam ūkiui rezervuota 200 ha, o likusioji dalis 81,57 ha buvo paimta žemės fondan.

Vėliau iš 200 ha skaičiaus dar buvo padidinta ir faktinai išskirta natūroje nenusavinamoji norma iki 153,80 ha ir tokiu būdu kultūriniam ūkiui tepaliko tik 128,12 ha, už kuriuos nuo 1927 metų buvo nustatyta kultūrinio ūkio sutartimi mokėti kasmet po 15 litų už hektarą arba metams 1922 litus. Įrodęs, kad šie 128,12 ha, kaip skirti kultūriniam ūkiui, sudaro IV rūšies žemę ir apima visą eilę krūmų ir pelkynų paliai valdžios mišką, aš esu prašęs tą nuomą už kul-

tūrinį ūkį sumažinti ir iš bendrojo skaičiaus 128,80 ha paimti žemės fondo reikalams 80 ha ir priskirti prie valdžios miško, paliekant man tuo tarpu kultūriniam ūkiui 48,80 ha, be to, prašiau nuomos mokesčių, kursai numažintam kiekyje priguli nuo manęs už kultūrinį ūkį, priskaityti atlyginimo [už nusavintą žemę] sąskaiton už paimtus pirmiau 81,51 ha ir dabar atiduodamus 80 ha.

Žemės reformos valdyba yra patenkinusi tą prašymą, bet pačios nuomos nepakeitusi ir užskaičiuosi ją sąskaiton prigulinčio man atlyginimo, nenurodant kiek būtent užskaityta ir kiek to atlyginimo man pridera.⁴

Tik 1927 m. birželio 18 d. su Žemės ūkio ministerija buvo sudaryta kultūrinio ūkio sutartis, galiojusi iki 1951 m. balandžio 23 d. 1932 m. balandžio mėnesį papildžius sutartį, ūkio dydis sumažėjo iki 128 ha. Kasmet privalėjo pristatyti po 20 veislinių jorkšyrų paršelių, 4 veršelius, 2 tonas sėklinių bulvių, 5 tonas lubinų ir eksportui 0,87 tonos dobilų sėklos. Prieš tai ūkiui esant 200 ha, kasmetinės prievolės buvo ženkliai didesnės – 40 paršelių, 15 veršelių, 14 tonų javų, 5 tonos bulvių sėklos ir 2 kumeliukai. 1935 m. atlyginta už nusavintą 217 ha plotą, įskaitant 16 077 litus nesumokėtų baudų ir nuomos mokesčio, 1937 m. birželio 15 d. kaip signatarui nenusavinama žemės norma padidinta iki 230 ha, bet išdui turėjo gražinti 5 927 litus. Baudos rodo, kad ūkininkauti sekėsi sunkiai, todėl Vileišis kultūrinio ūkio sutarties atsisakė, ir ministras ją nutraukė.⁵ Būdamas Kauno burmistras, nelabai galėjo užsiimti dvaro reikalais. Nuo 1937 m. kultūriniam ūkiui skirta žemė perėjo naujakuriams.⁶ Pirmasis miestas-sodas Lietuvoje nesuklestėjo. ■

¹ <https://www.vle.lt/Straipsnis/Ebenezer-Howard-30906> Žr. 2019-03-12.

² <https://www.vle.lt/Straipsnis/miestas-sodas-18823> Žr. 2019-03-14.

³ LCVA, F. 1248, AP. 2, B. 3147, L. 25 a. p.-26.

⁴ Ten pat, AP. 1, B. 712, L. 30–31.

⁵ Ten pat, AP. 12, B. 328, L. 63–64, 76; AP. 16, B. 1646, L. 1, 6.

⁶ Ten pat, AP. 17, B. 321, L. 26.

APGAULINGAS MINDAUGO KARŪNAVIMAS IR OFICIALUS JO ATPAGONINIMAS

Volynės metraštis neabejoja, kad Mindaugas krikštijosi diplomatiniais sumetimais. „*Jo krikštas buvo apgaulingas, [...] priimtas per prievartą*“, – knygoje „Lietuvos valstybės susidarymas“ rašo Vladimiras Pašuta. Galima metraštininku tikėti ar netikėti, bet reikėtų turėti galvoje ir „Lietuvos metraščio“ autoriaus žinią. Aptardamas Vaišelgos valdymą Naugarduke (tarp Burundajaus puolimo ir Mindaugo žmonos mirties), autorius pabrėžia, kad Mindaugas buvo nepatenkintas, Vaišelgą, perėjusį prie stačiatikių tikėjimo, smerkė už krikščionišką gyvenimą, nors nesipiktino, kol šis buvo uolus pagonis.¹ Tai patvirtina spėjimą, kad Mindaugo krikštas buvo politinis žingsnis.

Ar Lietuvą sukūrė Mindaugas?

Mindaugo, o ypač Lietuvos valstybės iki Mindaugo, žeminimas, jo darbų nuvertinimas būdingas Lietuvos istoriografijai, rašomai svetimųjų, juolab tada, kai Lietuva buvo pavergta. Tik atgavus laisvę ir išsiugdžius savų istorikų, požiūris į Mindaugą ėmė keistis. Tačiau įdiegtos neigiamos nuostatos nelen-

gvai išnyksta, jos tebėra gajos ir dabar, įprastos net lietuvių istorikams.²

Pasak lenkų istoriko Henriko Paškievičiaus (Henryk Paszkiewicz), Mindaugas nėra įkūrėjas, o tik atstatytojas, vėl sujungęs žemes, išdalytas vienai valdančiajai šeimai. „*Vadinasi, Mindaugas būtų tikrasis anksčiau užsimezgasios valstybės cementuotojas, jos centralizuotojas, nes jis galutinai teprivedė paklusti kitus kunigaikščius, ir net jam pavojingus brolainius kaip Tautvila.*“³

Tiek Lietuvos, tiek užsienio autoriai tvirtina, kad lietuviai anuomet buvo gerai perpratę gamtos dėsnius, palankios gamtinės sąlygos čia lėmė aukštesnį žemdirbystės ir gyvulininkystės lygį negu kitur. Buvo užtikrintos pagrindinės egzistencinės sąlygos – apsirūpinimas maistu, apranga ir būstu. XI–XII a. sparčiai klostėsi feodaliniai santykiai. Kai kurių istorikų manymu, suvienytos Lietuvos valdovas buvo jau Mindaugo tėvas (vėlyvi šaltiniai vadina jį Ringaudu). Bet greičiausiai jis buvo tik Lietuvos žemės siaurąja prasme (tarp Nemuno ir Neries) kunigaikštis. Mindaugas galėjo paveldėti šios žemės kunigaikščio valdžią, kuria remdamasis visą Lietuvą pavertė cen-

tralizuotai valdoma valstybe.⁴

Zenonas Ivinskis rašė: „*Žymios šaltinių spragos yra palikusios bent šešias Mindaugo laikų problemas neišspręstas ar iš viso neišsprendžiamas. [...] Pati didžioji problema yra, ar iš tiesų Mindaugas buvo tikrasis Lietuvos valstybės suvienytojas.*“⁵ Ivinskis aiškiai išvelgė valstybės susidarymą iki Mindaugo ir abejojo, ar galima Mindaugą vadinti vienytoju, jei valstybė buvo suvienyta iki jo.

Valstybės kūrimasis nėra vieno žmogaus įgeidžių tenkinimas. Kad ji susidarytų, pirmiausia turi subręsti tam tikros sąlygos. Tautiniu pagrindu kuriamai valstybei būtinas atsiribojimo ir kitų atribojimo jausmas, grindžiamas tapatumu. Tokiam jausmui formuotis padėjo bendra kalba, vėliau atsirado ir ekonominiai veiksniai. Kaip matome, visa tai jau buvo. Mindaugo elgesį būtų galima pateisinti, jeigu jis tuščioje vietoje būtų kūręs Lietuvos valstybę, bet kaip viską vertinti tuo atveju, jei valstybė gyvavo jau anksčiau? Padaręs tokią išvadą, Konstantinas Jablonskis neišvelgė jokios Mindaugo žiaurumų prasmės.⁶ Mindaugas galėjo pertvarkyti savivaldas tik jau esamos valstybės ribose, bet ir tam turėjo subręsti vidaus sąlygos, o joms darė poveikį išorės veiksniai. Jis nesukūrė Lietuvos valstybės, ją tik reformavo, sustiprino centrinę valdžią [...], priartindamas prie vakarietiškos [sukrikščionintos] civilizacijos. Tokia yra istorinė Mindaugo reikšmė.⁷ Tačiau pasėta nesantaika šalies viduje buvo juntama ilgai. Tik žuvus Mindaugo giminėms, visa Lietuva galėjo galutinai susilieti į vieną stiprų politinį organizmą. Valdant Traideniui, išnyko antagonizmas tarp monarchijos ir atskirų giminių partikuliarizmo, politiniame gyvenime aktyviai ir sutartinai ėmė dalyvauti visos lietuvių giminės.⁸

Nenuginčijamas Mindaugo nuopelnas tas, kad jis, spręsdamas valstybės išlikimo klausimus, stabdydamas išorės agresiją, politiniais tikslais pasikrikštijęs ir karūnavęsis, atvedė Lietuvos valstybę į tarptautinį pripažinimą *de jure*.

Žuvus Mindaugui, valstybės valdymo būdas pasikeitė, bet Lietuva vis tiek nežlugo, neiširo, dėl ka-

raliaus sosto buvo kovojama, jis laikytas valstybės, susidariusios anksčiau, kokybiškai nauja vertybe.⁹ Jei žmonių nesietų bendrumo jausmas, vien iš idėjinės tuštybės, dėl užgaidos nei Mindaugui, nei kam kitam sukurti valstybės nebūtų pavykę net jėga. Nenatūraliai, ne tautiniu pagrindu sudarytos valstybės yra pasmerktos anksčiau ar vėliau subyrėti. Tai rodo Žečpospolitos, Austrijos-Vengrijos, Jugoslavijos, SSRS griūtis ir daugelis kitų pavyzdžių.

Karūnavimas

Nagrinėjant Mindaugo karūnavimo aplinkybes, svarbu apžvelgti diplomatinis jo veiksmus ir ką teko atlikti, kad taptų lygiateisiu valdovu, t. y. karaliumi, pripažintu krikščioniškosios Europos. Pirmiausia jis turėjo oficialiai apsikrikštyti pagal katalikų arba stačiatikių apeigas. Mindaugui apsisprendus ir pasirinkus Vakarų Europos katalikišką krikštą, perimti krikščioniškas tradicijas jį mokė Ordino brolis kunigas Kristijonas. Mindaugas buvo stropus, iniciatyvus mokinys, kartu su krikščionių tikybos pagrindais perėmęs ir to meto politinį Europos katekizmą. Suprato, kas yra Europa, ką reiškia popiežius, kokios jo galios, bet nepamiršo ir savo politinių varžovų, ypač stipraus priešininko Tautvilo. Žinodamas, su kuo ir kaip reikia kalbėti, per pasiuntinį kreipėsi į Livonijos ordino magistrą, kuriam prieš tai, suprantama, nusiuntė daug aukso ir sidabro indų, brangenybų, eiklių žirgų. Gausiai apdovanojęs, drąsiai galėjo tarti: „*Jeigu užmuši ir papjausi Tautvilą, dar daugiau gausi.*“¹⁰ Mindaugas suprato, kad su krikščionimis tinka taip bendrauti, nes paminti Dievo įsakymą „Nežudyk“ jiems leidžiama dėl turtų. Už tokius žodžius Mindaugo, tuo metu dar pagonio, joks krikščionis nesudrausmino, nepasakė, kad taip elgtis nedora. Priešingai – į šiuos žodžius Mindaugas gavo atsaką: „...*jaučiu tau draugiškumą*“. Tai buvo įprastas bendravimas, mąstant apie tyrą sielą, trokštančią keliauti į dangaus karalystę. Tokį krikščionybės pradžiamokslį Mindaugui išdėstė Ordino brolis kunigas Kristijonas.

Mindaugas suprato, kad popiežiui Inocentui IV labiau rūpi ne sielovada, o turto reikalai. Imperatorius Frydrichas II, negražinės užimtų žemių, buvo be skrupulų ekskomunikuotas ir detronizuotas. Konfliktas baigėsi monarcho mirtimi. Kas pasakys, anot vertėjo Liudo Jovaišos, ar triumfuojantis popiežius – *verus imperator*, – vadindamas Mindaugą „ypatinguoju sūnumi“, duodamas jam leidimą vainikuotis ir priimdamas Lietuvos valstybę į šv. Petro leną, negalvojo apie tai, kad gali kada nors pasikartoti panašus konfliktas dėl turtų, ar nieieškojo potencialių sąjungininkų? To jam žūt būt reikėjo, nes dėl totorių mongolų antplūdžio krikščioniškoji Europa atsidūrė ant bedugnės krašto. Inocentas IV totorių grėsmę įvardijo kaip vieną iš penkių sopulių, taigi lietuvių krikštas turėjo suteikti Bažnyčiai vilties, kad naujoji krikščioniška karalystė padės atremti pagonių mongolų keliamą grėsmę [...]. Pranciškonui Baltramiejui Anglui XIII a. pirmojoje pusėje Mindaugo laikų Lietuva padarė įspūdį kaip „*derlinga, daug kur pelkėta ir itin miškinga, išraižyta upių ir vandenų, pilnut pilna žvėrių ir gyvulių*“ žemė, kurioje „*be upių, girių ir pelkių, mažai kitų įtvirtintų vietų*“.¹¹ Taigi žemiškų gėrybių sočiai, o užgrobti jas atrodė nesudėtinga, reikėjo tik pakrikštyti ir karūnuoti Mindaugą. Kadangi XIII a. viduryje Europai grėsė totorių antpuolis, popiežiai ėmė rūpintis krikščionybės gynyba. Šiuo atžvilgiu Mindaugo „atradimas“ Inocentui IV buvo malonus įvykis.¹²

Įvairių kraštų valdovai būdavo vainikuojami karaliais kaip šv. Petro įpėdinio vasalai. Popiežius stovėjo visų karalių viršūnėje, nes buvo Kristaus vietininkas, Jo karalystės žemėje valdytojas, kuriam tada priklausė teisė spręsti visus žmogiškus reikalus, nes Kristaus įgaliotinis turėjo ir aukščiausiojo teisėjo valdžią. Šitokią Inocento III ideologiją perėmė ir Inocentas IV. [...] Tokia adaptacija teisiniu ir politiniu atžvilgiu dažnai reiškia priklausomybę nuo leno – tą puikiai atskleidžia popiežių santykiai su karolingais.¹³

Karūna nudžiugino Mindaugą. [...] Jis suprato tiek meninę jos vertę, tiek politinę reikšmę. [...] Šią

karūną [...] Mindaugas gavo iš krikščionių Dievo malonės. Pagonių dievams jis galėjo ir toliau aukoti kaip aukojęs, tačiau visa tai buvo tik smulkmena,¹⁴ palyginti su išsaugota valstybe, ypač prūsų ir latvių likimo kontekste. Kaip karalius padarė valstybės valdymo pertvarką, sunku pasakyti. Kur bepažvelgtume – ar į suvienijimo, tiksliau tariant, valdymo pertvarkos, priežastis ir aplinkybes, ar į metodus, ar į patį valdymo centralizacijos procesą, visur trūksta šaltinių, o esami labai fragmentiški. [...] Atsiradę nauji rašytiniai, archeologiniai ar kitokie šaltiniai galėtų iš esmės pakeisti valstybės raidos rekonstrukciją.¹⁵

Ką Lietuva laimėjo ir ko neteko dėl krikšto

Knygoje „Mindaugas karalius“ pradėta nagrinėti klausimą, ką laimėjo ir ko neteko Lietuva, XIII a. viduryje išsižadėjusi katalikiškosios krikščionybės.¹⁶ Apie krikšto nuopelnus Lietuvai yra daug įvairių autorių darbų, todėl čia trumpai apžvelkime priešingą dalyką – ko neteko Lietuva, kai apsikrikštijo.

Pirmiausia prarado politinę nepriklausomybę: „*Mindaugo pripažinimas Bažnyčios sūnumi kartu reiškė ir jo sutikimą pripažinti popiežių valdovu (senjoru ar siuzerenu), rašant tai atitinkamoje inskripcijoje ar kokioje kitoje akto formoje. Bažnyčios sūnaus ypatingumas: šis sūnus tokiu tampa kovodamas ir jai atnešdamas savo šalį.*“¹⁷ Karūnavimo apeigas ištyręs Edvardas Gudavičius mini, kad „*karūnuojamasis pradėdavo atlikti [karūnavimo] apeigas pasižadėdamas ginti Romos Bažnyčią*“ [bet ne savo šalį]. Valstybės teisiniai pagrindai ir savarankiškumas karūnacijos metu tampa antraeilium dalyku su toli siekiančiomis pasekmėmis. 1255 m. Mindaugas gavo popiežiaus Aleksandro IV leidimą karūnuoti savo sūnų.¹⁸ Jei tokio leidimo būtų negavęs, tuomet krašto valdovu popiežius būtų paskyręs kitą administratorių su karaliaus teisėmis. Pasak Gudavičiaus, nors Mindaugo krikštas laikytas jo aplinkos – šalies – apkrikštijimu, išplėšiant ją iš pagonybės ir be išlygų taikant Apaštalų sosto jurisdikciją, nemažai Europos kara-

lių pripažino ne tik religinę, bet ir politinę popiežiaus viršenybę kaip jo vasalai [...], turėję pasižadėti, kad paklus Šv. sostui. [...] Teisiniu požiūriu nuo Inocento IV prasidėjo vadinamasis „dekretalijų teisės klestėjimo laikotarpis“. [...] Dekretalijos traktavo imperiją kaip Bažnyčios dalį, pasaulietinė valdžia turėjo paremti dvasinę ten, kur pastarajai to prireiks.¹⁹ Vertinant valstybės savarankiškumą, akivaizdus jo nykimas.

Kartu su politine nepriklausomybe netenkama ir dalies ekonominės krašto gerovės. Apkrikštyta Lietuva išpareigojo kasmet perduoti Bažnyčiai dešimtąją bendro nacionalinio turto dalį, kaip numatyta Šventajame Rašte: „*Visos žemės dešimtinės, ar tai būtų javų iš dirvos, ar medžių vaisių, priklauso Viešpačiui*“²⁰ [Kun 27: 30]. Be to, reikėjo išlaikyti kraštą užplūdusius elgetaujancius vienuolius.

Nepamirškime, kad tuo metu Europoje kūrėsi universitetai. Atrodytų, tai pažangos rodiklis, kurio netekome, tačiau ko tuo metu buvo mokomi studentai? Tikėjimo filosofijos ir teologijos, scholastikos ir kitų su tuo siejamų dalykų.²¹ Šią netektį galime prilyginti netekčiai, kai atsisakėme mokslinio komunizmo disciplinos ir kai uždarėme Aukštąją partinę mokyklą. Todėl prie teiginio, kad „*pagoniškoji Lietuva buvo toli nuo šio XIII a. vidurio Vakarų Europos intelektualinio vidurkio*“,²² vertėtų pridurti „*ačiū Dievui*“.

Pridurkime dar ir tai, kad Lietuva išvengė Trisdešimties metų karo, Baltramiejaus nakties, čia mažai pasireiškė ir šventoji inkvizicija.²³

Mindaugą atpagonino popiežius

Laisvė ir atsakomybė nėra duotybės savaime. Nesugebėjimą ar nenorą siekti laisvės, pripažinti savo atsakomybę Erichas Frommas laiko viena iš agresyvaus destruktivumo priežasčių. Atsisakantys savarankiškai viską spręsti, klusniai pasirenkantys tarnystę yra apimti baimės, viliasi, kad jais pasirūpins popiežiai ar kiti galingieji. Tačiau svetimai valiai paklūstantys žmonės praranda ir galimybę geriau at-

skleisti savo gebėjimus, siekti saviraiškos, o galiausiai patiria egzistencinę beprasmybę.²⁴ Mindaugas po krikšto jautė pavojų netekti savosios vertybių sistemos, tačiau vylėsi, kad dar bus galima susigrąžinti baltiškąją dvasią. Kaip vieną iš Mindaugo atsimitimo priežasčių Rimvydas Petrauskas nurodo Ordino brolių žiaurumą, kurį raštuose popiežiui 1299 m. mini Rygos arkivyskupas Jonas.²⁵ Vėliau Mindaugas atsisakė krikščionybės, atkūrė tikrą, tvirtą, stabilų gyvenimosi pamatą, paremtą savais papročiais, kurie grindžiami gamtos ir visatos dėsniais, nes asmeniškai patyrė, kad blogis atsiranda ten, kur suyra darba.

Vatikano archyvuose Ivinskio rastus popiežių laiškus, rašytus anais laikais, prelatas Paulius Jautlis komentuoja taip: „*Popiežius tačiau nustebo, gavęs Mindaugo pranešimą, kad Rygos ganytojas, konsekruotą vyskupą Kristijoną, iš jo priėmė priesaiką savo vardu, tuo būdu Lietuvos vyskupiją priskirdamas kaip sufraganiją Rygos arkivyskupijai. Vadinasi, buvo peržengti popiežiaus duoti įgaliojimai.* [Beje, popiežius irgi pažeidė karalių vainikavimo formuliarą, nes] *Mindaugą karūnavo ne arkivyskupas, o popiežiaus įgaliotas vyskupas.*“²⁶ Aišku, tiek Rygos arkivyskupui, tiek Livonijos ordinui rūpėjo užvaldyti Lietuvos žemes. [...] Mindaugas, sužinojęs apie vokiečių kėslus, greitai pasiskundė popiežiui. Inocentas IV tučtuojau įsakė Neuenburgo [Naumburgo] vyskupui Saksonijoje, kad Šventojo Sosto vardu naujai priimtų iš vyskupo Kristijono priesaiką, panaikindamas aną, Rygos arkivyskupo priimtą.²⁷ 1254 m. rugsėjo 3 d. popiežius Inocentas IV rašė Naumburgo vyskupui: [Rygos] „*arkivyskupas [...] paskyrė tave minėtos bažnyčios vyskupu ir priėmė tavo [krikščioniškosios] ištikimybės priesaiką savo ir savo bažnyčios vardu, nors tai nieku būdu nesiderino su mūsų valia. [...] Kadangi minėtas karalius vėliau nuolankiu raštu paprašė mūsų, kad šiuo reikalu pasirūpintumėme Apaštaly Sosto valia, mes, pritardami jo prašymams, nusprendžiame, kad tu nieku būdu nesi įpareigotas laikytis minėtos duotos priesaikos.*“²⁸

Suprantama, perkrikštijimas neįvyko. Iš to išeina, kad Mindaugo krikštas, atliktas asmens, neturėjusio

tam įgaliojimų, buvo eilinė apgaulė, siekiant gauti dovanų tiek žemių, tiek brangenybių pavidalu. Taigi oficialiai pats popiežius Inocentas IV, neatimdamas karūnos, 1254 m. rugsėjo 3 d. raštu atpagonino karalių Mindaugą, jam neberekėjo net skelbti, kad atsisako krikščionybės.

Kodėl Mindaugą pakrikštijo neturintis tokių įgaliojimų šventikas, atsako pirmojo Liono arba tryliktojo Visuotinio Bažnyčios susirinkimo, įvykusio Lione 1245 m., nutartis dėl turtų, liudijanti, kad krikšto ceremonijos atlikimas suteikia krikštytojams teisę pretenduoti į naujai atsivertusių krikščionių gyvenamas teritorijas.²⁹ Livonijos ordino kunigas Kristijonas, pakrikštijęs Mindaugą, teoriškai aplenkė kitus turtų ištroškusius vyskopus ir Ordino riterius. ■

¹ Vladimiras Pašuta. Lietuvos valstybės susidarymas. Autoriaus rankraštį vertė Rita Strazdūnaitė. Vilnius: *Mintis*. 1971, p. 276.

² Zigmantas Zinkevičius. Lietuviai: praeities didybė ir sunykimas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, Lietuvių kalbos institutas. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*. 2013, p. 162.

³ Zenonas Ivinskis. Mindaugas ir jo karūna. Kritiškos pastabos septynių šimtmečių (1253–1953) perspektyvoje. Mindaugas karalius. Sudarė Vytautas Ališauskas. [Vilnius]: *Aidai*. 2008, p. 70.

⁴ Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija. Teksto autoriai: Evaldas Bakonis et al. Kaunas: *Šviesa*. 2012, p. 117.

⁵ Edvardas Gudavičius. Mindaugas. Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas; Žara*. 1998, p. 84.

⁶ Tomas Baranauskas. Lietuvos valstybės ištakos: monografija. Vilnius: *Vaga*. 2000, p. 210.

⁷ Ten pat, p. 210, 217.

⁸ Juozapas Stakauskas. Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje / Lietuvių katalikų mokslo akademija. Vilnius: *Aidai*. 2004, p. 256.

⁹ Zigmantas Kiaupa; Jūratė Kiaupienė; Albinas Kuncevičius. Lietuvos istorija iki 1795 metų. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: *Varnas*. 2000, p. 68.

¹⁰ Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis redaktorius), Rimvydas Petrauskas. Vilnius: *Lietuvos istorijos instituto leidykla*. 2005, p. 111.

¹¹ Liudas Jovaiša. Bažnyčia Mindaugo krikšto laikais. Mindaugas karalius, p. 10–15.

¹² Darius Baronas. Karalius krikščionis Mindaugas popiežių akimis. Mindaugas karalius, p. 25.

¹³ Zenonas Ivinskis. Mindaugas ir jo karūna. Kritiškos pastabos septynių šimtmečių (1253–1953) perspektyvoje. Mindaugas karalius, p. 81, 82.

¹⁴ Edvardas Gudavičius. Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste = *Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext*: straipsnių rinkinys: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Lietuvos karaliaus Mindaugo krikšto 750-iems jubiliejiniais metams, medžiaga. Sudarė Vydas Dolinskas; vertė: Klaus Berthel et al. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus: Dizaino studija *Savas takas*. 2005, p. 144.

¹⁵ Zigmantas Kiaupa; Jūratė Kiaupienė; Albinas Kuncevičius. Lietuvos istorija iki 1795 metų, p. 55.

¹⁶ Liudas Jovaiša. Bažnyčia Mindaugo krikšto laikais. Mindaugas karalius, p. 9.

¹⁷ Edvardas Gudavičius. Mindaugas ir Morta – pirmoji krikščionių šeima Lietuvoje. Mindaugas karalius, p. 38–39.

¹⁸ Darius Baronas. Karalius krikščionis Mindaugas popiežių akimis. Mindaugas karalius, p. 25.

¹⁹ Edvardas Gudavičius. Mindaugas ir Morta – pirmoji krikščionių šeima Lietuvoje. Mindaugas karalius, p. 35–37.

²⁰ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas. Vilnius, 2-asis papild. leid. *Katalikų pasaulis*. 1999, p. 169.

²¹ Liudas Jovaiša. Bažnyčia Mindaugo krikšto laikais. Mindaugas karalius, p. 16.

²² Ten pat, p. 16.

²³ Marius Kundrotas. Netimero ir Zebedeno genai lietuviškojo tautiško istorijoje. Mokslinės konferencijos, skirtos Lietuvos paminėjimo Kvedlinburgo metraštyje 1010-osioms metinėms medžiaga. Kaunas. 2019-03-09. Rankraštis.

²⁴ Gediminas Navaitis. Politinė psichologija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: *Registrų centras*. 2016, p. 256.

²⁵ Rimvydas Petrauskas. Užmirštas karalius: Mindaugas LDK visuomenės savimonėje XIV a. pabaigoje–XVI a. Mindaugas karalius, p. 54.

²⁶ Edvardas Gudavičius. Mindaugas ir Morta – pirmoji krikščionių šeima Lietuvoje. Mindaugas karalius, p. 42–43.

²⁷ Jonas Boruta. Lietuva ir Šventasis sostas: istorinė perspektyva. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 23. 2009, p. 261, 262.

²⁸ Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, p. 74.

²⁹ Juozapas Stakauskas. Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje. Lietuvių katalikų mokslo akademija. Vilnius: *Aidai*. 2004, p. 79.

Vladas KANČIAUSKAS

DISIDENTŲ LEMTYS (1)

Atsiminimai apie Viktorą Petkų

Keista, bet unikalius žmones, kurie visą gyvenimą paaukojo, siekdami Lietuvos laisvės, atgimusi valstybė lyg ir užmiršo, geriausiu atveju jie vadinami keistuoliais.

Poetas eseistas Tomas Venclova kadaise sakė, kad keistesnio žmogaus už Lietuvos Helsinkio grupės įkūrėją Viktorą Petkų nėra sutikęs... Iš tikrųjų – pasiaukoti kovai su sovietų sistema ir gražiausius gyvenimo metus dėl to praleisti kalėjimuose, lageriuose, tremtyje galėjo tik ypatingas keistuolis...

Sutikti Viktorą Petkų man lėmė likimas, kai studijavau skulptūrą trečiame Valstybinio dailės instituto kurse. Poetė, skulptorė Veronika Vildžiūnaitė supažindino su augalotu, kiek flegmatišku žemaičiu, gyvenusiu visai šalia, senamiestyje. Taip prasidėjo mūsų dviejų bičiulystė, trukusi bemaž 40 metų. Bendrauti su Viktoru traukė jo išskirtinumas – nuo netipinio išsilavinimo iki ypatingos veido išraiškos.

Vakarojant pas jį, geriant stiprią lagerio arbatą *jorš* (pusė kavos – pusė arbatos), man atsivėrė naujas langas į istoriją, poeziją, tikėjimą. Jis nuomojo kambarį pas vienuoles, gyveno asketiškai, tačiau turėjo nemažą biblioteką. Rinko Lietuvos poezijos antologiją. Jo paveiktas, poeziją kaip aukščiausią meno šaką pamėgau ir aš. Bendraudamas Viktoras švelniai pataisydavo pašnekovą, pamokydavo, nes turėjo didelį žinių bagažą ir norėjo juo neįkyriai pasidalyti. Apsiskaity-

mas išugdė lengvą, beletristišką tiek kalbėjimo, tiek rašymo stilių.

Išskirtinis bruožas – tolerancija su lengvai krikščionišku atspalviu. Moterų atžvilgiu elgėsi santūriai. Nors bendrauti nevengė, bet nelaikė didžiausiu susidomėjimo objektu. Nebuvo kategoriškas, nors mėgdavo kartoti: „*Laikaisi savo nuostatos.*“ Ypač stulbino ir kėlė šviesų pavydą jo dvasios stiprybė.

Savo kambarėlyje vakarais bendraudavo su jam artimais ir įdomiais žmonėmis – bendražygiais, jaunimu, menininkais, kultūrininkais. Kartais užeidavo ir „angelai sargai“ – taip jis vadino KGB seklius. Nuostabiausia, kad savo tardytojams, persekiotojams nejutė nei pykčio, nei paniekos, greičiau savotišką užuojautą. Ši krikščioniška išmintis mane stebino. O Viktoras į žmonių ydas – savanaudiškumą, bailumą – reaguodavo šyptelėjimu, mėgdavo sakyti: „*Neteisk ir nebūsi teisiamas.*“

Buvo giliai tikintis žmogus, tačiau to nedemonstravo, laikė širdy lyg intymią paslaptį. Turbūt jo svajonė buvo visuotinė Bažnyčia. „*Dievas yra vienas,* – sakydavo. – *Glaudžiuosi prie Bažnyčios.*“ Turėjo nemažai pažįstamų dvasininkų, tarp jų, žinoma, buvo ir kunigai kankiniai, sutikti lageriuose. Progai pasitaikius, dirbo zakristijonu Vilniaus Katedroje pas bičiulį monsinjorą Kazimierą Vasiliauską. Buvo iškalbus, parapijiečiai ilgai prisimindavo vaizdingus Viktoro

posakius, daugelis net manė, kad jis iš pašaukimo yra kunigas – sielų ganytojas.

Džiaugdavausi, kai pasiūlydavo apsilankyti pas kunigą Česlovą Kavaliauską – lagerio laikų bičiulį. Intelektualas, eruditas ryškiai išsiskyrė iš Lietuvos dvasiškių, gal todėl Bažnyčios hierarchai ne itin jį mėgo. Kavaliauskas studijavo fizikos aibių teoriją, mokėjo lotynų, hebrajų kalbas ir ėmėsi titaniško darbo – išversti Naująjį Testamentą. Dirbo Dubingiuose, jį konsultavo kunigas Vaclovas Aliulis, talkino Viktoras Petkus. Pamenu, kokie įdomūs pokalbiai užsimegzdavo! Ir apie Dubingių ežero pavadinimą Asveja, ir apie čia buvusius Radvilų rūmus, ir apie Norilsko lagerio kalinių sukilimą, ir apie jų himno žodžius, kuriuos parašė Česlovas Kavaliauskas su Viktoru Petkum. Prie Asvejos ežero krantų supratau, kad įmanoma suderinti du, atrodytų, nesuderinamus dalykus – fizikos mokslą ir Dievo buvimą.

Viktoras buvo asmenybė, žvelgianti į priekį. Lietuvos strateginę kryptį reikia orientuoti į ateitį, o ne į praeitį, – sakydavo. Tada dar nesupratau, kodėl jis taip noriai bendrauja su studentais, ypač su mąstančiais jaunais žmonėmis, – jautė pareigą perduoti žinias, kurias sukaupe savo „universitetuose“, nors apie gyvenimą lageriuose vengdavo kalbėti net su likimo draugais.

Vieną vakarą, sklaidydamas mano skulptūrų nuotraukas, Viktoras paprašė, kad sukurčiau paminklą jo giminėms, atgulusiems amžino poilsio Raseinių kapinėse. Pageidavo asociatyviai remtis jo mylimo poeto Maironio įtaka. Po keleto savaičių pateikiau skulptūros „Žynys – kanklininkas“ eskizą, kuriame ataidi Maironio žodžiai: „*Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų.*“ Viktorui sumanymas patiko, sutarėme projektą realizuoti. Tada pagalvojau, kaip ilgai lagerių žmonės tyrinėja, visokiose situacijose išbando asmenį, kol ima juo pasitikėti.

Raseiniuose aplankėme ir miesto gimnaziją, iš kurios Viktoras, būdamas 16 metų, iškeliavo į Sibiro „universitetus“. Dabar jai suteiktas Viktoro Petkaus vardas.

Atmintyje iškyla mudviejų kelionė į Leningradą (Sankt-Peterburgą). Apsistojome pas jo likimo draugą, žymų vertėją Kirilą Uspenskį, garsiojo rusų pedagogo vaikaitį. Jo tėvai gyvenimo vingiuose pasirinko artimą draugystę su bolševikų vadu Leninu, o vaikaitis Kirilas tapo baltagvardiečiu ir sovietų kaliniu. Pamenu, šeimnininkas parodė nedidelę sofą, ant kurios miegojo Uljanovas-Leninas. Įdomumo dėlei atsiguliuoju ir aš, gana ramiai praleidau visą naktį, bolševizmo bacilos nepasigavau.

Ryte aplankėme Fiodoro Dostojevskio butą-muziejų tame pačiame kieme. Viktoro draugai iš Ermitažo surengė ekskursiją po Šiaurės sostinę, parodė dar nematytas miesto vietas. Vakare vėl gurkšnojome tradicinę rusų arbatą, tarp disidentų vyko karštos diskusijos. Žinoma, aš, studentas, buvau pasyvus klausytojas, bet man tai padėjo suprasti daugybę dalykų apie valstybę, tautą, žmogų, tikėjimą.

Įstrigo epizodas iš kelionės į Taliną, kur aplankiau savo draugą dailininką, o Viktoras – tremties bičiulį, estų disidentą. Šis papasakojo istoriją apie savo prosenelį, kuris carinės Rusijos valdomoje Estijoje buvo didelio kaimo seniūnas. Rusų karininkas su kazokų būriu pareikalavo iš seniūno kažko, ką tas atsisakė padaryti, tuomet jam pasiūlyta rinktis – arba bus viešai nuplaktas aikštėje, arba sušaudytas. Ramusis estas pasirinko sušaudymą, nes nuplaktas negalėtų po tokio pažeminimo gyventi tarp tautiečių... Po keliasdešimt metų tame kaime jam pastatytas paminklas.

Kartą Viktoras pasiūlė užėiti į stačiatikių cerkvę. Nustebau, ką mes ten veiksime tarp rusų. Atsakymas buvo trumpas ir aiškus: krikščionybė neturi tautybės, be to, prieš ilgą kelionę reikia atlikti išpažintį. Jausdamas, kaip intensyvėja „angelų sargų“ priežiūra, suprato, kad artėja dar viena „ilga kelionė“.

Bet būta ir linksmų kelionių po Lietuvą. Viena iš jų – į pirmąją Lietuvos sostinę, pas Viktoro bičiulį, Kernavės kleboną Nikodemą Švogžlį-Milžiną, dar prieš karą pradėjusį rinkti etnografinę medžiagą. Jo archeologinė ir numizmatikos kolekcija tapo Kernavės kraštotyros muziejaus pagrindu. Gyveno prie bažnyčios, samdė kambarį kukliame namelyje, tokia

tad buvo jo klebonija... Dviejų metrų ūgio, vilkėdamas apsitrynusia sutana, smarkiai pavaikė mus po Kernavės kalnelius, o paskui varganame kambarėlyje vaišino skaniais lašinukais. Užsukome ir į mano pusbrolio etnografo Algimanto vestuves, ten Viktoras pasakė puikią, jaudinančią kalbą, skirtą jaunai šeimai. Smagu buvo matyti kunigą Milžiną, sėdintį prie vieno stalo ir dainuojantį kartu su parapijiečiais... Keletui metų prabėgus, šiam demokratiškam kunigui, jau paguldytam Kernavės bažnyčios kriptoje, pastačiau paminklą ant jo paties surinktų girnų.

Sovietų saugumas stebėjo ne tik Viktorą, bet ir visus tuos, kurie su juo bendrauja. Aš buvau iškviestas į Lukiškių aikštę pas tardytoją Bryliną. Klausimai buvo labiau negu aiškūs, ypač pasiteiravimas, ar noriu baigti mokslus. „Kodėl jūs bendraujate? – kamantinėjo. – Ir apskritai kodėl jaunimą Petkus taip traukia? Mes manome, kad jis yra netradicinės pasyvios orientacijos, nes nevedęs, ir linksta prie jaunimo, ypač kurių tėvai yra aukšti tarybiniai veikėjai.“ Atsakiau paprastai: domiuosi poezija, o Viktoras Petkus ją sistemina. Be to, iškaliau jo šeimai paminklą, būdamas neturtingas žmogus, jis negalėjo iškart atsiskaityti, tai ir bendrauju. Kitas klausimas nustebino savo naivumu: ar lipdyčiau ir Hitlerio, ir Nyčės biustus, jeigu kas užsakytų. Atsakiau, kad Nyčės lipdyčiau, nes jis – filosofas, o Šinkelgruberio (Hitlerio) – ne. Kodėl? Nes man nepatinka nacionalsocializmas.

Po kiek laiko Viktoras užsuko pas mane, į buvusią L. Giros gatvę, ir paprašė, kad vakarop užbėgčiau pas jį. Tada buvau pristatytas ir turėjau garbės paspausti ranką akademikui Andrejui Sacharovui, atvažiuosiam į rusų disidentų Sergejaus Kovaliovo teismą, kuris Vilniuje vyko už uždarytų durų.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, viena iš sostinės aikščių buvo pavadinta Andrejaus Sacharovo vardu. Viktoro Petkaus įkurta Lietuvos žmogaus teisių asociacija užsakė, kad sukurčiau granitinį žymenį – skulptūrą tai aikštei pažymėti. Provincialiai mąstanti Vilniaus savivaldybė ilgai nenorėjo duoti leidimo, retoriškai klausinėjo, ne jau imsime rusams žymenis statyti (beje, savivaldybė tos skulptūros

nefinansavo). Galų gale, po tikros kovos, man dalyvaujant savivaldybės posėdyje, nubalsuota leisti. Po to aštuonerius metus žymuo apleistoje, užžėlusioje aikštėje tiesiog „vegetavo“, paskendęs piktžolėse, nors maldavau, kad savivaldybė pagal projektą įrengtų aikštelę skulptūrai. Atsakymas – nėra lėšų. Pinigų visokiems niekams atsiranda, bet valstybingumui įamžinti, valstybės prestižui sutvirtinti jų nėra... Juk akademiką Andrejų Sacharovą ne aš, o Lietuvos valstybė apdovanojo Vyčio kryžiaus ordinu... Beje, Vilniaus Lukiškių aikštės nepavydėtiną likimą irgi lemia atsainus požiūris į valstybingumą...

Po Sergejaus Kovaliovo teismo Petkus ėmė vengti bendravimo, tą pastebėjau ne tik aš, bet ir kiti pažįstami. Kartais net eidamas gatve nusukdavo į šalį, kad nesusitiktume. Supratome: artėja finalas, Viktoras nenori mūsų „pakišti“. Partinis laikraštis išspausdino straipsnį, kaip socialistinės Lietuvos priešas – šmeižikas Viktoras Petkus – gadina jaunimą, teikdamas sufalsifikuotas žinias apie Lietuvos istoriją ir t. t. Kadangi dažnai eidavau pro jo namus, teko matyti keistų dalykų – prie durų numestą katiną lavoną be galvos, išmuštą langą... Kai pagaliau susitikome sutartoje vietoje, jis paaiškino, kad aš daugiau naudosis Lietuvai duosiu, kurdamas skulptūras negu eidamas jo keliu, užsiminė apie dar vieną sunkų jam skirtą išbandymą, kuris jau čia pat.

Vėliau supratau, kad nuosprendį sau jis pagreitino, įkurdamas Lietuvos Helsinkio grupę. „Nusikaltėlio“ teismui vykstant už uždarytų durų, teisiamasis Viktoras Petkus, demonstruodamas, kad nepripažįsta šito farso, ramiai atsigulė ant suolo. Vėliau, kai iš įkalinimo vietos pagaliau grįžo į Lietuvą, sakė vos atlaikęs tą išbandymą, galėjęs ir negrįžti, nes politiniams kaliniams sąlygos dar labiau sugriežtintos.

Lietuvos rezistenciniam sąjūdžiui Helsinkio grupės įkūrimas buvo nepaprastai svarbus. Pavieniams disidentams susibūrus į organizaciją, jų balsas turėjo didesnę rezonansą pasaulyje. Tai buvo faktinė imperijos irimo pradžia, vienas iš pirmųjų skambių antausių sovietinei sistemai. Kurdamas Helsinkio grupę, Viktoras labai apgalvotai rinkosi jos narius – tai žmonės, ku-

Viktoras Petkus (1928–2012). 1958 m. sausio 7 d.

Fotonuotrauka daryta Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (KGB) prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos vidaus kalėjime Vilniaus m.

riems sovietai ne kažin kiek galėjo pakenkti. Priklausantys įvairiems socialiniams sluoksniams, sąmoningai įsitikinę, jie gerbė tokį pasitikėjimą, nes žinojo, ką ir dėl ko daro.

Visą sovietinės teisėtvarkos smūgį Viktoras Petkus prisiėmė pats vienas. Grįžęs į Lietuvą, sakė, kad jis skiriasi nuo kitų politinių kalinių, nes apie 7-ąjį dešimtmetį valdžia daugelį paleido, kai kuriuos net reabilitavo, bet jį vėl išvežė į lagerį. Tačiau įsitikinimų tai nepakeitė – kaip to įrodymą ant sienos virš lovos laikė tarpukario krikščionių demokratų sąjungos vėliavą.

Kartą paklausiau, kodėl įvairiomis progomis jis įsisega Ukrainos Respublikos didvyrio ordiną, kodėl teikia pirmenybę šiam apdovanojimui. Viktoras atsakė: „Gavau jį už drąsą, už konkretų poelgį.“ Ir papasakojo, kaip lageryje, pasibaigus jo įkalinimo laikui, likimo draugai ukrainiečiai, ant plono popieriaus surašė sovietų nusikaltimus žmoniškumui, paprašė, kad Viktoras tą sąrašą išneštų į laisvę, perduotų į Vakarų. „Jaunas buvau, drąsus“, – šyptelėjo. Ukrainiečiai, dirbę siuivykloje, tuos popierius užsiuvo jo šimtasiūlės apykaklėje. Per kratą – tikras stebuklas! – nieko

nerado. Jeigu būtų radę, iškart būtų pridėję dar 15 metų kalėti. Dokumentai pasiekė Vakarų. Atkūrę valstybę, ukrainiečiai jo žygdarbio nepamiršo. Estija irgi apdovanojo Viktorą Petkų už panašų poelgį.

Siurprizas buvo, kai netikėtai Lietuvoje inognito apsilankė Izraelio ministras pirmininkas Širanskis (Arielis Sharonas), faktiškai antras žmogus valstybėje, tikslas – aplankyti savo katorgos laikų bičiulį. Jau oro uoste Širanskis paprašė nuvežti pas Viktorą Petkų, manydamas, kad šis yra viešai žinomas, reikšmingas asmuo. Deja, atkurtos Lietuvos veikėjams jis buvo neparankus dėl savo principingumo, todėl energingi „naujajietuviai“ eliminavo jį iš politinės konkurencinės kovos. Pasak akademiko Antano Buračo, netekome prezidentinės natūros žmogaus. Širanskis privačiai apsilankė pas savo lagerio laikų bičiulį Petkų – norėjo grąžinti nosinę, kurią Viktoras, sėdėdamas bendroje kameroje, sunkią valandą jam paskolino nusišluostyti ašaroms...

Grįžęs iš įkalinimo, Viktoras ryžtingai įsiliejo į valstybės atkūrimą. Prisimenu, kaip jis reagavo į premjerės ekonomistės Kazimiros Prunskienės planus paskelbti Kovo 11-osios Akto moratoriumą – tas žodis prasideda raide *m*, kaip ir *mirtis*, tai bus nepriklausomybės laidotuvės.

Atkūrus valstybę, dirbo Vyriausybės patarėju, bet neilgai. Tiek buvusieji, tiek energingi naujieji valstybininkai vieningai pripažino, kad Viktoras Petkus – *molodec*, bet nieko nebaigęs, neįgijęs tarybinio aukštojo mokslo diplomo, kurio neturėdamas, kitaip sakant, nesusipažinęs su dialektiniu materializmu, negali dirbti valstybės tarnyboje!

Viktoras Petkus atsidėjo kitai veiklai – rašė ir leido knygas iš Lietuvos bažnyčių architektūros, dvasininkijos istorijos: 1994 m. išėjo „Vilniaus arkikatedros bazilikos koplyčios“, 2001 m. – „Šv. Mikalojaus bažnyčia“, 2002 m. – „Vilniaus vyskupas Lietuvos istorijoje“. Kiekvienas iš šių veikalų prilygsta daktaro disertacijai... ■

Julius KELERAS

ŽMOGUS, NEMĖGSTANTIS LAIKRODŽIŲ

Česlovas Skaržinskas. *Kvepiantis, skambantis laikas: eseistika. Vilnius: Žuvėdra. 2019*

Kokių tik rusų gamintų laikrodžių neteko nešioti: „Vostok“, „Zaria“, „Molnija“, „Komanđirskije“ ir dar kokių nors“, – rašoma ką tik išėjusios knygos „Kvepiantis, skambantis laikas“ pirmojoje esė tuo pačiu pavadinimu kaip ir knyga. Kai kurie, pasak autoriaus, rodę laiką labai apytiksliai, juos dažnai tekdavę remontuoti. Tad aptariamasis knygos autorius, eseistas Česlovas Skaržinskas vieną dieną nutarė nebenešioti rankinio laikrodžio. Griežtas sprendimas. Tačiau refleksinis santykis su laiku išliko, skaitydami knygą tą juntame aiškiai apibrėžtuose ryšiuose: *aš ir mano laikas, aš ir kitų laikas, aš ir mano valstybės laikas*. Kiekvienoje esė šie laiko variantai apgalvojami, iš naujo įvertinami, po juos nardoma tarsi po akvariumą, kuris jau daugybę metų stebimas, bandant išsiaiškinti tikrovės dėsnius ir surasti tai, kas paslėpta: *„Pats dažnai mąstau apie laiką – tarsi neapčiuopiamą, nesu- gaunamą, nuolat skrendančią minties paukštę. Apie nenutrūkstamą tėkmę ypač linkstama vis dažniau*

susimąstyti, kai žmogaus gyvenimas pakrypsta vakarop. Apie amžinąjį laiką prirašyta tūkstančiai apibrėžimų. Ir visi jie teisingi, tik vieni labiau priimtini, kiti – šiaip sau gražūs ir ne tokie prasmingi. Apie laiką tikriausiai daugiausia diskutuota, kalbėta, rašyta, iš proto eita dėl jo... Dainose, prozoje, poezijoje jis apdainuotas. Jau nekalbu, kokia ši sąvoka svarbi filosofijai. Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne laikas [...] apibūdinamas kaip viena pagrindinių materijos būties formų, kuriai būdinga trukmė, nuoseklumas, nenutrūkstama ir negrįžtama tėkmė.“¹

Gal svarbiausia, kad knygoje reflektuojamas kasdieninis, asmeninis, sykais, žinoma, remontuotinas laikas, atveriamas nemažai socialinių nuoskaudų, kurios apmąstomos iš įvairių pusių (autorius – ilgametis žurnalistas, *Valstiečių laikraščio* vyriausiasis redaktorius), tačiau negandų fiksacija ar pasibėdojimais čia neapsiribojama – Skaržinskas moka džiaugtis savuoju laiku, ne veltui vadina jį *skambančiu, kvepiančiu*. Sakyčiau, tai polifoninis,

kontrapunktinis laikas, kai gyvenimas tekste atkuriamas kaip muzikos kūriny s onatinio *allegro* forma, kaitaliojant tempus ir nuotakas, dėmesį sutelkiant į užplūstančias emocijas.

Skaitydamas vis prisimindavau, kad egzistencialistai iškėlė laiką kaip vieną neišvengiamiausių žmogiškosios būties sąlygų, tačiau apokaliptinių nuojautų, net jeigu jų ieškotume, šioje knygoje nerasime. Laikas čia nėra gąsdinanti, viską griauanti jėga, kurią būtų beviltiškai bandoma sustabdyti, užvaldyti ar bent jau bėgti nuo jos. Kitaip tariant, lietuviškasis pasaulis čia, net jei ir kritikuojamas, vis tiek yra skambantis ir kvepiantis: „*Vakaro tyloje piešiu tipišką šiandienos kaimo paveikslą: likę senų fermų griuvėsiai, tuščios, apleistos sodybos, tai vienur, tai kitur šmirinėja girtuokliai... Akį bado apžėlę, nešienaujami, nevalomi atskiri žemės plotai. Na, bet, ačiū Dievui, o ne valdžiai, dar yra gražiai besitvarkančių sodiečių – jie teikia kaimo gyvybės viltį.*“²

Kartais publicisto rašymo stilius lyg ir primena gyvenimo būdo žurnalų stilių, tačiau dienoraštiškumas – o aš manau, kad tai viena pagrindinių stilistinių šios knygos savybių – tą visiškai atsveria. Skaržinsko publicistika žmogiškai patraukli, sarkazmo (nieko prieš jį neturiu) čia nerasime, jei reikėtų apibrėžti kūrybinį metodą, labiau tiktų lyrinė ironija, kurią autorius taiko subtiliai ir tikslingai. Nesvarbu, apie ką kalbama – apie žmones (Romą Sadauską, Stasį Stacevičių, Aleksandrą Vozbiną ar kitus), apie kritiškai vertinamą socialinę tikrovę, kurioje vis dar šmėsčioja sovietizmo palikti kultūros griuvėsių šešėliai... Publicisto plunksna sminga į privilegijuotos žemėtvarkininkų kastos machinacijas, sujauktą žemės reformą, nevalstybišką kaimo politiką. Į visa tai žvelgiama ne iš provincialios „kolektyvinio“ kaltintojo, bet iš asmeninės varpinės, kartais skambteliant varpeliui: „*Brangus dienorašti.*“

Kamerinis stebėjimas netrukdo autoriui apibendrinti pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio realių, grįžti prie primirštų temų, tarkime, KGB agentūrinio tinklo Lietuvoje liekanų, aktualizuoti senų

bėdų. Čia kalbu apie knygos temas, prie kurių dar derėtų priremti ir tėviškės – Dzūkijos šiaurės vėjo pustomuose smėlynuose – temą. Dainavos krašto širdy – Merkinėje sodybaujantis autorius ima ir pareiškia: „*Dzūkijoje gyvena daug necikrų dzūkų. Mat kai kuriuose dzūkuose – tik dūkas telikęs.*“ Tas „dūkas“ gal ir nėra pats niekingiausias dalykas pasaulyje, jeigu jis varo į priekį kaip ir aptariamoms knygos autorių.

Etnologinės išvalgos apie šiame regione gyvenančius žmones įdomios ir vertingos, bent jau man. Esė „Kai gruodį be perstojo lyja“ Skaržinskas cituoja etnologę, režisierę Onutę Drobeliene: „*Kiekviena Dzūkijos kampelyje dzūkai labai skiriasi. Yra šiliniai (apie Varėną, Druskininkus), užnemunės, net Eišiškių dzūkai.*“ Tęsdamas dzūkiško etnosu temą, „Kvepiančio, skambančio laiko“ autorius primena rašytojo Romo Sadausko klasifikaciją: esama šilinių ir gruntinių (užnemunės, nuo Druskininkų, Lazdijų, Alytaus link) dzūkų. Skaitančiajam atsiveria vieno įdomiausių Lietuvos regionų etninė įvairovė, aprašyta ne laikraštiniu ar vadovėliniu stiliumi, bet pateikiama kaip paprastas, nuoširdus pokalbis su artimu žmogumi.

Kita vertus, kai kurios esė, spėju, tiktų ir pedagoginiams leidiniams. Autorius neprikišamai, patraukliai ir įtaigiai pasakoja istorijas, kurios mokiniais galėtų labai praversti, nes daugelis iš jų byloja apie natūralų patriotizmą – nepabijokim to šiandien nepopuliaraus termino, – ir tai susiję ne vien su šiuurkštokiai megztomis beretėmis. Variacijos „tėviškės“ tema, praskriejančios įvairiuose knygos tekstuose, daro įspūdį ar sukelia iliuziją, kad eseistas nebijo laiko – vertina jį taip, lyg gyventume amžinai, bet apgailėstauja, kad pasaulyje „*lieka vis mažiau jausmų, atgailos, supratimo.*“ ■

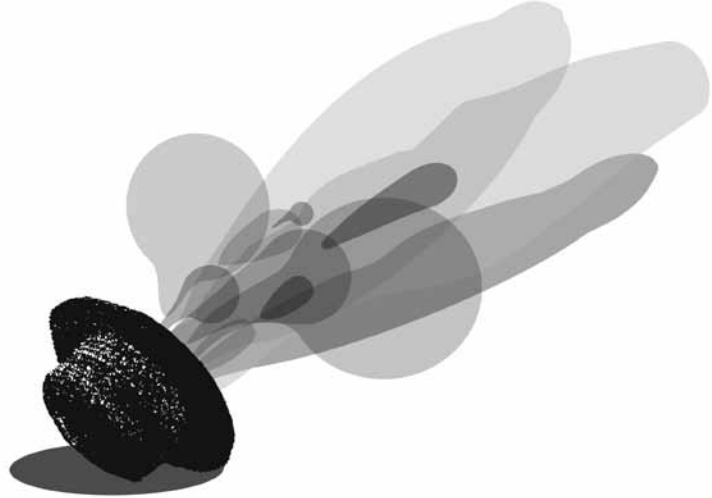
¹ Česlovas Skaržinskas. Kvepiantis, skambantis laikas: eseistika. Vilnius:

Žuvėdra. 2019, p. 6.

² Ten pat, p. 93–94.

Lietuvos šalies žmonių padavimai CLXXI

NE PIKNIKAS, O PIKNOLEPSIJA PER VASAROS SOLSTICIJĄ

Atėjus kritiniam pilnaties metui, pasak astrologės Palmiros, negalima pasiduoti nei pirmo įspūdžio, nei įvaizdžio galiai. Svarbiausia, kaip tikina išrinktasis prezidentas, kad nebūtų nuogo politinio šantažo. O jei šantažuoja kostiumuotieji? – susierzino aktyvus mano būrimo salono *Dura necēssitas* lankytojas. Jis papasakojo, kad 44 metų verslininkas Marekas Falenta šantažuoja patį Lenkijos prezidentą, ir nors yra jau suimtas, vis tiek tyčiojasi, sako: papūsk man į DŪDĄ, grasina, kad išpils dar daugiau purvo, jei bus įkištas į cypę, nes slapta įrašė labai negražius politikų pokalbius. Čia priėjo toks Aidas Puklevičius ir išaiškino, kad žalstiečiai neturi laiko ką nors šantažuoti, nes azartiškai stebi, kaip jų būsimos koalicijos partneriai „tvarkiečiai“ žaidžia politinį futbolą su „socialdarbiečiais“ – kitaip tariant, aiškinasi, kurių nulis yra apvalesnis. Naudojdamasis auditorijos dėmesiu, aptarė, kuo britų kadrlis, toriams renkant naują partijos vadą, taigi ir šalies premjerą, skiriasi nuo lietuvių parlamentinės kepurinės. „Nepamirškime, kad ir lenkai su Tomaševskiu priešakyje vėl trypia savo tautinį greito tempo kujavia-

ką!“ – perspėjo žilstelėjęs paranojikas, susirūpinęs, kad Lietuvos pirmasis ponas su pirmąja ponija esą jau mokosi šio šokio žingsnių. Dar pridūrė: „Gerai, kad nesame kaukaziečiai, nes šoktume su kardais“... Išrinktasis prezidentas apie šokių pamokas neužsiminė, bet niūriai gąsdino stumtraukiais ir pačiais baisiausiais košmarais: „Vyriausybės nėra, Seimas neturi politinės valios organizuoti pirmalaikių rinkimų, sprendimų nėra, biudžetas nepriimamas, taip gyvenama keletą mėnesių“, – vardijo galimą juodžiausią žaliųjų valstiečių scenarijų, nors TV laidos „Lietuva tiesiogiai“ vedėja akiplėšiškai prieštaravo: „Jūs per švelnus šiuo klausimu“, t. y. dėl bręstančios ar gęstančios koalicijos.

– Yra patikrintas būdas, kaip išvengti rietenų dėl sostų ir postų. Portugalijos San Migelio salą, kur gyvenau prieš 18 metų, vieną gražią dieną užtvindė aukštos kokybės kokainas, kurį vienoje iš įlankų bandė paslėpti stambus kontrabandininkas. Aptikę nesuskaičiuojamus tų narkotikų maišus, saliečiai vartojo kokainą kaip maisto produktą – vietoj miltų, kepdami žuvį, vietoj cukraus į kavą. Vos per kelias savaites

San Migelio salos gyvenimas apvirto aukštyn kojomis – visi svaigo ir svaiginosi, todėl dieną naktį, žiemą vasarą buvo apimti euforijos. Matydama tokią laimės ekonomiką, Portugalijos valdžia tais pačiais metais dekriminalizavo narkotikų laikymą ir naudojimą asmeniniais tikslais, – užsisvajoję buvę emigrantas.

– Mūsų vyriausybė taip nepasielgtų, nes jai kažkodėl blogai, jeigu mums gerai, – užprotestavo užkietėjęs cinikas, matyt, medikas. – Juk ji aiškiai serga piknolepsija – tai lengva politinio nuomario forma, pasireiškianti dažnai, bet trumpalaikiais sąmonės aptemimais.

– *Inscitia confidéntiam parit*, – konstatavo poliglotas, tačiau išvydęs, kad niekas jo nesupranta, iškart sklandžiai išvertė: – Patyrimo stoka sukelia per didelį pasitikėjimą savimi.

– Jeigu kas nors mano, kad man politinės patirties trūksta, aš ją kaupiu tokiais tempais, kad didesnių ir nereikia, – įsižeidė išrinktasis prezidentas, o neišrinktasis, laikinai likęs premjeru, išvyko trumpalaikiu atostogų.

Prezidentūra, pasak Gitano, nuo šiol bus vieta, kurioje diskutuojama visais klausimais, bet „kitą kartą pakaks apsikeisti nuomonėmis ir su savo nuomone išeiti“, taigi Daukanto aikštė niekuo nesiskirs nuo mano būrimo salono *Dura necéssitas*. Štai ką tik nuomonėmis apsikeitė Lietuvos policijos profsąjungos pirmininkė Roma su Policijos departamento atstovu Ramūnu, dailiai trepsėjusiu ant parketo TV šokių projekte ir sumaniusiu, kad reikia užsakyti televizinę policijos reklamos laidą.

– Policija akivaizdžiai išsišoka „piarindama“ tai, kas turėtų būti jos kasdienybė. TV laidos kūrimas – tuštybės mugė ir nežinia, kada baigsis šis šou, – piktinosi Roma.

– TV laida apie policiją ne atbaido jaunimą, o pritraukia. Nes tokios dokumentikos tikslas – parodyti realybę. Tikrąjį darbą. Kad jaunuolis, prisiziūrėjęs užsienietišku serialu, vėliau nenusiviltų, – atšovė Ramūnas.

Ir abu išėjo, aukštai iškėlę galvas, jausdamiesi absoliučiai teisūs. Toks išdidumas būdingas per vasaros solsticiją... Bet pasitaiko ir įžulesnių diskusijų, vieną

iš tokių aprašė svajonių humoristas, juodojo liūdesio genijus Juozapas:

„– Ar tiesa, kad prezidentą mums atneša gandras? – smalsauja Didžiulis.

– Tuom tiki valstiečiai, – išaiškina Mažiulis. – Bet iš tiesų prezidentai gimsta įprastu būdu, natūraliai santykiaujant verslininkams su politikais.“

Ši liūdna pasaka pavadinta įmantriai „Ar gali būti, kad vėl bus taip, kaip negali būti“, sakyčiau, net šveikiškai, bet Šveikas, kuris sakė atseit „dar nėra taip buvę, kad kaip nors nebūtų“, Lietuvoje tapo nepopuliarus, kai dailioji Ingrida, pramušusi stiklo lubas ir išvertusi sienas, vis dėlto pralaimėjo rinkimus. Turėsime tenkintis kukliais vietiniais juokdarių ištekliais. Gal reikėtų pasidairyti kokių nors išvaizdžių antrininkų, kad keldami pikniką galėtume pasikviesti kokį Leonardą iš „Titaniko“ ar Sylvesterį iš bokso ringo. Juk visus tiesiog užhipnotizavo italo Francesco sėkmė, kai šis, pašėlusiai panašus į George'ą Clooney, sugebėjo iš to panašumo susikrauti turtus ir net sugraudinti tarptautinei apgaviko paieškai vadovavusį pareigūną: „Jis [t. y. tas pseudo Clooney's] tarsi vietinis Robinas Hudas plėšė iš turtingesnių ir dalijo vargšams.“ Aišku, pasilikdavo ir sau, kaip didžiausiam tarp vargšų. Francesco, sulaikytas Tailande, po dienos jau vėl laisvai švilpavo kaip paukštis, nes kalėjimo sargams sumokėjęs 20 tūkstančių batų (570 eurų), gavo ne tik laisvę, bet ir priedangą...

Deja, pas mus iliuzijų akiratis apgailėtinais siauras, kokį įspūdingesnį triuką iškrečia nebent Seimo Kultūros komiteto pirmininkas Ramūnas, antai į politikos skrybėlę įkišęs „žalią valstietį“, netrukus iš jos ištraukė „teisingą tvarkietį“, nors bijota, kad ši vikri išdaiga gali paskandinti pačią koaliciją, kaip kokį indų iliuzionistą Chanchalo, kuris, bandydamas pakartoti paties Houdini'o sugalvotą triuką, taip smarkiai susirakino grandinėmis, susiraišiojo virvėmis, kad nėręs į drumzliną Huglės upės vandenį, daugiau nebeiškilo... ■

Tiesiai iš politinių šokių salės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2019. 6 (654)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Reform of Higher Education that Stumbled over the Threshold of Neoliberal Policy (Part 2)*. The author of the article analyses the last abortive reform aimed at reshaping the system Lithuania's higher education. The roots of the failure are to be found in neoliberal ideology that the reformers pursued seduced by the promises of neoliberalism. The results, however, are sad. Nothing was gained by the recent untimely reform except the only university that was focused on educating secondary school teachers was closed. Nevertheless, politicians on the Left and on the Right seem to be fascinating by neoliberal ideology (page 2).

Aldona PAULAUŠKIENĖ. *Most Probably We Won't be Able to talk about the Lithuanian language in a Cultured Manner*. Statements of MP Mantas Adomėnas about the supposed poverty of Lithuanian language in comparison to English have provoked linguists to reply with several articles and professor Arnoldas Piročkinas even wrote a book titled *The Specificity of Lithuanian Language in 2016*. But all these book and articles receive no due response because after the action started by the journal *Naujasis Židinys* calling to Stop Lithuanisation nothing matters. With whom can one talk about the culture of Lithuanian language if present secondary school graduates claim that the most difficult is the exam of the Lithuanian language – their mother tongue, concludes a well-known Lithuanian linguist (page 8).

Zita ALAUNIENĖ. *Birds' Language in Education*. When our state institutions will finally realize that they should stop requiring school graduates to base their essays on the list of compulsory literature, especially that they are threatened to be disqualified if they do so. When shall we end this policy of oppression, writes an experienced educator disagreeing with present state educational policy (page 15).

Samuel ABRAHĀM. *Intellectual paths in central europe*. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter. How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism? (page 18)

Vladas KANČIAUSKAS. *Will Monument to Petras Cvirka Remain in Vilnius?* The sculptures of the Green Bridge were removed duly because they represented the Soviet propaganda in Lithuania and were erected according to the official plan of propaganda. However, the case of Petras Cvirka monument is quite different. It is a monument to a gifted Lithuanian author who's fate was ambiguous, nevertheless he remains an important cultural and literary figure and his monument should not be removed because of political reasons (page 24).

Eglė KIRILAUSKAITĖ. *Poems* (page 25).

Anelė DVLINSKAITĖ. *The Roots*. About the exhibition by Indrė Šerpytė "From. Between. To" in Vilnius, Gallery "Vartai" (page 28).

Agota BRIČKUTĖ. *Representation of Spiritual Change in the Works of Justina Kiuršinaite*. Justina Kiuršinaite is best known in the context of Lithuanian art as dance and art critic who became a head of Dance and Movement Studio. She started to paint when she was 15 inspired by the works of Frida Kahlo when she understood that the best way to deal with inner demons is to concentrate on them with the help of art (page 29).

Artūras MITINAS. *Deconstruction of Shell*. Thinking about sensuality of Henrikas Čerapas' exhibition *Aftermath*, Antonin Artaud and Henri Michaux (page 31).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *My Japan or a Star, a Poem and a Nest*. Artist's essay about his work in preparing exhibition "Images – Representation of Memory" in Tokyo (page 34).

Goda DAPŠYTĖ. *Lithuanian Platform of Baltic Dance*. International festival New Baltic Dance becomes more and more colorful. Since 2004 it arranges the so-called showcases and presents dance of some particular country in a brief manner. Baltic dance platform is something new to this festival (page 39).

Director Who Thinks in philosopher Šliogeris' Kind of Way. Karolis VARIAKOJIS is interviewed by Elvina BAUŽAITĖ. Karolis Variakojis – is an interesting young director. He established a contemporary music ensemble *Synaesthesia* in 2013 with Dominykas Digimas (presently he heads with piano player by Marta Finkelštein). His ensemble performed a program *On the Other Side of Iron Curtain* in the open area of Rulers' Palace in April 2019 (page 42).

Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. *Gražina Who Chases Beauty*. An overview of the works of painter Gražina Vitartaitė, a master of drawing and subtle colors (page 48).

Connections Between Art and Science. Laura ŠIMKUTĖ interviews producer of the theater festival *Rusnė KREGŽDAITĖ* and director Paulius MARKEVIČIUS. Borders between science and art tend to grow thin. An association titled *laboratory of Art and Science* was established four years ago and offered to view the hard sciences through the lenses of art. The first festival of the association was held in May 16–18 (page 50).

Between Disciplines. Dancer Greta GRINEVIČIUTE is interviewed by Rima JŪRAITĖ. A talk with a young dancer about contemporary dance as well as on what brings dance and drama together, also about the self-awareness of the body (page 53).

A Gift to Polish Schools. According to Polish sociologists and other scholars researching new technologies an interesting process is going on: television becomes more internet-like and internet becomes closer to TV. TV Polska started a new project – *Internet Theater for Schools* (page 57).

Gediminas JANKAUSKAS. *Charlie's Chaplin – Genius of Tragic Comedy*. An essay about character created by Charlie Chaplin and his fate in USA. The author discusses how Charlie Chaplin was accused of immorality and eventually lost his US citizenship being forced to spend the last two decades of his life in Switzerland (page 59).

Airidas VAINORAS. *Living on the Tip of the Needle*. Short story (page 64).

Rimantas GUČAS. *Constructor of Organs Juozapas Rudavičius, not Radavičius*. His organs installed in Kaunas Cathedral are the largest in Lithuania, besides they are closely related to our cultural history (page 68).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *Garden City of Jonas Vileišis in Girsteitiškis*. Jonas Vileišis one of those who signed the Lithuania's Act of Independence was not only a rational political figure but also a person who had a bold creative vision. Basing his idea on the Garden city of Ebenezer Howard, Vileišis aimed to introduce an idea of Garden City to Lithuania by suggesting to establish it in Girsteitiškis, an estate he owned in 1922. He believed that Lithuanian state had to be bold even it lacked the funds (page 76).

Vytautas NAVAITIS. *Deceitful Coronation of Mindaugas and Official Re-paganism*. Why King Mindaugas baptized by a priest who had no license to perform such an act? The answer is provided by the Thirteenth Council held in Lion in 1245 that adopted an agreement that the act of Christianization gives its performers a right to claim to the territories ruled by the pagans that were Christianized (page 82).

Vladas KANČIAUSKAS. *Fates of Dissidents (1)*. Memory about Viktoras Petkus. It is strange but people who have their life to Lithuania were soon forgotten or labeled as strange personalities. Poet and essayist Tomas Venclova once wrote that he never met a person more strange than Viktoras Petkus – the founder of Vilnius' Helsinki Group. It can be concluded that he was really strange – who could have given ones life to fight against the Soviet system and spend one's life in Gulags (page 87).

Julius KELERAS. *A Man Who Doesn't Like Clocks*. Review of the book by Česlovas Skaržinskas "Kvepiantis, skambantis laikas" (Time that has a Scent and Sound) (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Picnolepsy*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Kenan MALIK

Living in diversity (En) (LT)

On the fear of the Other and anxieties about the Self
The 'community of communities' approach is responsible for the emergence of a tribal sense of identity among third-generation Muslims in Europe, argues Kenan Malik. The reaction to diversity must be political dialogue rather than indifference disguised as respect.

Valdas VASILIAUSKAS

The drama of independence (En) (LT)

Eimuntas Nekrošius and Lithuania's Youth Theatre
May 2018 marks thirty years since an event of central importance to Lithuanian culture: the National Youth Theatre's month-long American tour. Taking place as Lithuania began to shake loose of Soviet control, it was the first commercial tour of the USA by any group of professional artists from Lithuania – and further reinforced the legend of the theatre's enigmatic star, director Eimuntas Nekrošius.

Almantas SAMALAVIČIUS

The weight of soap bubbles. Russian cultural propaganda in the Baltics (En) (Lt)

Culture has become a major instrument of Russian propaganda. Nowhere is this more so than in the Baltic countries, where Russian media are widely consumed, and where politics, business and the cultural sector combine to promote Russian interests. A Lithuanian perspective.

Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman
Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

SRTR fondas remia rubrikas:
Rūpesčiai ir lūkesčiai, Problemos ir idėjos,
Kūryba ir kūrėjai, Praeities dabartis, Apie knygas

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

*„Tuščios dėmės“
Choreografas
ir atlikėjas
Lukas KARVELIS*

*„Boléro –
Extended“
Choreografas
Palle GRANHØJ*

*Dmitrijaus
Matvejevo nuotr.*

Apie festivalį Naujasis Baltijos šokis skaitykite p. 39

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2019. Nr. 6 (654), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

